

МС Смак адзеля Н

Смак долі

Смак

Смак долі

МС_{ема}Н
адзеля

Смак долі

Тоту книжку присвячую вшиткым лемкам,
незалежні од того де жыют, і які сут іх релігійны
і політычны погляды.

Автор

“Смак доли”

Copyright by Seman Madzelan, 2000

Copyright by Vasil Madzelan, 2000

Copyright by “Nasza Zahoroda”, 2000

Книжку выдано накладом
Семана і Василя Мадзелянів

Редакция, компютеровий набір, ламаня,
графічне оформленя: Володислав Грабан
Коректа: Олена Грабан

Обкладинка: — “Лемко-бача”
олія Василя Мадзеляна

ISBN 83-910742-1-8

Выдала “Наша Загорода” – Криниця, 2000
Книжку можна замовити під тел. 0-18 471-27-63

На фотографії – Семан Мадзелян в своїй робітні (США).

Під вічно зеленом гором

(про автора)

Коли оддаю до друку збірку споминів і оповідань “Смак доли” Семана Мадзеляна, до кінця року остає ледво парудесят днів. Чудова карпатска осін розтігат золоты килимы на схылах Бескиду, прикрашат залишены сьліды давных лемківських садиб, а товаришыт ім червеньї в свойї самотї калиновий кряк і чорний без — хабзина. Они остали вірны замученїї Лемковинї.

Так наступує рік 2000—ий. Магічна цифра чи лем черговий рік календаря, іщы єден рік нашой трагедї яка наступила по II—світовїй війні, і триває до днес. Хоц так напавду, то за остатніє 100 років не было спокою в Європі, а карпатскы села роздоптувано підкованыма чоботами то в єдну, то зас в другу сторону.

Семана Мадзеляна острым олівцьом вписала доля в пейзаж XX—столїтя, і пришло смакувати му єї терпкых овочїв. Як нелегко приодівати мундуры чужых армії, бороти ся за несвої ідеї, так нелегко погодити ся на розогнаня родины по далеких закутинах землі, погодити ся на вічну втрату вітцьовизны, на втрату рідного краю — Лемковины. Того вшыткого досвідчыв він, його брата, родиче. Смакували той доли десяткы тисячїв лемківських родин.

Семан Мадзелян вродив ся 18 лютого 1922 р. в Білцаревї, в селї чудовой красы, в селї яке зо своїх схылїв шторано з молитвом і радїстю витало кружало сонця. Його родиче, Василь і Александра (зо Шамбурїв з Яшковы) тіж там пришли на світ, а познали ся ближе і одружыли в гамерицкїм Монесен в Пенсильванїї (1916), а юж в 1920 році з двома сынами, Васильом і Миколаїом вернули до рідного села. В селї, заходило ся до отвореных хыж без пуканя — бо заходили до себе свої, неворогы а добры люде. Росли як весняна трава штораз новы поколіня лемків, двигали до синього неба маковиці церковных веж, а дзвоны скликували їх до святкування в подяці за щасливо выконану працю. Як міцно можна кохати свою землю — переконаує ся тот, што єї втратив. А Семан втратив єї втовды, коли зеленїв ся і розцвитає, коли як молодий смерек врастає штораз міцнїше в скалисту землю Бескиду, коли в отворены жменї хвачав свіжий вітерец і дощову зливу што несла заповід врожаїв.

Яко наймолодший вдома, остав газдувати на вітцьовизні, а же няньо через довгы рокы тяжко зарабляв в гамерицкых “майнах” долярі (быв за “млаком” двараз по 10—років), то газдівка векшала (24 гектары землі, в тім 7 ліса).

Аж настав час війны. В 1940 р. Семан трафлят на примусовы работы до Німеччыны (м. Брема), де працюе через 9—місяців в гуті кольоровых металів. По “урльопі” втіче і укыват ся перед німцями. За такій поступок чекав Освенцім. Втовды перший раз познае што значыт чужына і яку вартіст мае рідна земля. По піврочнім укыванню, гарештуе го польска гранатова поліція. В вязниці сідит коротко, лем зато, же выкупуют го родиче, а такій “шпас” — як сам повідат — коштував рівновартіст трьох коров. Ратунок завдячат комендантови поліції в Ґрибові, якій звав ся Кубаля. Рік 1942, Бавдинст в Ґрениці і Новім Санчы. Ту історія “крутит ся” скоро а час влече немилосерні.

Вчасном весном (12 квітня 1945 року) забрано Семана “добровільно” до Червеной Армії, а родичів і брата Миколая переселено на Радянську Україну. З войска вертат по році (тяжко ранений в Празкій офензиви, прележав 9—місяців в шпыталях). В ріднім селі родичів не стрітит. Перед другим выселінном, бере шлюб (цивільний) з Євгеньом з Галябурдів, дочком Володимира і Ольгы (церковний юж на выгнанню). З Білцаревы выганяют іх (з родином жены) 30 червня 1947р. до повіту Любін воев. Вроцлав. По проблемах з поселеньом, де жыют кутом через рік в наших люди, находят місце в Тшмелю коло Хоґянова. Роками ремонтуют “нову” хыжу, газдуют, аж приходит колективізація і вымітуе іх на край села, поневерат і понижат. Але Семанова родина тверда, зносит вшелеякы біды. Там родят ся іх діти, пятеро. Выховуют іх на свідомых лемків, котрых корені не зможе перетяти проклята Акція Вісла.

Од 15 років Семан з родином поселений над ріком Гадсон в США. В околици жые дуже наших родин, а найкраще — як пові: тотя околиця пофалювана горбками, з яких видно далекы і высокы верхы, бо рівнины ненавиджу од першого дня выгнаня...

Семан Мадзелян не змарнів свого нелегкаго часу. Не змарнів і таланту. Не лем воював на фронті II—світової війны, боров ся за лемківске, за своє. То він через неедно десятилітя на сторінках “Нашого Слова” писав повны патріотизму оповіданя, спомины і дописы. Давав нам молодшым імпульс, повчував як быти собом, як кохати свою рідну землю. Сьміло можеме повісти, же не лем выховував свої діти, але і другы, бо не еден

з нас, лемків, признат — як дуже Семанового серця было нам даруване. Більшіст оповідань і споминів трафила до “Нашой Загороды” — трафила, бо належало їх зобрати в єдну ціліст, в “Смак долі” і вхоронити перед загыбелью. Для їх творчой вартости, але і зато, жебы поколіня котры будут наступувати по нас, могли дале вчыти ся глубокой любви до рідного, вчыти ся пити з крениці, якої джерела під вічно зеленом гором — Зелярком. Позерав зо страхом і пошаном на ню, колиси малий хлопец, іменьом Семан.

Колиси в селі

Давно до села приходили, залежно од поры року, різны люде — то за мізерным даякым заробітком, або просто по жебраню. Місцевы люде одріжняли їх од себе тым, же тых што дашто продавали, называли “прегнарами”: т.є лыжчарів, дехтярів, каменярів, оліярів, дрітарів, гончарів, і іншых.

Крім них, до села приходили люде ріжного віку (часто парами) і просили о поміч. Такых звали на Лемковині “волоцангами”. На такых люде гварили: “Нич не робит - лем ся волочыт”. Всякых іншых, якы не могли працювати; старых, інвалідів, звали загально “дзядами”.

На яр, коли почав таяти сьніг, приїзджав до села маляр (переважно з села Лосє, пов. Горлиці). Мав він велькій віз запряжений в добры коні, а на возі дві—три бочки мази. Іщы перед селом голосно кричав: “Мази, коломази!”.

Каждому газдови мазь была потрібна до смаруваня деревяных оси (головно в возах). Так выходив газда з дому з малярком і купував тот товар за грошы, або часто міняв на овес — што было на руку для обох сторін. Лосянів люде уважали за спрытных і мудрых. Як на тамты часы, убєрали ся одмінно од іншых лемків, більше по містецкы.

Маляр

Я сой маляр з села Лоси,
Продам мази вам на оси;
Лем купуйте — туньо дам,
Покля повну бочку мам.
Мірку вівса за мазницю,
Жебым мав на кеселицю,
Будеш іздив як по масьлі,
По Грибові ци по Ясьлі.
Вєрабоже, добрий товар,
Все купите од ня бровар,
І ты, газдо, куп — зак мам,
За півдармо ти гнес дам.

Мази, коломази до плужніх колічок,
До возів до брычок,
Жебы не пищали,
Жебы ся не стерали
Мази, коломази...

В час великого посту приходили зо своїма výroбами лыжчаре, якы регулярно осіню і весном зьявляли ся в селі. Ішли од хыжы до хыжы і голосно реклямували свій товар: “лыжкы, веретена, боденкы!...”

Лыжчар

Я сой лыжчар з села Ліщын,
З ліщыновых роблю дров,
Лжыці, лыжкы і варишкы,
І продаю газдыньом.
Мам з ядлівця веретена,
Зо смерека боденкы,
Но, а з бука вирізблены,
На маселко козубкы.
Ялицьовы одціджачы
І дубовы прайникы,
А вербовы опавачкы
І вільховы лыжникы.
Вшытко гнеска сой купите,
Бо лем гнеска туньо дам,
Вы, газдыні, не жартуйте,
Покля добрий кураж мам.
Лыжкы, веретена, робила, правды,
Корытята, діникы, наверхникы,
І для діти малюваны коникы,
Кому іщы за грош, за два,
Лем раздва!

Од часу до часу, фуром приїзджав гончар. На його возі, повнім соломы, были старанно опакуваны гліняны горці: миски, дзвінята, збаны, горнятка. Гончар міняв свій товар тіж за зерно, і таке начыня треба было наповнити кілька раз, штобы го набыти.

Дехтяр носив свій товар на плечах, в мішку, а привязаны до нього мотузкы опасували му плечы. В двадцетлітровій баньці мав дехеть. Міряв його маленьком кватерком. З огляду на його ремесло, одяг насякнув тым продуктом, аж блищав. Зато пішла така приповідка: “брудний, як дехтяр”.

Монольоґ дехтяра

А я дехтяр з оноґо—но, з Чертіжного, бале реку, може знате, в нас моц овец годуют, а чомси нас зовут, же з того села, што в нім козы куют.

Але мы ся тым не фрасуеме, при газдівці сой кус гандлюеме, реку, то дехтьом, то оным, і на оным незле выходиме. До Фричкы бале лем през Псарів, і в оным достане ся даякых товарів, то реку, кропкы на оне, на лікарство, або і так выпити, лем треба, знате, добрі опачыти — но, реку, гандлювати. А дехеть, моістевы, на вшытко помагат — і корові, реку, як недомагат на ратиці, і од здутя, і вам реку, на обутия і од оноґо — жаден газда ся не може обыйти без нього. Лем купте оне, дехеть!...

Праві в каждый місяц приходив до села мышкар — человек якій мышкував (кастрував) быцкы, веприкы, свинкы і бараны. В нас був вшыткым відомий мораяк, Антек, якій на стале замешкав в Грибові. Важыв далеко понад сто кільограмів. Не потрібував в свойй роботі специяльно помочы, бо був міцний. Задні ноги привязував високо, на голову звірята ставав ногом і зграбні робив “операцію”. Жебы быти сильным, потрібував дуже зісти — з тлустой куры оставали лем огрызены кісточкы. Коли переходив през село, голосно кричав з ческым акцентом: “Мішкольц, мішкольц!...” Ним то матери страшыли непослухных діти. І коли Антек ставав на порозі хыжы, то дітиска тримали ся за мамин кабат, а іх очы просили ей о пробачыня провин. Він зас з дітми жартував, наказував слухати родичів; а так наравду любив іх більше як дахто інший.

Од часу до часу, приходив до села млинчар — тот што острив млинці. Його знаядъм був лем “оскард”, котрым острив затуплены камені. Памятам, як такому майстрови трафив ся неприємний випадок: неострожно куючы камін, розбив го на двоє. Заля газда спостеріг ся, тот казав собі подати мокрый мішок, яким накрыв дві половини. Наказав домовником, жебы скорше не знимали го, аж на другий ден, бо як радив, камін має выгрівати ся і буде втовды молон добрі і довго. Взяв заплаату і вышов спокійно з хыжы.

Газда потім довго лаяв млинчаря і свою наівніст.

Регулярно приходили до села жебракы, котры мали свої “рейоны”, і остерігали іншых жебрати на “своіх” селах. Дакотры з них німо і довго стояли перед дверми, обложены торбами, і лем іх очы благали газдів о ласкавіст. Іншы вывченыма просьбама—монольогама старали ся змягчыти серця жертводавців. Юж за порогом клякали на коліна, довго молили ся, били поклоны, і за кілька грошів прызначали тоты молитвы усобшым з той хыжы. Де заставала іх ніч, там ночували.

Дзяды

(за Іваном Русенком)

Вшыткы дзяды з Зарваниці
 Мають торбы і палиці,
 І ходят си сяди—тади
 Без пашпорту, бо сут дзяды.
 Од Богушы до Кунковы
 Ідут сьліпы і немовы
 Поминают грішны душы,
 А в іх гурдах грызут ушы.

Ой, як бідний ты, наш краю
 Хоц ту гарді, якбы в раю,
 Воз лем, Боже, одталь пана,
 Бо ту доля оплакана.
 Помяни Боже тых в Камяні
 В Білцареві і в Котові,
 В Зубрику і Поворознику,
 Очысти іх з ушы, а не заберай душы,
 Лем ся змилуй.

Цітком оддільну групу люди, становили лемківскы цигане. Немали власной землі, бо і не старали ся мати. Їх добытком была бідна хыжчына, найчастійше побудувана на камінцях коло річки. Дакотры з них были добрыма ковалями або музикантами, і такы, як не заходила потреба, не ходили по жебраню. Нанимали ся по ґаздах: копали студні, будували певниці, корчували ґаздівскы поля, добывали камін з каменьоломів, товкли го на дорогах — і радше на таку роботу мали “патент”, бо ништо інший не хотів той роботи робити. Зато їх жены ходили по селах “за прошеным”, а при нагоді дахто дав поворожыти, так зарабляли. При тім пропала ту і там неедна курка, хоц на “горячім учынку” тяжко было трафити на злодія.

Музиканты

(за Іваном Русенком)

Мы цигане, нич не маме
Лем гушелькы смерековы,
Тай си граме.
 Ой гушелькы, вы можете
 Вытягнути з лемка душу,
 Як заграте.
Лемко сьпіват, лемко грає —
За богацтво, за пінязі
Він не дбає.
 Буду ходив все на танці,
 Най фрас бере, най фрас бере
 Моі керпці.
Буду цупкав, буду гукав,
Хоц бым потім, хоц бым потім
Просто стукав.
 Музиканте, ріжете смыком,
 Най сой гулям, як тот вігер
 В горах дико.
Музиканте, ріжете в басы,
Най все будут, не проминут
Млады часы.

Музиканте, так заграйте,
Най потрачу і гунянкі,
Нич не дбайте.

Волоцангы чи вагабунды, все старали ся когоси ошукати або окрасти. Єдного разу пришов такій до вдовы Аннушкы, яка мала дорастаючы діти, і попросив о нічліг. Приняли го, дали повечеряти, зашто тот ім до пізної ночы оповідав веселы історійкы. Вшыткы насъміяли ся доволі, а волоцан перед самым сном повів ім таке:

— Но, тепер я оповідав самы веселы байкы, але рано оповім вам таку смутну, же вшыткы будете плакати...

І напrawdę, рано, як поставали, плакали вшыткы, бо не было в скрині гроши, лахів, черевіків і ... веселого волоцангы.

Такы лемкы втовды были чесны, довіряли кождому і напrawdę легко было їх обдурити. Навет не мали одповідніх замків в дверях, лем примітивны засувкы і гачкы. Не было тіж звичаю пуканя до двери, лем входило ся без ниякого упереджыня. А коли, од часу до часу, дахто застукав в двері, то газда не сподівав ся доброго гостя.

А такыма были шандаре, секвестраторы чи іншы урядники. Обовязком кождого лемка было погостити гостя без огляду на того, хто він не був. Николи не звідували ся такого человека што він хоче, лем ставляли на стіл ідло, яке мали найліпше, або хоц лем молоко, хліб, сыр чи брындзю — бо таке повинно быти в кождой газдынї.

Веселыма і добрыма людми были лемківскы дротаре, якы найчастійше приходили ту з під Татрів. Мали зо собом кружок препаленого тонького дроту і щыпці, якыма зграбні дротували черепа горців, збанків і інших глиняных начынь. При роботі были веселы, жартували, часто сьпівали жартіблывы і смутны пісьні. Хоц декотры были з Явірок, Білої чи Чорной Воды — вшыткы повідали, же сут од Шляхтової, якбы то была якась відома столиця світа, а не мале селечко — острівец шляхтовскых русинів.

Ўберали ся типово по лемківскы: в гунькы, таперкы, холошні і керпці, низкы чорны капелюхы, а цілий одяг був з білої волны, прикрашений червеныма кытайкамы. Дивно аж, же они ся там в горах обстали до сорок пятого року. Через вікы не змінили мовы ни обычаїв.

Дротар

(за Іваном Русенком)

Я сой дротар од Шляхтовы,
Як мой отец, як мой брат,
Вшыткы роботы знам і драговац,
А на руці ношу драг
Горці драговац!

Де молода ест газдыня
Там дратую і барз рад,
Бо заплатит за начыня,
За роботу і за драг
Горці драговац!

Як лем дашто кусыцьок дате,
То здратую што лем тра:
Горці, збанкы ци дзвінята,
Або сплету серця два,
Горці драговац!

А як ксете, поворожу,
Што вас чекат добре зас —
Ци весіля, ци кстинята,
А фрасунок возме фрас,
Горці драговац!

Ммонольог каменяря

Ям каменяря з Бортного, мам добры млинці, і до того дурбакы такы, што як потягнете ним косу, хоц і не в росу, лем в само полудне, буде тяла кустрицю — як жало; купте сьміло, бо лем в Бортным сут такы камені, же як возьмете го до жмені, не пожалуєте, лем все мі подякуєте. Но, а млинці! Сам ся вам буде обертав, лем кус будете жорнівком попыхати, і все будете бортняна добрым словом споминати, же дав вам такій інструмент в руки, што без муки на підоріндю намелете сой муки на перогы ци на книшы, кеселицю ци на чыр, лем вам буде секундував “дыр—дыр—дыр”. Купте млинец!...

Загваряч

Давно, то не гнескы, же сут ветеринары і дохторы, а коли, не прикладаючы, корову в брісі поре, то лем зателефонуєте — приде ветеринар, но і хворібско пропало.

Давно тому, лікувати знав лем загваряч. Але загваряти, то тіж ся треба было вчыти од няня або діда. І коли приходила біда, то людиска летіли до такого сусіда, і просили о ратунок. Такій дуже не коштував — лем за почастунок; він шептав, сплював на врокы, на поробліня, і знате, не раз помагало на терпліня — чи то корові на курділя, чи на витрут хлопчыску. Загваряч лем кус зіля або головку честку мав — і лем все давав хворому надію, же буде здрав.

Чым ліпше загваряч загварив, то люде гварили, же ся з нечыстом сілом змагат, же то силач, і з таким не ма што зачынати, лем треба з далека шапку перед ним зняти, і понайбі му речы.

Газда

Газда мав ціле обійстя обгороджене козяркамі з ялины, хыжа з тесаного дерева, крыта гонтамі (західня Лемковина), і не было ту нич з глины, лем з кльоців, зо швалів, делин, округляків; навет підпоры, што підперали од берега причолок, были з грубых ялицьовых пняків. Стайня шытовом стороном была кус до берега вкопана, якбы од вітру чи людского ока, схована. Боіско, де ся молотило ціпами, так само было выложене делинами (дылямі), так што як выпало, то і танцювати было там мож. Лем, же од того, была світлиця при хыжы (бо в хыжы ся нераз прикурила кеселиця), а ту як єс гвошов, то пахла смерекова і соснова живиця, як кадило.

Сыпанец стояв кус на боці од іншой забудовы, лем студня была посередіні обійстя, жебы выгідно было газдови по воду ходити. Лем зачало свитати, рипнули (заскрипіли) двері, і газда ставав на порозі. Видно было, же шепче сой молитву, позерат на хмары і позолочены сонцьом горы — выберав роботу на будний ден.

Просатар

На весіля чи кстины, газда сам не просив люди. Од того був Терентий — комірник, просатарьом го звали. Він вшытко полагодив, за то му хліба дали.

Просатар мав перо червене за капелюхом і просив зо щырой душы, низко ся кланяв, пак одходив і цілу компанію зганяв до весільной господы.

Мав він своє місце в громаді. І як треба было, засідав з писарьом і вйтом на раді. Люде тримали ся невченой, але мудрой рады: “Де вас не просят, там най вас ноги не носят!”.

Садок в Ярузі

Садок — то іщы не сад, лем маленька купка дикых овочовых дерев в поли за селом. Яруга — то іщы не потік, лем його початок. Бывають яругы, яружкы потічкы і гучкы, але мі ходит о мою рідну Яругу, котра брала свій початок далеко під лісом з невеликой млачкы, або іначы — родила ся з жерела. Дахто бы помысьлів, же жерельна вода все добра і здорова. В тім припадку было цілком інакше. Люде ей омняли, не пили в найвекшу спекоту, бо знали, же смердит чи то нафтом, чи згнилыма яйцями. Зато коровы літали до ньой, як до соли, і треба было пастухови їх одганяти. Такы жерела або млякы, звали в нас “солотвином”. Як всяди інде в горах, так і в наших лемківських Карпатах, такы “на око” невинны яркы і яружкы при велькых зливах заміняли ся в дикы потоки, котры управній землі робили велькы шкоды і треба было мудрой газдівскої руки, жебы тому запобігти.

В роках мокрых, де часто наступували бурії, обсували ся берегы яруг, потоків, гірска річка, над котром стояли людскы садибы, часто зміняла своє давне корыто не до познання. На велькых спадах поля, яке в нас звали — заходами, вода понесла “до моря” цілы ряды компери, зерна або іншу агрокультуру і зас треба было дуже роботы, жебы землі привернути урожайніст. Найліпше было такы “заходы” запустити на толоку,

або засадити лісом, але не кожний газда міг сой на тото позволити, бо управной землі было за мало на свої потреби.

Мій прадід Василь, подібно як іншы, мав немало клопоту зо своїом Яругом, котру кожний рік оборював з обох сторін, але його орны загоны в кожний рік по великих зливах, меншали ся на корыст неужытків. В котрысу осін, прадідо взяв і перегородив Яругу в півперек двома язами. Набив густо вербовых коликів, оплюв їх лозиновым прутьом і юж на наступну весну язы затримали дуже управной землі. Верба — як верба, запустила коріня і створила натуральну запору не до збуріня. Миняли роки і Яруга зачала шыряти, але дале оставала неужытком. Прадідо посадив в ній дубы, ясені, липы, жебы ей зміцнити, жебы даколи його правнуку мали з того куска поля — хосен. Але юж напевно черешні, малины, чорниці, ліщыны засадив сам Панбіг, подібнож як і іншы париі в нашім селі.

Таку то парию, оддідичыв по своїм няню мій дідо Тевдозій, котрий посадив ту дуже сливок—кобылярок і быстриц. Як по двадцетых роках мій няньо вернув з Гамерики, де був двараз по десят років — мойого діда Тевдозія юж не было медже живыма, а Яруга без газды барз здичавіла. Занадто розросли ся вербы і затінили край управного поля, зас сливки забарз загустніли, пересохли, а коляча тернина заглушыла малины і нахально пхала ся штотраз далі в загаздуване поле.

Няньо був велькым любительом садівництва як і пасічництва, а же в світі відів неедно, то юж скоро свою Яругу допровадив до найвекшого порядку. Выкорчував тернину, попідкресував дерева, претяв густу сливчыну і “о голову” скоротив вербы, котрым нич тото не зашкодило, бо скоро выпустили довгы, зелены прутя. Посадив іщы пару добрых щыпок — не для себе, а для приемности, бо мы мали коло хыжы велькій овочовий сад — аж за велькій як на нашы родинны потреби.

Посадив іх для вшыткых тых, што з якасой причыны не мали своего саду при хыжы. Такій гардий звычай був в нашім селі од непамятных часів, же вшыткы черешні, малины, чорниці, грушкы, яблони і сливки, котры росли в яругах, потоках і взагалі поза селом в поли, належали до цілого села і ніхто не мав права іх стеречы, оганяти, хоц росли на його поли.

Тот старий, добрий звычай скасувала аж комасация в тридцетых роках, хоц не до кінця. Наша Яруга кожду весну заквитала білом пахучом хмарком, в котрій чути было чудову музику “Божой мухы” і кольысковий шум поскромленого потічка. Треба было відіти наше село на весну, коли

заквитали сады, яругы, потоки. Вы бы зрозуміли за чым так тужыме і плачэме довгы рокы.

По павеірэці в світі, удало ся мі вырвати з кігтів военного терору і быв ем зас дома. Як же я, юж втовды любив свою вітцьовизну, свою каменисту гірку, яругу, тяжкій глянэстий загін поля, ялицьовый ліс і вшытко што свое, што рідне, ціле село, котрому на імя — БІЛЦАРЕВА.

Як же я, юж втовды, любив свою рідну Лемковину. Не міняв бы ей за жадны скарбы, за жадну Гамерику. То лем мое субективне адчутя, бо може я юж такій непоправный дивак, што николи не привыкат, хоц бы на короткій час, до найкрашой чужыны!

Была прекрасна лемківска осін 1943 рока — была святая неділя. Рано встав ем скорше як сонце, жебы скоро поробити і на час піти до цэркви — медже люди, медже молодіж, котрой все ішы было гідні, хоц до Німец вывезли понад пятдесят молодых хлопців і дівчат. По цэркви не чекав ем закла мама дадут обідати, лем пішов за гірку напоіти коні і прыпняти іх в друге місце, на отаву. Своім приходом сполошыв ем двох малых хлопців, котры в нашій Ярузі рвали сливки. Певно подумали, же прото буду іх бив, бо тяжкы торбы залишыли під горбком і пильно втікали в сторону Березника. Кричав ем на них, жебы ся не бояли і вернули по залишены торбы, але они лем пристанули і смотрили чи не лечу за нима. Жебы іх осьмілити вернув ем може зо сто кроків і смотрив з яком втіхом повертают забрати свої “трофеі”. Хтів ем ішы ім повісти, жебы на другий рік зас ту пришли на сливки, бо за традиціём моіх дідів, тот садок в Ярузі належыт до таких як они, але хлопці скрыли ся юж в Капелюховім потоці і більше в жытю ем іх не відів.

Гнескы тоты “хлопці” мают понад шістдесят років і хтіло бы ся знати, в котру сторону світа шмарила іх доля. Хтів бым знати, чи памятают тоту прыгоду в моій Ярузі і як споминают свое дітиньство, чи было оно щасливе. Знам лем тівко, же походили з сусіднього села, а коло іх маленькой хыжкы не было саду, бо недавно іх вітцьове пришли ту на комасаційну прыбудову. А може в дакотрій чужыні засадили юж свій сад і на все забыли про свое лемківске коріня? Хто то може знати?

В тіні цминтарной липы

Если тобі колись прийдеться
блукать там посеред могил —
Мій камінь гробний потряється
і скаже, хто тебе любив!
(Українська народна пісня)

Саджыня деяких дерев на гробах померлых, в декотрых селах Лемковины было традицийом од непамятных часів. Звычайно і найчастійше, на свіжій могилі (в головах) ставляно на скоро збитий хрест, але памятаючы о тым, же він скоро згниє, саджено дуба, явора, липу чи смерека на довгу памят дорогого члена родини. Але дотычыло то переважно патрархів роду. Натоміст на гробах діти і молодежы саджено квітя, но і має ся розуміти — в кождім випадку, барвінок.

Барз юж старий Герсень помер пізно в осени, втовды, як юж было по вшыткых роботах в поли, а карпатска природа дримала перед довгым зимовым сном. Поховали старого діда в зимну дощову погоду, одс്പівали “Вічная памят” і скоро опустили того смутне місце. Як проминула зима, а земля на гробі добрі ся ввггла, то його сын, Ваньо, запряг коні до тяжкого воза і поїхав до далекого Бортного по камінний крест. Бортнянскы каменяре робили кресты переважно на замовліня, але на вшыток випадок в запасі мали тіж пару крестів ріжної величыны і ціны. Ваньо згодив з майстром доброй роботы трираменний крест, лем не было на нім ниякого напису. Але ним коні перегрызли обрїк, спрытний майстер выкув долотом такы слова, якы жычыв сой Ваньо. Напис був скромний, без жадной фільозофїї: “Ту спочыват наш дорогой няньо Герсень, Вічная йому памят”, дата народжыня і смерти, а в самїй долині креста фундатор, його сын Іван! Фундамент був юж готовий і на другий ден при помочы сусідів крест стояв міцно на своїм місци.

За пару днів, Ваньо посадив коло креста маленьку липку, котра мала юж набырмілы пучкы. В другий ден Великодных свят, отец духовний посвятив тот гардий памятник свяченом водом і одправив “Парастас” за його душу. То звычайна християнська повинніст, єдна з традиций кождого культурного народу.

Не было бы в тім нич дивного, лем того, же носив дост рідко спотыкане імено і його жытя, як на тоты часы, было міцно бурливе. А вшытко ся зачало од його народин. Од першого дня родиче были в великій тривозі о його жытя, бо перед ним, здавало ся без жадной причины, вмерло ім двое пеленчат. Баба повитуха порадила, жебы окрестити хлопця іменом Герсень, бо она читала в “Жытю Святых”, же то був великій угодник Божий і жив барз довго. Но, і на правду, хлопец ховав ся барз добрі, лем же був окропечно пустий, як то кожда пещена дітина. Місцевий дяк мав з ним дуже клопоту, але не про науку, до котрой був перший, але про збыткы, в яких тіж передував в школі. Як юж выріс на тугого парібчака, то місцевий корчмар скаржыв ся перед його няньом, же причыном частой авантуры в корчмі єст його сын, Герсень.

Якоси перед ярю по селі пішла гутка, же Єфрем за Потока выберат ся до якусого “Нового Світа”, котрий ся зове Гамерика. Як ся довідав о тым Герсень, то нич не помогло, лем його няньо мусів продати векшы быкы і дати пінязі на дорогу. Мама барз плакала і нехотіла го пустити, але няньо повів так: “Най іде, може світ навчыт го ліпшого розуму, бо моїх слів нияк не хце слухати”. Но і поїхав разом з Єфремом.

З невйорской “Касагранды” взяв го, разом з міцныма іншыма хлопами (Єфрем остав) якусий агент і завюз іх “треном” просто до “майны” твердого угля в Пенсильванії. Робив там не барз довго, бо скоро зненавидів тоту “кретю” роботу під земльом, так барз, же в котрысу ніч, як задзвонив будзїк, то скочыв з постелі і з цілої силы тріснув ним о землю і веце не пішов до роботы.

Він не бояв ся жадной тяжкой роботы, але під Божым сонцьом і без жадного дзвінка. Його вільна карпатска душа збунтувала ся так сильно, же волів піти на злу дорогу, хоц бы за ціну гріха, лем жебы быти вілным. Знюхав ся з якусыма “бомами” і провадив нічне жытя в великім місті. Але не трывало то довго, бо по остатнім “скоку” цілу банду выгарештували і йому, як найменше винному, присудили два рокы. Высідив чесно што до дня і навет з того скорыстав, бо ся навчыв дост добрі англицкой мовы, што зробило го більше незалежным.

Зас підняв роботу при будові домів, але і ту обовязувала година, котру узнавав лем в гарешті. Раз ся спізнав, другий, і його “бос” по остатній “пейді” не казав му більше приходити.

Волочыв ся по розмаїтых туніх “тавернах” і в єдній з них споткав Біля, котрий през довгы рокы остав його добрым другом. Было то в тых

часах, як каліфорнійска “золота горячка” кус пристыла, але все іщы было дост авантурників, котры вірили в своє щестя, а Герсень і Біль під кождым взглядом надавали ся до того.

Сіли на трансоцеанічну колей, і по пару днях і ночах, нашли ся в самім серци каліфорнійского “Ельдорадо”. Наняли ся з Більом копати золото в велькій компанії, котра платила дост добрі, але то не было іщы того, о чім мріяли. З часом пізнали і Дзьова, хлопа міцной будовы, котрий часто наполігав, жебы во трьох заложыти спілку і на власну руку глядали золота.

Там високо в горах Серры Невады была в тых часах праві никым не контролювана “республіка авантурників”, в котрій діяли ся найрозмайтшы чуда. То было на руку нашым знайомым, тым більше, же настав теплий весняний час і таємны гірскы пропасти зачали іх барз кортити. Купили чеканы, лопаты, мішок сухого іджыня і іншы потрібны річы, і до дня рушыли коло Гамерицкой Рікы високо в горы, до ей чысленных доплывів. Праві тыжден глядали “вільне поле”, бо всяди аж ся роіло од люди, але коли скрутили в бічны закутины, там было тихо, то значыт, мают право ту перебувати щестя.

Пару днів копали дармо. Бо так юж є в природі, же земля часом сама здрадит свою таємницю, і то втовды, коли человек найменше ся того сподіват. В ночы пришла велика буря з перунами і близко іх “берлогу” вітер перевернув з коріньом старого кедра. Як пришли рано ту заздрити, то іх радости не было кінця. В неглубокій ямі до сходячого сонця, блищали маціцькы зеренця золотого піску. Унція до унції, мішечок до мішечка — ріс іх спільний скарб в законспіруваній крывці. Могли юж собі позволити на розмаіты розрывкы, котрых не бракувало в недалекім місточку.

Так проминуло пару років. Іх золота жыла выразньи ся кінчыла. В котрисий ден, як юж нич не нашли, постановили золото замінити на дуляры і поділити ся нима по рівній часті. Така можливіст была лем в Сакраменто, в Форті Сатера. Урадили, же підут там Біль і Дзьов, а Герсень остане пильнувати “газдівки”. По іх повороті і поділію ся пінязми заберут ліпшы річы і будут глядати нового щестя, або разом вернут на схід.

Чекав Герсень на товаришів тыжден спокійно, і все іщы глядав дяку преочену кыршынку золота. Але по тім часі зачав підозрівати, же стало ся штоси зле. Сам юж там ходив з Більом перед двома роками, і хоц добрі погуляли, за тыжден были назад. Мают при собі добры пістолеты

(Герсень тіж мав), то давало ім безпеку. Што ся могло стати?

Нич інше лем го зрадили і пішли з тяжкым грошом гуляти в широкій світ. Але неможливе, жебы тото зробив його вірний друг, Біль! Ні, ні! То неможливе! Так, тото міг зробити лем все понурий Дзьов, котрий лем втовды ся сьміяв, як дакотрий з них нашов більшу грудку. Товды його очы блищали як в драпіжного ката, котрий тримав міцно смачну здобыч і знав, же то ест лем його. І Герсень юж си уявляв, як ночуют над скалистым урвиском в затишній ямі. Спячого Біля забиват Дзьов, а тіло мече в недоступну пропасть на пожертя паскудным пташыскам з голема карками.

Тяжко пережив Герсень тоту недобру пригоду, але ся не заламав, лем змінив ся на тілько, же штотраз частійше зачынав думати о поверненю до “Старого Краю”. Штотраз снило ся му рідне село, в котрым штоправда не было золота, але жыли там добры люде, котры ту гнескы на далекій чужыні мінили ся найвекшым скарбом. “Рада бы душа до раю, але гріхы не пуцают” — повторяв часто Герсень тоту мудру приповідку, бо не мав дост пінязи на поворот.

Раз ся му приснило, же вертат пізно в ночы од дівчате домів. Над Кычером світив повний місяц і срібном росом пахло сушене сіно. Як переходив коло покутного креста, якій звали ту “Спиридонів”, зняв капелюшык і юж ся мав перекрестити, як де ся взяв — та ся взяв, величезний хлописко в білій чугані і храпливым голосом повів: “Чом смаркатий, не спиш дома, лем по півночы волочыш ся по селі і нарушаш мій спокій?” Вымахнув ся на нього таким велькым пястуком, як букова кыян, втовды Герсень барз ся здер і ...обудив. Чого приснив ся му тот покутний крест, мысьлів Герсень — ци жбы ту, на чужыні, чекало ня іщы векше терпіня?

Не міг юж до рана спати і повторив в мысли історію того креста, котру в його селі знав кождий. А было то так. Спиридон зо своєю женом Мотрьом вертали пізно в ночы з другого села, з якысой гостины, і його жена цілу дорогу “тесала” на його і так болячій голові од оковиты колік заздлости про якусу молоду вдову, же до ней моргав, і як на статечного газду, нияк тото при людях не пасувало. Йому самому было тепер, як вытерезбів, неприємно, а ту іщы дурна баба фафре і фафре, та то бы ся і псу омерзло тілько слухати лем на півправды. Остерігав ей пару раз: “Мотрьо, перестан врешті дзвандати, бо тя вдарю! Але Мотря не вірила тому, бо одколи жыли разом, іщы ся таке не притрафило. Але ту ся ій іщы

раз вырвало якысе барз зідливе слово, і Спіридоньова рука сама полетіва на ёй нещасну голову. Лем ёй раз вдарив, писла як кролик і юж ся веце не одозвала. Тырмосив ньом, чухав сьнігом, але нич не помогло. Взяв ёй на руки, як малу дітину, і полетів до найближчой хыжы просити о поміч. Стара газдыня лем посмотріла ій до шкляных очы, скоро іх заперла і зачала гварити “Отче наш” за ёй душу. Аж тепер Спиридон выбухнув велькым плачом. Так плакав, што чуло го ціле село і співчувало, бо вшыткы знали, же він тото не зробив нароком. Співчув му і судя, котрый вычытав му лагідний вырок.

Як юж вернув з гарешту — то сам наложыв на себе покуту. Тяжко робив і постив цілыма днями. Як ся доховав гардой ялівкы, продав ёй в Ўстю Рускым, і замовив в бортняна трираменний крест, на котрім казав напісати такы слова:

“В тім місци стало ся велике нещестя, я забив мою дорогу жену і маму нашых діти, най мі Бог простит”, а під сподом дописок: “Грішний Спиридон”.

Аж над раном Герсень кус приснув, і приснило ся му, же косит лучку зараз під хыжом, а мама з няньом стоят на порозі і кличут го на сьніданя. Штораз частійше снили ся му рідны стороны і твердо постановив, же як буде мав пінязі на дорогу домів, то юж нич не буде звлікав. Мав юж дост білых і кольоровых розпустниц, од котрых смерділо туньом перфумом. Но, або коли хто таке чув на Лемковині, жебы за милост треба было платити грудком золота? Находив іщы часом преочене нима даяке зернятко золота, але вшытко было за мало жебы вернути. Раз якоси так ся міцно розляло, же за три дни не выходив зо свойой “буды”. На четвертий ден як пішов обіздрити свою “майну” то не міг выйти з дива што ся з ньом стало. Высокій беріг зсунув ся до потока і тепер было ту невелике озерко з водопадом. Як вкопаний стояв на березі і тупо смотрив навколо. Остатня його надія пырснула, здавало ся, на все. Його быстры очы літали по скалах, по воді і затримали ся під водопадом, бо привіділо ся му, же штоси блищыт в білій піні. Коли другий раз ся повторив тот блиск, був певний, же то не привидиско. Скочыв до бурячой воды і міцно зімав в жменю дост гідний самородок. Довго важыв го в жмени і упевняв ся, чи выстарчыт на дорогу.

Вернув Герсень до свойого села втовды, як його родиче копали компери за яружками. Юж перед св. Миколяём ся оженив з гардом і богатом дівком. Люде, як то люде, поплітали по селі, же принюс з Гамерыкы

дуже золота, але правда была інакша — о ній знали лем його родиче. Што правда, на його пальци блищав золотий перстін, а в камізельці мав цибулястий дзигарок на золотім ланцюжку. Мав і в мішечку пару зерняток, але они не вартали більше, як няньовы меншы быцкы, і была то його дорога памятка по горах Сієрра Невада.

Жыв Герсень довго, тішыв ся своіом родиною, сусідами, церквом і часто оповідав свої пригоды в корчмі, на вечырках, і остерігав молодых, жебы похопливо не іхали в чужий світ, і додавав: “Всяди добрі, а дома найліпше”. Быв добрым газдом і не едно уліпшыв і змінив в своім селі, так і на власній газдівці. Лем одну мав ваду, був скорий до биткы, але люде го добрі знали і не давали му до того поводу. Гмер Герсень в пізну осін свого жытя, втовды, як юж треба было одыйти в вічність.

Коротко по великій війні Герсеньове племя страшна доля розметала шыроко по світі і в селі остали лем небіщыкы, кресты і порожня церковця. В котрисий ден на цминтар пришли новы “газдове” з перликамы в руках і побили на дрібны кавальці вшыткы кресты. Были то розумны люде на двох ногах, а не жадны там звірята з рогами і ратицями. Єй, жебы то было вісемнадцете столітя, коли то на Лемковині небіщыкы, час од часу, ставали з гробів на добре і эле живуцым, то хто як хто, але Герсень бы ім не подарував. Встав бы з темной ямы і дусив бы іх по єдному, як смердячы каліфорнійскы блощыці. Але то ся діяло в другій половині двадцетого столітя, віку “высокой культуры і науки” і в такы чуда нихто юж не вірив. Нещасна доля розметала Герсеньове племя попід чужы плоты, на посьміховиско ворожых нам люди, а культурний світ мовчав, як заклятий, і нихто адже не кывнув пальцём в нашій обороні.

Гнескы на Герсеньовім гробі росне велика липа, котра го своіма міцныма коренямы оплела. Вчасным літом пришла ту групка наших студентів. З корінём повырывали непрошену ту тернину, скосили высокую коприву, на єдну купу знесли крестне каміня і сіли одпочыти в тіни цминтарной липы. Над іх головами шуміли дикы пчолы, а тихій вітрик шелестів зеленым листём, котре своіом лемківском мовом оповідало ім тоту коротку історію єдного людского жытя.

Квітуля

Як ся козы розскакали
 Гея—гей,
 то ядловец поламали
 Гея—гей,
 Ой Кычера там за Ділом,
 плаче дівча за фраіром...
 (лемківска жартоблива сьпіваночка)

Чытав ём в своїм жытю, а особливо в молодости, дуже книжок, в котрых головныма героями были дикы звірята: Лис Микита, Брыдке качатко, Дільний рогач, Чорна вовчыця і ёй сын Барі, так і дуже іншых. Чытав ём о козацкых і татарскых степовых конях, як і о гамерицкых мустангах, котры засмакуючы волі на диках прериях, на ново не хотіли ся дати поневолити чловкови. Чытав ём хоц што, што мае звязок з природом — бо любив ём і люблю натуру під кождым взглядом. Отож выпадало бы мі писати і о бабиній Квітулі, котру пас ём пару років. Писати, але добрі. На жаль, не можу того зробити, бо так як медже людми трафляют ся “паршывы уці”, так і худоба мае своїх выроdkів, котры негідны звати ся скотином.

Квітуля юж од телята была зопсута, бо баба ёй так розпестили, же хоц потім была дорослом коровом, хтіла ліпше жерти од другога статку. А мусите знати, же не пас ём лем саму Квітулю, але тузін огонів розмаітой велькості. Баба юж давно овдовілі і записали цілу газдівку мому няньови, але в списмасі (нотарияльний документ), вымовили си, же докля жыют, еден огін в стайни, на кортий вкажут пальцьом буде іх власністю. Тым способом, выбрали си Квітулю ішы телятом і барз ій во вшыткім догаджали. Баба не были юж зобовязаны до жадной роботы, і чи то з нудів, чи з привычайня, все штоси смачне носили в відерку до стайні і підставляли Квітулі під морду. Няньо з мамом, смотрили на тото дивацтво бабы през палці, но бо молоко од ней і так ішло до спільного горця, з котрого корыстала ціла родина. Лем я, як пастух був ём на тім найбарже покривджений, бо Квітуля скварена на добжре жертя, горділа звычайным лісовым пасвиском і несамовиті літала до чужой шкоды. Выстарчыла лем хвиля неувагы, а моя Квітуля юж ся впакувала по бріх до дачыйого вівса

чи коничу. Мав єм прото нераз велькій клопіт, бо заля єм єй нашов, то дакотрий сусід юж загнав єй до свойой стайні, но а потім відомо; няньо мусіли сусіда перепрашати, а і в якисий спосіб тото вынадгородити. Вечером, не лем єм слухав іх острого казаня якій то з мене кепській пастух, але і терпів єм своїм грішным тілом од іх твердої руки. Наївном дітячом молитвом просив Бога, жебы Квітулю шляг трафив, жебы на смерт здуло єй в чужім коничы, жебы трісла як вавельській смок. Але Квітулі дале нич не было і лем смортила кади ся обертам, жебы пропасти як злий дух. Часом скортіло ня вылізти на сосну і порахувати сорочата або воронята в гнізді, часом забавив єм ся маціцькым заячыком або колячым іжом, а мою Квітулю юж фрас деси взяв. Привязував єм і телембач (дзвонок), і знате што? Нич не помогло! Знала зараза так хытро одыйти од статку, што нич єм ся спостеріг, то си ним юж дзеленкала далеко під лісом в чужых карпелях.

Але як вшыткуму приходит конец, так і на літаву Квітулю пришов час. Зостала ялова, престала ся доіти, выпасла ся як свиня і боручала при жолобі як даякій бычыско. В котрисий ярмачний ден, привязали Квітулю до воза і продали на мясо, а мі купили гарде убраня на Великден. Быв то певно найщасливший ден в моім дітиньстві.

Млин над Мостишом

Трудно юж гнеска трафити до жерел того старого лемківського млина, котрий іщы до половины 1947—року стояв міцно над річком Мостишом і робив услугу околичным газдам. Трудно юж гнескы повісти, в котрім році був побудований і як майстрове пустили його в рух.

Іщы в нещасну для лемків яр, його велике колесо крутило ся цілыма днями, лем в неділі і свята одпочывало нерухомо. Але і тото не цілком так, бо в горячы неділіні пополудня прилітували ту маленькы діти, жебы ся похляпати ярковом водом і поколысати на колесі. На тот час была то солідна забудова, зведена з грубых ялицьовых тесаных кльощів, прикритых гонтами. Денегде на старім сірім дасі білили новы латкы, вставлены в такы місця, де протікало. Быв то доразний ремонт, бо в боіску стояло шістдесят

кіп нових гонтів поскладаних гарді в клітках. Під стріхом стодолы сушили ся три колоды ялицьовых дощок, призначених на тоту саму ціль.

Кожде сьлідуюче покоління газдів было свідоме того, же за свого газдуваня повинно хоц три раз оновити дах над своїом головом — товды зрубы будут стояти віками. Забудова млина мала форму буквы “П” з великым подвірцьом посередині і з вигідным заїздом од дороги. Мешканя, або загально звана “хыжа” была поділена на такы части: хыжа (кухня), комора, сіни, комірка, іздебка (світлиця) і куната. Стодола, котра стояла по другій стороні подвірця, мала зас: причілок, пелевню, боїско, стайню, возовню (часто была тіж дровутня доставлена до шыту). Обі тоты будовы сполучував од заходу млин і творив єден господарчо—промисловий корпус. Од стороны річки до млина був прокопаний ярок (рів), в котрім были вставлены дві деревяны шлюзы. При їх помочы млинар регулював стан воды і праццю млина. Яроч перелітував просто през пару садків млинарьовых сусідів, котры мали з него тоту выгоду, же не мусли копати студні, або ходити по воду до Мостишы.

Добром прикметом млина было і того, же стояв близко скривуваня двох “цисарок”, котры з півночы і заходу в двох напрямх провадили “на Венгры”. Втовды на Лемковині, праві же в кожій хыжы був ручний млинец, а в межевоенний час декотры газдове пристосували іх до кінных кератів. А коли ходило о ліпшу муку, так званий “пытель”, то домовым способом не дало ся єй зробити і треба было корыстати з ліпшой технікы. Правдивий ренесанс пережив тот млин, як окупаційны власти поконфіскували або побльомбували вшиткы млинці, а газдам дали т.зв. “мелькарты” якы гонорував згаданий млин.

Тот млин містив ся в найважнійшій пункті села, бо зараз лем през дорогу, стояла велика Моськова корчма з розмаїтым іншым крамом. Быв то тот сам Мосько, котрого в 1914 році царскы козаки звязали за пейсы разом з його братом Іцком і змусили іх скакати през млинарів яроч. По тім “жарті” Моськови остала памятка на ціле жытя — біла плямка меже чорным волосьом, коло лівого уха.

По правій стороні закрута стояла державна почта з єдным етатом, в котрій урядував наш лемко, Ваньо. Быв то його власний дім, як на тоты часы, барз гардий, з двома ганками. Зараз пред мостом, на так званих “Камінцях”, стояла так само гарда хыжа цигана Кузьмы, котрому на околицю не было рівных в ковальській штуці. В першу світову війну, Кузьму тяжко поранило на теляньскім фронті, і прото мав кус коротшу

єдну ногу, але тото не так дуже перешкаджало йому в роботі. Як інваліда военний, брав невелику пенсію і дорабляв не лем молотком але і смыком на лемківських весілях. То він перший в селі купив собі в 1934 році велике радийо на голосник.

В селі, крім згаданих обектів, была велика мурувана початкова школа, так само муруваний громадскій дім, в котрым був триер до чышыня сівного зерна, находиво ся там тіж пожарне знарядя. Были в селі тіж два тартакы (паровий і водний), кооператива, оліярня і до 1930 року лем єдна красна мурувана церков. Потім поставлено ту другу, меншу деревяну. Од початку тридцетых років існував рівнож мужескій монастыр отців Студитів.

Але вернийме до млина, котрий може не так інтересний як його млинар — Ілько. Як вшыткы іншы млины на Лемковині, так і Ільків, не мав доброй оцінки медже людми, бо все штоси нечысте діяло ся в нім. Проходячы в ночы коло того млина, робило ся вам якоси терпко на тілі, і жебы опанувати страх, треба было хоц трираз ся перекрестити. Не все в пору сьпівали ту когуты, якоси страшно гукали совы, або пред самым носом мигнули шкарадны мышпергачы. Як часом нічном годином дахто переїжджав тади фурманком, то коні здавало ся, без жадной причыны стрігли ухами і зловіщо форкали. Якбы не дай Боже, в тот час урвали ся вам ліцы або вылетіли з рук, то коні понесли просто в парію. Страшыло в тоты часы не лем коло млина, але і коло Казковой грушкы (давно повісив ся на ній якысый пияк), як і на границі села, коло покутного креста. Ма ся розуміти, же вшыткому винны были небіщыкы, котры за свого жытя не жыли згідно з законом Божым і по смерти робили розмаіты пакости добрым людям. В тым припадку і млинаре належали до ошустів за несправедливо поберану мірку.

О нич таке не мож было посуджати Ілька, бо бив прикладным хрестиянином і стисло дотримувал десят заповіді Божых, не вкрал нікому нич, ани за грош. Добрі ся жыло Ількови, барз добрі, покля село творило єдну згідливу громаду і не было поділене на два ворожы собі обозы. Потім Ілько насмотрив ся на ріжны сцены, аж му в очах темніло — відів не єдно. Відів, як недавно згідливы сусіде, гнескы на поли метали до себе каміньом, през пліт грозили мотыками, або скаженом слином плювали собі до очы. Відів, як при церкви, сильны хлопи били ся коликами про церковны дзвоны, хоругви, святы іконы — відів не єдно і наслухав ся дост людского мудруваня. Але в своїй мовчазній вдачы, ани не похваляв

ани не ганив жадных, лем міряв справедливу мірку, перекладав пасы на трансмісію млина і робив для вшыткых еднако добрый пытель.

Што думав Ілька о тым вшыткым — ніхто не міг збагнути. Найбарже заболіло Ілька тото, як відів в своїм мліні, коли сусід сусідови дискретно розпоров тяжкій міх ножом, коли тот нюс го на плечах, і зерно ся сыпало до подвірцьового болота. Чув в тот час страшній проклін пошкодуваного і веселій регіт його ворогів. І втовды в Ільковії голові зродила ся збавенна мысль — одстати од вшыткых і в свой хыжы створити власну, од нікого незалежну “церков”. З кунаты вышмарив вшыткы бабскы лахы, а з малюваной скрині зробив “престіл”, котрый оклів зеленым паперьом. Мусів любити барз зелінь, бо і цілу кунату прибрав тым самым кольором. В велию святого Йордану, о півночы, з пролубы свого ярку черпнув діничок свяченой юж воды, і покорпив цілу свою “святыню”. Убрав ся в зелений священничій фелон і сьпівав “Во Йордані...”. Повідали люде, же Ілька попросив Моська, котрый часто в інтересах іздив по світі, і тот за добры грошы привюз му цілий ренамент потрібний “капланови”. В кожду неділю постив до полудня, сьпівав антифоны, кондакы і вшытко тото, што сьпіват священник, дяк і люде. Ялівцьовым дымом кадив дідовы стіны і в великій набожности дякував Богу за хліб і сіль.

Люде, як то люде, сьміяли ся з него, робили му розмаіты збыткы, а він ім вшытко пробачав і молив ся за них. Його жена на колінах просила, жебы перестав, не робив того, але то ніч не помогло. О герезіі Ілька довідали ся священникы обох церкви і старали ся одтягнути Ілька од того святотацтва, але він не сперечав ся з нима, лем гарді іх просив, жебы лишыли го в спокою. Декотры стары бабы посуджали Ілька о найгірше, же підписав свою душу самому Бельзебузови і радили ночом його млин оминяти з далека. То было практычно неможливе, бо стояв він медже двома велькыма мостами, над двома ріками якы дале творили єдну, величезну воду.

Так было, покля над Лемовином не засвистали першы кулі другой світової війны і округний Марс нашмарив людям свою “релігію”. То терор змусів іх думати реально о Лідіцах, Осьвенцімі, чи о далекім, мало знанім Сталінграді. Лемків, якбы дахто напоїв водом з Леты — забыли не лем тото, што вчера ілі, але і тото, о што ся недавно сварили. Зас з хрестияньском любовю помагали собі в мліні, на поли, забыли о Ількових дивацтвах, і співчували собі в родинных нещестях. Познавали ся на ново, разом на вечорницях чытали “Одркровенє святого Іоана”, або студіювали

мітичны рукописы пророчиці Сибілі. Але нігде не вычытали того, же як юж приде спрагнений мир, то будут вшыткы выгнаны з рідного села і розсіяны по чужых бездорожах. Ой, не знали нашы лемкы, што то правдива вавільоньска неволя, не знали і думали, же тота "ідилія" буде тривати вічно. Не раз в нашій історії прилітували ту одкалиси моровы вітры і по селах оставали лем холеричны цминтарі. Нераз злы духы перевішали лемків на дакотрых "Шибеничных Верхах" або сотками вивозили до далекого Талергофу.

Але старий русин був твердий як карпатській тис і одроджував ся в новым поколіню, як присловлений Фенікс з попелу. Потім зас жыли собі в Божій благодати, покля злы духы не шмарили помедже них смердячу кіст незгоды. А тым часом друга світова війна тягла ся в нескінченіст і Мостиша, як і іншы річки на світі, несла в своїх коломутных водах лемківске горе до спільного кырвавого моря. Війна — війном, а жытя своїм дорогим, і люде по своїй привычці мали і своє особисте жытя. Молоды парібци, хоц і в поліційну годину, дальше о півночы переходили коло млина. Но, бо прогвар молодому бортакови до розума, жебы ся по ночы никади не волочыв і спав на своїм пецу? Він в милоснім пожаданю прелетит о півночы, не лем коло Ількового млина, але і пред самым носом фронтовому постови. Молодіст має свої незаперечны права, бо лем раз в жытю ньом проквитає, і якже ей на старіст не спомнути.

І жыли собі лемкы в атмосфері чарів, ворожыня, як од віків, покля апокаліптичний Армагедон не прилучыв Лемковины до свого східнього царства і лемків роздув по світі як марний порошок, а велику їх част оддав на тортурі катам Явожна. Ой доле, доле неласкава, чого ты окрутном лемківском мачохом, чого не принесла лемкам, як другим народам, волю. Чого? Вшыткых лемків, русинів, українців, православных, греко—католиків і інших з наших рядів, выгнала з рідной землі на страшну шовіністичну чужыну.

Раніцько в неділю 30—червня 1947 року выгнано Ілька з його родином, выгнано село до любіньской землі в єднім з численних ту пегеєрів, в котрым Ілька зроблено пастухом. Правдоподібно і при коровах сьпівав набожны псалмы і був добрым пастырьом державного стада. Але не выстарів ся Ілько на чужім хлібі і вмер несподівано при повніню службовых обовязків. Поховали Ілька на державний кошт, без жадных гонорів, бо так ховали "бандитів".

А його душа? Ластівком вылетіла з болячого тіла і як блискавиця

яка зеднує небо з земльом, золотом стрілом погнала на Лемковину — до старого млина. Але не было ту юж гонтової стріхы де могла бы присісти, одпочыти. Ту были лем страшны руїны. Полетіла на місце спочынку родичів і дідів, але і ту не было юж зеленого барвінку, квітя, хрестів. Ту росла лем коляча тернина, пекуча коприва, і де негде поєдиньчий росохати чортополох. Медже тьма символями дикости, пасли ся чысы коровы. Потім довго літала над рідныма полями, лісами, над потоками і яругами, і аж перед самым вечером, коли сонце сідало за гору, перелетіла низко над спіненом Мостишом, скрутила до давного ярку. Але і ярк засыпано сьмітьом. І коли так блукала ся, добрий і Справедливий Судя змилосердив ся і взяв ёй на свої небесны теремы, без земной покуты.

Епілог

Од першых днів небытности Ілька в мліні, злы духы так ся осьмілили, што страшыли юж не лем в ночы але і по цілым дни. Дяблы цілком явно в Ільковим пецу палили самогонку. Ден і ніч дудніли посадки млина, і далеко чути было чортвий регіт і збішений танец “встеклой полькы” (танец санцівських ляхів). Пекельне брацтво справляло свій банкет побіды зла над добром. А вшыткому завинив Ілько, бо взяв зо собом на чужыну свячену воду і кропило. Тривало то понад рік, до неділі святого пророка Іліі. В тот ден од самого рана над млином громадили ся чорны хмары, а по полудни не то же ляло, але на землю сходили тяжкы од воды хмары і страшным громом рычали Карпаты. Невелька Мостиша замінила ся в велькой потугы Дунай. Ту юж не было Ілька, жебы заставити водну шлюзу на ярку. Яркова вода так розобертала колесо, што оно в збішеній силі стягло млин з фундаментів і повлекло спіненом ріком до моря. Може нашов го старій Нептун, і як рідкісний експонат приховав го в своїм музею?

Лемківскій чытач без труда найде річку Мостишу і місце повыжчой діі, бо Мостиша як і сам Ілько сут правдивы. Має ся розуміти, же млин розграбили і зруйнували люде, так як і більшіст наших історичных безцінных памяток. Можна лем про них спомнути пером. Не раз ходив ем до Ількового млина, знав ем Ілька добрі, мав ем тіж нагоду відіти його

“святыню”. З перспективи років, мимо волі насуват ся думка, чи часом Ілько не був нашим лемківським Сковородом, котрий в простій філософії одгородив ся высокым муром рідной хыжы од розсвареного села і створив свій світ, в яким чув ся найліпше? Діогены родят ся рідко, і звичайно сут през сучасну цивілізацію уважаны за диваків.

Третій Абтайлюнг

Праця нагороджена виріжніньом в конкурсі “Слідами памяти” організуваным через Український Архів. Варшава, 1992 р.

Вступ

Майже кожна людина у схилі свого життя вертає думками в минуле. З перспективи років, осуджає чим причинилася до своїх успіхів (чесна праця, наука), або який зробила необережний крок що завів єї в сліпий куток, з якого нераз важко вилізти. Але є в нашім життю ще щось таке як Доля, яка незалежна від нашої волі, несподівано бере нас в свої обійми, і нераз довго збиткує ся над нами. Тоді звичайно кажемо: Така Божя Воля! Іншого пояснення не знаємо. Трудно постаратись жити в мирі і благодаті, і ніколи не попасти в незгоду хочби з власними думками, бо як знаємо покуса гріха була і за монастирськими мурами. Добре діється вже тоді як перестерігаємо головні заповіді Божі, і не робимо свойому ближньому того що нам немиле. Добре діється вже тоді, як в країні нашого поселення панує мир, а гуманні демократичні закони регулюють людські пристрасти, і гварантують всім своїм горожанам рівні права без жодних привілеїв. В ім'я жодної ідеї не можемо герметично замикатись в собі, і не брати під увагу святості нашого ближнього, якого відмінни погляди.

Як знаємо кожна війна, яка би вона не була, за одним проклятим словом “війна”, бурить то все і наказує свої режімни закони, котрі перечать людські і Божій волі. По єї закінченню, простий народ на колінах дякує Богові що миняли його кулі, бомби, пожари, і з великою посвятою

привертае краіну до мирнаго життя. Кожна вiйна залишае в людскай психiцi неперадбаченi змiни, а особлiво тым што заморочилiсь побiдом. Часта iх непрудуманi або фанатичнi закони знов буряць спокiй. Народ змученiй лiттям на iхнi гарячi голiвы зiмной вoдi — вiдступае, кoли нi, пароджуе це новi конфлiкты, часта збрoйнi.

І так воно вiд вiкiв. Чи змiнiцца на краще, покаже будучiнсьтвo. Моi давнi спогады булi писанi ще пiдчас строгай цэнзуры та вiд тих прычын дуже абмежэнi. Сьогднi пропоную моему незнакoмому чiтачeвi ще адiн уривок — спомiн мойгo жiтця пiсанiй вжe в часi, кoли вiразно трiццаць oкoвi тoтaлiтарнiх сiстeм i рoдiцца вiльнiй дeмoкpaтичнiй свiт. Є тo спoгaд т.зв. “Баудiнcтy”, в якoмy працyoвaв я пpимycoвo дeв'ять мiсяцiв 1942 рoкy.

Кiнo “Багaтeля” i ушы

Пpизaбылo ся мi юж якa булa зiмa на злaмi 1941—42 рoкy. Напeвнo булa снiжнa i мoрoзoвa — бo iншoй нe зaпaмятaв eм в Кaрпaтaх. Алe пaмятaм дoбрi, жe cпpигaлi змe ся зo Штeфaнoм Гaбypoм кiнми, i вoзилi змe нa сaнaх кльoцы з oкoлiчнiх лiсiв нa Рiвнi кoлo Гpибoвa. Кoждий влaститeль кoня быв зoбoв'язаний вивeзти oкpeслeнy кyбaтypy дeрeвa в рoцi. Алe нe бoлo тo aж тaкe дoкyчливe бo бpaли змe зo сoбoм дoбpы мepиндi, фyрaж для кoнi, i вeчepoм вepтaлi дo тeплoй xыжы, дe нaшi дoбpы мaтepи чeкaлi нaс з гoрячoм вeчepiйoм.

Вeснa пpишлa в гoры свoiм oдвiчнiм пoрядкoм i гaздoвe нeсьмiлo вxoдилi в пoлe — зaчынaлi яpyвaтi. Пo зaтiнeнiх зaxoдaх бiлiлi ся iщy вeликy зaмiтa снiгy, алe дo coнця чoрнiлi юж пepшы вьoрaнy зaгoны. Пaмятaм, жe в тoт дeн, юж oд рaнa свiтiлo тeплe coнцe, a cьпiвaючы жaйвoрoнкy гpyдкaми пaдaлi нa зeмлю. Быв тo нaш peкpуцкiй дeн: дeн юнaкiв рoджeнeх в 1922 рoцi. Мaє ся рoзyмiтi, жe лiкaрcкa кoмiсiя yзнaлa нaс, мaйжe в cтo пpoцeнтaх, зa здiбнiх oдбyтi cлyжбy бyдoвлянy. Кoждий з нaс oтpимaв кaртy, в кoтpий бoлo нaпiсaнe, жe в рaзi нe згoлoшыннa ся в oкpeслeнiм днi i гoдинi в нaкaзaнe мiсцe, бyдe cypoвo кaрaний згiднo з вoєннiм пpaвoм. Пoвиннy змe зo сoбoм взятi пpибopы дo гoлiнa, рyчнiк i лыжкy, a в рeштy oбeзпeчyт нaс кoмaндa III Aбтaйлyoнгy в Кpеницi. Вшыткy тoтy, штo мaлi кeнкaртy з лiтepoм “U”, кepувaнo дo Кpеницi, зaс пpигнiтaючy бiльшiст з лiтepoм “P”, кepувaнo дo Aбтaйлyoнгiв Нoвoгo Сaнчa. Нe бoлo пpипaдкy жeбy дaхтo з нaс злeгкoвaжыв тoт нaкaз, i

каждий думав, же за солідну роботу буде трактуваний по людскы, і ани на мысль не пришло нам, же ідеме в саму пащу военного потвора, котрый не ма найменшых скрупулів.

З мойого села Білцаревы, ішло нас лем пятьох, бо велика част мого рочника была юж вывезена на примусовы роботы до Німеччыны. По дорозі прилучали ся до нас хлопці з Вафкы, Фльоринкы, Полян і Береста. На обсохлых полях ярували люде; вйокали, гейкалы, прукрали, а срібны одкладиці, од часу до часу, поблискували в сонци. Перед близкыма ярувальниками знимали зме капелюшыкы і гурмом кричали: Дай Боже щестя!

В само полудне стояли зме юж в трійках “на бачность” і голосно стверджували свою присутність. Поділено нас на штґырі группы і до каждой приділено форарбайтера. Нашым непосреднім паном од того часу став шеф, котрого назву ту “Тигрисом”. Головным комендантом був льойтанант німецкой Армії, Ервін Прайс — судецкій німец, котрый добрі бесідував по ческы. Я попав до третьой группы під розказы “Лиса”. Быв то найбарже людскій человек з цілой той банды. Коротку промову мав до нас інспектор Прайс (правдиве назвиско), і на остатку повів, же як дахто з нас мае яке питання, най выступит. Нашов ся єден наівний хлопец, котрый подав інспекторови якусу картку, і як потім довідали зме ся, было то посвідчыня лікарске його родичів, же сут хворовиты і їх сын є потрібний на газдівці. Інспектор почервенів як індик — подер картку, скоро наложыв чорны рукавичкы якы мав за поясом, і з цілой силы вдарив Василя поза уха. Быв го в страшній злости, покля тот не впав му під ноги облятий кровю. Потім іщы на земли копав до него блищачыма офіцерами, як до мішка полобы. На кінци плюнув на лежачого і грозячы нам вшыткым закляв паскудно:

— Я вас научим українске швіне орнунку.

Тераз з колеї взяв нас під своє командо “Тигрис” і довго товк нами по подвірци — вчыв нибы то ходити по войсковому, а дер ся при тім як біда в березі.

Было мі яко—такo зрозуміле слово “українскій бандита” і “українскій хам”, бо од початку нашой спільной історії, польскы шовіністы так нас понижали. Втовды іщы термін “пшеклентего бандеровца” не був знаний, а пан шеф був на тільки дурний, што не чув о жадных гайдамаках, мазепинцях, чи петлюрівцях. Вшыткы форарбайтеры, на челі з шефом, были поляками а медже нами не было ани єдного поляка. Поділено нас згідно зо стратегійом окупанта.

Перед вечером поприділяно нас по невеликих покоях, в котрых чекали нас зелізны постелі, адже чысто застелены. Середином медже покоями був дост довгий корытар, а по обох його кінцях спільны выходы. Была то стара рудера, над так само старым, хоц чынным ішы кінюм “Багателя”. Пізно вечером підходили зме поєдинчо перед двери магазину, де приділяли нам юнацке умундування: тонькы гранатовы вылінілы дреліхы, часто полатаны, ріжного одтіня — од ружу до бронзу, білизну з колечками велькости гороху. Деревянци з онучами і білій леняний берет з емблемом схрещеной лопаты з джаганом. Од той поры не вільно было мати на собі найменшого цивільного деталю. Нашы давны убраня мали быти звязаны в тлумак і вложены під лужко. Хтоси перший вдіваючий калісоны скричав:

— Хлопці! — Та ту повно ушы!

І напавду в рубцях білизны чекали нас голодны але жывы ушы. Постановили зме спати в своїх калісонах, або голо, з віром же то якысе непорозуміня і рано справа ся выяснит. Знали зме, же німці на цілій світ знаны з чыстости і напевно не дозволят нам в тім ходити. Змучены дорогом і “ігзи—цирком” скоро зме послули. Не надовго. По півночы, почули зме новы слова:

— Pobudka, wychodźiz na korytarz.

Не было юж коли думати, бо форабайтеры літали з кыями по салях і контролювали чи дахто не заспав.

- Pod ścianą bydlę - дре ся “Тигрис”, і тримат в поготовю сукатий кый. Хтоси з нас скричав:

- Panie szefie - wszy!

- Kto to powiedział - występ! але ніхто ся не рушыв.

Довго ходив поперед нас і кожного міряв скаженим оком. Вдарив по пыску што найменше десятьох, аж го зболіла рука. Потім было чути:

- Radnij, powstań, radnij powstań - без кінця. А wy chamy ukraińskie, myślicie, że przyszlście tu na wczasy? My was wykończymy!

Мішали зме ся на узкім корытарі як следзі в бочці, смаганы кыями де попало.

— Pompa, pompa, pompa... radnij, powstań, radnij... і так добру годину знущали ся над нами, били, копали, доптали по нас, покля не змучыли ся сами до кінця.

В присутности форабайтерів мусіли зме облечы ушывы лахы, в котрых ходили зме більше двох тыжнів. На щестя, были то ушы не тифозны, і ніхто з нас не захворів, але тіло ціле было в пырцах. Прибували

зме в вільну хвилю іскати ся, прати в зимній воді, але нич не помагало. Аж на третю неділю, як пустили нас на препустку, наші мамы зварили тоту біду в лузі з деревяного попелу з кропом, хоц до кінця не дало ся выграти з нима той “війны”, бо і постіль была в їх посіданю, нихто николи єй не зміняв. Не выграш з нима коли не маш на то часу, коли тыс голодний і битий. То твоя не одступна нужда, твій вымір часу, присуджений твоею дольом.

Деревянці і “яма”

Дістав єм стары деревянці, котры яко тако тримали ся іщы купы, але при надмірнім ужываню — збутвіла шва потріскала і просто злітували мі з ніг. Онучы віргали з них, на ногах робили ся міхіры, які немилосерно пекли. Превязував єм тото мотузками, але не дуже помагало. Направити їх, ани не было коли, ани чым. По закінченій роботі здобыв єм ся на одвагу і запукав до канцелярії, в котрій урядував “Тигрис”. Почув єм коротке: *wejšj!* Отворив єм двері і став преписово “на бачность”, приложыв праву руку до берета, мелдую:

— *Panie szefie - melduję posłusznie, że moje drewniaki nie nadają się do dalszego użytku i proszę o wymianę.*

На то він:

- *A ty chamie ukraiński - myślisz, że damy ci lakierki?*

Прискочыли до мене оба з “Борсуком” і давай обкладати пястуками де попало. Выпхали за двері, дали порядного “копа” і піпхнули до отвореной “Ямы”.

Было то маленьке приміщыня, не більше як два на два метры, без вікна з бетоновом підлогом, без якого небуд предмета, мебля. Пресідив єм ту до рана, а рано без сьніданя погнали на карну роботу. Карна работа полігала на тым, же до полудня не вільно было выпустити тачкы з рук, до якої другы юнакы насыпували повно піску або каміня. Тачкы треба было пхати по мягкій землі кілканадцет метрів, де высыпувало ся їх завертіст на означене місце. З порожніма летіло ся “biegiem” під лопаты і так до полудня. Мучыв єм ся в тых деревянцях до вечера в суботу, покля не пустили нас на двадцетгодинну препустку. За містом вшыткы вызували ся з того ганебного обутя, бо в місті не было вільно і босо ішли домів. Я мав около 20 кілометрів. В неділю місцевий швец направив мі їх так солідно, што переходив єм в них до кінця службы.

“Патрия” і причта

В тым тыжні наша група праві кождий ден робила іншу роботу. В понедільок, разом з першом і другом групом, лопатами орали зме чорну землю в Чорнім Потоці (гнеска част Крениці). З кілька гектарів доброй землі вывлащено газдів і в посьпіху роблено ту мійскій яринний огород. Штука копаня полігала на тым, же верхню скибу прикрывало ся спідньом, што значыт глубоко на дві лопаты. Кождий камін, більший як біб, метало ся на купкы і в тачках возило на вызначены доріжки. Юж за нами другы люде — цивіле, розмітували лопатами торф, сіяли мінеральний навіз і вырівнували верхню част землі. Іншы зас будували навколо солідний пліт з дощок, на два і пів метра вшсокій. Робота тяжка, без найменшой перервы на папіроса. Горячо, і хоче ся барз пити. Недалеко од нас в тіні вербы булькат зо землі цілюща зимна щава — мінеральна вода, ничыя — Божа. Цивіле ходят ту часто, черпают горнятками, набирают до фляшок, лем нам не вільно. Горяче сонце здає ся стоїт в місци, і божий ден тягне ся довго—довго. Робиме в самых червеных споденках, і на плечах юж од пару дни маме міхіры. Вечером смаруеме іх камфіном, або ропом. Під час работы не вільно бесідувати, хоц з тиха чути як хлопці проклинают свою долю.

В віторок носиме тяжкы кошы з угльом до певниц, сутерен, комірок в якысых віллях з якых пахне смачном кухньом, але ніхто не звідуе ся нас чи мы голодны, чи мы спрагнены. В середу і четвер на чеській “татрі” возиме дерево з Віковы, Телича і Мушынкы до Поворозника. Тяжке двиганя, але з малыма перервами на доїзд. Шофер німец, а його помічник — поляк з Тарнова. Звычайны добры люде, і неє медже нами найменшого злого слова. Навет наш “Лис” бесідуе в тот час по людскы. Певно зато, же нема на карку ани Прайса, ани “Тигриса”. В пятницю товчеме разом з циганами на Телицку дорогу каміня. Цигане вчат нас, як тримати молоток і в котре місце вдаряти камін. Радят нам вышмарити сухы, штывны ручкы з молотків, а вставити суровы, найліпше з терньового або черешньового дерева — не будут так боліти і пухнути руки. В суботу “Лис” бере нас лем шестьох, запроваджат до дому Яна Кепуры — званым “Патрия”. То една з найкращых вілі в Креници. Новий адміністратор — може юж “властитель”, задумав премеблювати “Патрию” на свій прускій стиль, або на інший густ. Єдны меблі казав выносити на піддаша, а другы зносити до сутерен. На іх місце выносили зме “новы”, котры стояли на заплечу.

Можливе, же были то антикы сконфіскуваны в паньских палацах. Часом декотры вынесены меблі вертали назад, і так до вечера. Потили зме ся і обивали пальці по крутых сходах, і напевно не єдна наша “українська уш” впала на дороги Кепуровы килимы. Пробач славний артисто — мы тому невинны. Де ты тепер польскій соловію? Чи вернеш гнет сьпівати “Pamiętasz Carpi tk wyspk kochania”... на Паркову Гору? Напевно вернеш, бо дежбыс забыв Лемковину—Креницю, і веселых фіякрів—лемків, котры чекали на тебе в місячну ніч під “Złotym Rogiem”, “Cichym Kasikiem”, на Яворині, і хто знає в яких ресторанах, де до рана бавив своїх гостей, што пришли зо світа. Вернеш напевно! — бо то твоя на вікы “Патрия”—Вітчызна, так як для нас Вітчызном — Лемковина.

В неділю з самого рана заповіджено нам, же перед девятом годином підеме до костела. На бальконах трепали зме свої “мундуры” з порохів, до пересады чыстили деревянці, знали зме юж добрі свойого шефа і бояли зме ся попасти з ним в колізю. В тім часі був лем єден римо—католицкій костел в Креници. Не знам чи наш шеф служыв пред войном в войску — але мусів служыти, бо войскову службу знав знакомито:

— *Wacznoż! Rywnaj, w prawo zwrot - krokiem marsz!*

Машерували зме дептаком і тріскали деревом о асфальтовий дептак, аж голос одзывав ся в Парковій Горі. Люде групками ішли в тім самым напрямі, уступували з дороги і кывали головами з дива. Наш шеф в своїй ролі чув ся што найменше “довудцом Карпатскої бригады” і голову ньюс високо, аж похылену на горбаты плечы. Была то креатура під каждым взглядом мерзяча. Середньо высокій, на кривых кавалерских ногах. Голова пропорціонально маленька, на довгім гусячім карху з великым адамовым ябком. Ніс довгий, вічно спочений — червеного кольору. Очы неокресленой барвы, маленькы іскрячы як в молодого коцура. Вымова писклива — іскава, не вымавляв літеры “р”. Єдным словом істота без душы і розуму.

Своїм входом до святыні нарушыли зме спокій літургії, очы молящих люди звернули ся в нашу сторону. Священик якбы невідів нас — і робив свою справу. Але коли вышов на амбону — почули зме слова потіхы і надії:

... I wpędzili poganie judejskich braci do pieca ognistego na pewną zgubę. I przeszli wyznawcy żywego Boga przez ogień płonący, zdrowi i cali gdyż czuwał nad nimi palec Boży. Nawet ich szaty czyste, białe nie były splamione czadem smolistym. Nawet ich włosy nie były przypalone - albowiem bez Jego woli, nikomu z nas nie spadnie jeden włos z głowy. Włagam was bracia w imię

Chrystusa Pana i Najświętszej Panny Maryi, nie róbcie swemu bliźniemu tego co wam nie mile. Nie odbierajcie im kawalka chleba, bo sami będziecie głodni. Nie biczujcie ich, bo sami będziecie biczowani. Nie wpuđzajcie ich do pieców ognistych, bo sami będziecie do nich wpuđzeni. Albowiem bliski już ten czas, że wszyscy stanjemy przed Jego oblicze, na Sąd Ostateczny. I sprawiedliwi rozwesela się, a grzesznicy będą strąceni w odchłac piekielną na wieki - wieków, Amen.

Стуляли зме ся в рядах на самій середині святыні з постріженима головами, як рабы римской імперіі. Осмалены горячым сонцьом і зимным вітром, выморены голодом, тероризуваны як худоба в окрутнім ярмі, выглядали зме пред святочно убраныма людми, як голодранці родом з пекла. Люде смотріли на нас і на добрі оджывленых і убраных нашых оправців. Декотры обтерали слезы співчутя, бо серед них была не єдна мама, не єдна сестра яка мала свого сына, брата в “Баудинсті” Нового Санча. Такых обозів примусовой праці было сотні — по цілім Генеральным губернаторстві. Того праведника што повів зворушливе казаня—причту, відв ем ішы пару раз. Спацерував по Креници і цупкав підкутом бамбусовом паличком по тротуарі. Не раз перешов коло нас задуманий, часом пристав на коротко — смотрив на нашу мордерчу роботу. На підставі той обсерваціі напевно повів не єдно ішы казаня. В костелі были зме з нашым шефом, за цілу службу, перший і остатній раз. Тот єден раз, напевно був для него поличком і нехтів другий наставляти.

Каменьолом і сьпів смаркачів

Тот розділ буде мі тяжко писати, бо дотычыт нашых “гура—патріотів”. Міг бым його з поводжыньом оминути, або покликати ся на будяку фікцию, як то часто роблят не совісны писменники, але не можу. Здаю собі справу, же правду ніхто не пречеркне пером, ани не замалюе пензльом. Она свята і гола як новонароджена дітина. Не можу вычеркнути тот ден з мойой памяти, бо то він памятат ся найбільше болючо. Была то “наша” вина.

Юж давно замкнено каменьолом на Парковій Горі. Зроблено ту місце выпочынку, так для гости, як для місцевых люди. Прекрасны стежки і алейкы вили ся круто в тіни ялинового лісіку, як рівнож был ту сезонный зізд на санчатах. Давно, была ту зроблена шынова колея

— вагоновий вытяг на гору, яка під час окупації стояла нечынна в руїні. Старий невеликій каменялом од телицької дороги поріс лісом і кряками і в якійсь мірі природа загоїла щербину, котру люде зробили в високому березі. Так было покля окупаційны власти не постановили змодернізувати дорогу з Крениці до Телича і праві цілу ей будову оперти на місцевім матеріалі. І зас затрясло Парковом Гором од вибухів, зас дзвонила сталь і чути было нервовое накликування люди. Было парно, заносило ся в полудньовій стороні неба на бурю. Од стороны Мухначкы почули зме спів якисой группы доростаючої молодежи, докладно было чути рефрен той проклятой през нас піснь: “Смерт ляхам, смерт”. Прешли по при нас як зловіща мара і пропали за закрутом лісною дороги. Втовды наступило пекло. Нашы полякы встекли ся юж до решты і вшытку свою зліст одбивали си на нас. В обідний час погнали як псів през Паркову Гору і окладаючы кыями, кричали:

— Radnij, powstań - radnij, powstań - biegiem marsz!

Так было і назад з обіду до вечера. З каменялому до “Багателі” півтора—два кильометры. По роботі, на руках і колінах летіли зме поганяны кыями през великій подворец — до “водопою”. Все о семій годині вечером з купальных лазенок выпускали до річки Креничанкы боровину, в якій през ден мочыли ся военны холеритики.

— Rjście ukraińskie chamy niemieckie gówno - no, rjście! - кричали до нас.

Мы клячали з похыленима головами над брудном водом, але має ся розуміти, ништо ей не пив. Шеф і форайбартеры в гумовых обутиях, а было по бурі, гвошли до воды і зануряли нам головы, покля зме ся не дусили. Інспектор Прайс стояв на березі задовольний і повторяв:

— Моц здраво, хлопці — моц здраво!

Перед ним оскаржено нас за ліниство і партацку роботу. Зрештом, інспектор був вынятковым садистом і любив сам, а і при помочы “Тигриса”, уряджати такы сцены.

Перешла коротка буря, але ся не кінчыло наше терпіння. По тым страшнім дни — послули зме скоро (молоды люде скоро засыпляют), але не на довго. Зас “робудка”, і вшытко од нова. Але тым разом не мали зме великого жалю до поляків, бо розуміли зме їх ображену думу народову. Хтіло ся нам лем поімати тых смаркачів, жебы добрі выкарбувати їх гузиці. Их выхователи, разом з нашим “Тигрисом”, замкнути в єдній тюремній келії на пару років, жебы мали час переконувати ся, котрий з них выліплений

з ліпшої глины. По тім інциденті, директор школы заборонив ім сьпівати тоту пісьню, але для нас было юж запізно. Ненавист взглядом нас дішла зеніту.

Дизертер і вязень

Іщы не отрясли зме ся з єдної біды, як впала на нас друга. Не вытримав єден з нас і здизертерував, а точнійше, не вернув з недільной препусткы. Не памятам його імена ани з котрого був села, але памятам, же звав ся Яценик. І зас прокляте, мордерче гняня в роботі і новы побитя. На третій ден, вечером, шеф показав нам маленьке віконце під кухньом, в котрій видно было человека, якії тримав ся руками желізных крат.

- Jest to ojciec ukraińskiego bandyty, który zdezerterował. Jeżeli w przeciągu trzech dni, nie wróci jego syn - stary zostanie powieszony! - Zapamiętajcie to sobie, i nie próbujcie pójść w jego ślady. Prędzej czy później ten bandyta zostanie schwytany i również powieszony - закінчыв шеф.

За три дни, в великій таємниці підходили зме під вікно і метали до середины даякій огрызок. Старий Яценик тримав ся руками за краты і часто плакав. Повідав, же не дают му нич істи. Босий, в єдній сорочці, зарослий на твари і нещасливий. По трьох днях, яким способом — незнам, "вывітрив" з певниці, і ніхто не чув што ся з ним стало. Зрештом, кому было таке в голові. Кождий думав лем о тым, жебы за всяку ціну зберегти своє жытя і жытя своїй родины.

Што ся стало з дизертером, не знам. Але певно през літо ховав ся в недоступных карпатских дебрях і стрінув подібного дизертера поляка, українця, жида, може "руского" полоненого. Хто зне? Нашы Карпаты принимали вшиткых і не звідували ся о іх націю. Напевно був то местник окрутний для котрого людска кров значыла тілько, што розлята вода. На арені новітної історії породив ся новий тип людского гвалтовника, паляя, ризуна, не лем в сенсі індивідуальным, але як в припадку Лемківщины — регулярныма формаціями державной безпеки.

Школа св. Ядвігы і блощыці

На початку серпня перенесено наш III Абтайлунг до Нового Санча і закватерувано в школі св. Ядвігы, што стоїт коло улиці Ягельльоньскої, напротів міского Парку — званого Плянтами. В моім покою, як і в інших,

стояли триповеховны деревяны прыча застелены старыма коцами, під котрыма были сінники зо стертом на січку соломом. Практично спало ся на голых дощках, бо “січка” розходила ся на боки при кождім руху тіла. Фактично были то “мадейовы ложа”, повны ріжного хробацтва з домінуючом перевагом смердячой блощыці. По шыткым видно было, же коротко перед нами жыли ту якысы люде — але якы, ништо не задавав собі такого пытаня. Могли то быти такы юнакы як мы, жыди, цигане, а може “рускы” полонены, а може іншы интернуваны примусово. До работы ходили зме, майже в цілости, до колейовых варстатів, а “одпочывали” в дост великім поміщыню (сорок юнаків лем на мойй сали). Жерли немилосерно блощыці, і юнакы на нижніх причах были змушены спати на брісі, бо блощыці, часто влітували ім до уст, отвореных підчас сну. По досвідчынях з креницкыма ушами — юж зме не інтервенювали, бо то не мало найменшого сенсу. Не знам од чого тото залежало, чи од погоды, чи од іх якысого роіня, бо в декотры нчы были мало агресивны, зас в іншы атакували нас тысячами, ссали нашу кров і на короткій час, зас ховали ся в причаных закутинах.

Бочки зо смолом і гвозды

В порівнаню до провінційного містечка Крениці — Новий Санч бив юж великом ареном окупаційного жытя. Можна было ту відіти военны транспорты, котры тяжкыма складами тягли ся на схід, або працюючых в нашім сусідстві люди, з ріжных карных лягрів. Наш III Абтайлонг робив переважно при земных роботах і взагалі при ріжных будовах. Мішали зме вапно з піском в великих скринях, носили цеглу на высоке руштуваня яке стояло при будівлях, розладовували вагоны з тяжкых материялів.

В тім дню носили зме дванадцет метрової довгости стальовы шыны, еден человек на метер довжыны і клали побіч насыпу товаровой стациі. На бічных торах стояв вагон—платформа, повний чорных бочок зо смолом, без вкрылок. Двох німецкых вояків привело ту може шестьох жыдів і казали ім тоты бочки зняти на землю. Было горячо і смола зверхы заміняла ся в рідку теч. Зрештом, бочки од частого ужываня, были цілком обабраны мазю. Не было ту рампы ани іншого способу на розладунок, лем людскы руки. Нещасны жыди якоси тото робили, але так ся цілы збабрали як небоскы створіня. Воякы стояли з боку і реготали ся до розпуку. Єден з них навет пстыкнув фото “на милу памятку”. В противности

до Крениці, мали зме ту коротку перерву на “сьніданя”, котру регулярно выміряв варстатний гудок о десятій годині. В тім короткім часі можна было зісти кавальчык черствого хліба, або як хто волів, выкурити папіроса. На єдно і друге не старчало часу. Сідили зме в двох на клітці грубых брусів і корыстали з короткой перервы. Попринас близко переходив інспектор П Абтайлингу — Прокет, і штоси спостеріг. Підышов до клітки і выняв з помедже наших ніг (з клітки), пакуночок завинений в грубий папір з циментового мішка. Были то великы будівельны гвозды, котры сховав ту котрисиій цивіль, а мы цивком о них не знали. Без найменшого слова Прокет вдарив з цілой силы Янціка з Дубного по пыску, так зручно, што тот впав на землю і копав ногами. Потім вдарив мене, раз, другий, але я все стояв “на бачносьць” як стовп. Лишыв нас втовды, як з мого носа тріснула кров. По выштыкмі Янцік ся з мене сміяв, чогом такій глупий, же єм му стояв. Мене цивком Прокет не оглушыв, повідав Янцік — але я впав нароком, бо знам, же они так люблят, коли падаш, бо думают, же сут такы міцны. Котрий з нас мав рацию?

Як єм зазначыв, в Санчы мож было відіти ліпше округну війну, як в глухых провінциях. Єдного разу, рано, коли зме пришли на стацию до роботы, гвіділи зме макабричну сцену колейовой катастрофы, яка мала місце перед двома годинами. То бив транспорт мадярских вояків, котры зо східнього фронту вертали на урляп до свого краю. З Пташковы до Нового Санча коло пятнадцет кільометрів, але цілій час долину. Зараз за Пташковом одказали послуху гамульці, причына невідома — можливо саботаж. Транспорт гнав як мара. З Камійонкы повідомили телефоном Санч і желізнодорожники встыгли ішы переложыти “вайху” і скерували транспорт на съліпий тор, але на нім стояв тіж паровіз з двоособовом обслугом, яка невспіла юж втечы. Таку децизию піднали по то, же з противка тым самым тором зближав ся до сандецкой стации транспорт войска од стороны Мушыны, і могло быти ішы гірше. При вдаріню оба паровозы станули “дуба” і перевернули ся на ріжны стороны, горіли. Може пят—щіст вагонів выповнених людми, створило велику купу злому, з котрого стікала кров. Дальшы вагоны лежали повывертаны, лем пару стояло выбитых поза торы. Недалеко на скарпі, де мы мали робити, сідили щасливці яких минула смерт. Курили папіросы, овивали бандажами пораніня і голосно вели бесіду. Тягаровы машыны возили штотраз новых трупів і тяжко ранених. По пару днях не было ту ани съліду по великій катастрофі. Зас ішли транспорты в ріжны стороны, часто зо съпівом, як на военным весілю, і кождий вірив в свою щасливу звізду.

Танець Потвора і Пекло

Дивны назвы носят часом села, міста, але в тім припадку ходит о дільницю Нового Санча, котра дослівно звала ся Пекло. Положена в північній частині міста в сутечи Дунайця, Навоївки і Камениці. Перед війном была то дільниця в більшости замешкана вызнавцями мойсейового закона, о низких єднородинних домках. В війну засновано ту жydівске гетто, і здушено на тім, стосунково невеликім обшарі, тисячы люди. Як дуже припадало їх на квадратний кілометр, знають може лем історикы. Для жydів было то “Пекло” в правдивім значыню. В тім часі змушано їх до найгіршых робіт, а в маршу мусіли сьпівати все тоту саму пісьню:... “A pan Śmigły Rydz, nie nauczył nas nic. A nasz Hitler złoty - nauczył nas roboty...” Гнаны, биты і голодны — выповідали якости тоты слова на потіху німецьких бруталів, але не мало то нич спільного зо сьпівом. Быв то іщы єден лямент жydівского народу перед біблійном “Стіном плачу”. До кінця вірили, як вшыткы люде, в якусе чудо, але оно пришло за пізно для міліонів.

В погідний ден, коли схыляло ся літо, працюючи при торах, на товароїм стаціі — почули дивний шум, котрый приближав ся до нас од стороны міста. Вкоротці были зме свідками страшного образу, якій не забуду до смерти. На цілій шыроті улиці ішли згушеном товпом люде. Несли в руках валізкы, мішкы і розмаїты не окреслены предмети. Несли на руках малы діти, підтримували німецьких старців, або несли на головах великы тоболы, певні постелі. На переді іхали кінно воякы, по боках пішы, котры тримали на смьчах псів—вільчурів што рвали в сторону товпы. Похід замыкали зас кінны і нагаями поганяли до переду. Крик команды: “Raus-chnel, hunde juden” - мішав ся з людскым плачем і гавканьом псів. Час од часу, было чути пострілы, чи то в повітря, чи в людску товпу. На бочници стояв порожній состав вагонів з шыроко отвореныма воротами од нашої стороны. Добрі віділи зме підлогы крытых вагонів, якы были засыпаны чымси білым, можливе же вапном. Моментально войско зо збройом готовом до стрілу, обступило цілу товпу. Першы вскакували до середины молоды хлопці і подавали свої руки (рампы не было) старшым і молодшым. През головы другых подавали малы діти і деякы тоболы. При акомпаняменті страшной команды, людского плачу, гавканя псів і частых пострілів — людска товпа скоро маліла, і до остатніх можливости заповняла вагоны. Не знам, але не тривало то довше як десят минут. Остатніх зметано

тых, што валялі ся в пляцовым поросі, чи то задушених в окрутнім стиску, чи може застрыленых, або задоптаних кіньскыма копытамі. Заскреготіли запераны і пльомбуваны ворота, і юж не чути было людского йойку, лем з переду і зо заду страшно дыхали дымом два чорны паровозы. Потворы—люде на конях, гарцували по опорожнілым пляцу свій побідній танец, в такт тріскаючых буфорів і преразливых гудків. Аж втовды наш “Тигрис” ся опамятав і здер ся пискливо:

- Czego się gapicie chamy zbuntowane - robić prędzej, bo i was to czeka!

Як си уявляв будучніст наш шеф — чорт го зне? Але в єднім зме были певны, же якбы од него залежало, то на другий оген, пішли бы ним зненавиджены українці.

Клювали зме зас кільофами тверду землю, на тачках возили єй на насып. Потягу—видма юж не чути было, вив ся деси по бескидских серпентинах в сторону Хабувкы, скоро приближаючи до другого пекла о назві “Oświęcim”. Може за два тыжні по тім здаріню, наш шеф выбрав двадцет юнаків, і особисто повюв до Пекла робити там порядок, “ro pagszowych żydach” - як ся выразив. Панувала ту мертва тиша. Часом з крыівки мигнув здичавілій кіт. Вшыткы двери поотверяны на ростежа, декотры вікна повибиваны і повно всяди сьмітя. Чого ту не было? Безвартісне лахмітя, папери, документи, “колодкы” з пасками до молитвы, поламаны дітячы забавкы, великы родинны фотографії без рам, альбумы, записаны шкільны зошыты, поламаны палиці і інвалідскы шуглі, фрагменты меблів і дуже—дуже вдоптаних в землю знимок. Видно было на них щасливы людскы лиця. А гнеска вшытко того замітали зме, починаючи од стриху — кінчаючи на певниці. В кошах носили просто на улицю і спалювали. Не нашло ся ту найменшой ужытковой річы, бо перед нами бушували юж містецкы шабровники, котры не дарували і дзюравому ноцникови. “Тигрис” часто пропадав на цілу годину, жебы несподівано наскочыти на нас з криком. Выразно за чымси глядав. Чи нашов дашто вартісне? — чорт го знає. Але раз закликав нас трьох, і казав взяти зо собом тяжкій молот і лом. Попровадив нас на стрих єдного з будинків і казав розбити невеликій мурик, якій одділяв стрих од выстаючого ганку што находив ся над входовыма дверми. Мурик був выразно свіжий, і як ся оказало, складений лем на єдну цеглу. По кількох вдарінях тяжкым “перликом” розлетів ся. В сховку був дост великій окутий куфер, замкнений на дві колодкы, котры казав збити молотом. Сам особисто отворив куфер і

остовпів. Нашым очам показали ся книги в дорогій оправі, з гебрайськыма нечытельныма для нас герогліфами. На початку кус в них грюб, а потім повів сам до себе: *Też mieli parszywcy so chować?* Казав нам куфер стягнути доло сходами і поставити коло огня. Нам приказав піти до своєї роботи. Стояв сам з книжками, переберав картку по картці, і по колеі метав в оген. Певні сподівав ся найти в них дуляры, а може інший скарб. І нашов го, бо напевно были то найдорожшы томы (може з санчівської синагогы), сакральної жыдівської науки, але його дурний розум на такы справы був за короткій.

Робили зме ту близко двух тыжнів. Декотры з нас были помічниками цивільных малярів, котры білили вапном і крейдом выметены покоі. За недовго поселено ту польских выгнанців з познаньского. Іщы пару раз стрінули зме в Санчы невеличку групу жыдів, яких залишено до робіт. Быв юж тугий, сухой мороз, без сьнігу, а они все іщы укладали костку на Ягелььонській улици при влеті до рынку. Але не были то юж давны люде, лем іх тіни. Закутаны в подерты лахманы, ледво ся порушали. Яка была дальша іх доля — можна ся легко домьсьліти! Єдным словом мож ствердити, же наша доля давала надію на ліпшы часы. Для них была лем една мученича смерт, лем прото, же были жыдами.

Згнилы компері і бунт

В Крениці кормили нас голодово, а ту юж цівком під псом. Певно за то, же чорний рынок на живніст був ту высьрубуваний до остатніх можливости. Форарбайтеры на челі з “Тигрисом” і “Геном” крали што ся дало і выносили з кухні цілы скринкы мармуляды, маргарины, цукру, яец, а мы сербали солены помьі. Має ся розуміти, же были зме вшыткы дотуваны щедро през свої родины, іначы ніхто бы не вытримав більше як два місяці. Од самого початку нашым кухарьом був юнак з Крениці, призвиском Турок. В Крениці мав дост работы, бо варив три раз денно. Ту зас приготавливав нам лем сьніданя, што значыт варив котел ярчаной “кавы”, краяв на шістнадцет части хліб, котрий рідко смарував, бо не мав чым. Обід і вечерю іли зме близко варстатів, на так званых Блонях, де ся містила польова кухня предвоенного Першого підгаляньского пулку. Ту кормили цілий санчівській “Баудинст”, то є понад сімсот хлопів. Як повідали, кухаре отримували з масарні дванадцет кілограмів праві самых кости, котры на ковальскім ковадлі товкли молотком на дрібны кускы і

метали до трьох котлів. Переважно скрептали зме на дижурах, в обідню пору — двадцет мисок компери, кухаре сікли на дрібно пастевны буракы разом з листьом, або даку іншу траву і жрий хаме, навет часом можеш піти по репету. Не віділи зме юж компери, може два тыжні, але раз зме пришли на вечерю — а ту парують перед кухньом на воротах, згнилы, смердячы і в “мундурках”. Наш шеф заповів, же не вільно брати веце як три “на лебка”. Підходили зме з мисятами в колейці під котел. Перший ішов Семан Маркович зо Щавника, а за ним Граб, здає ся зо Злоцкого. Оба взяли зупу, а на згнилы компери ани ся не віздрили. За іх прикладом, цілий наш III Абталюнг не взяв ани єден компір. “Тигрис” ся встюк і навертав нас перед кухню іщы два раз. В колейці выпивали зме горячу зупу і клали мисята на купу побіч комперів.

— Ach to tak! — здер ся шеф і додав: Bunt! Ja wam zaraz pokażę ukraińskie chamy, co znaczy bunt. W trójszereg, zbiórka - baczość! Prawo zwrot, kierunek droga - marsz!

Была то польова доріжка, повна болота по дощах, котром зме ходили што ден, сімсот хлопів, там і назад. Іздили ньом і хлопскы фурманкы і повыбивали великы діры. Шеф і фोरарбайтеры ішли крайом і командували:

— Radnij, powstań, krokiem rusz - radnij - żabka ćwic!

В деревнянях тоту штуку не зробит жаден акробата, жебы не зарыв носом о дорогу. Падали зме, єден на другого, а де ся зробив великій затор — підскакували ближче і лоіли кыями, якы все носили при собі. По якысім часі вышли зме на биту дорогу. Болото текло з нас стругами. А ту зас новий бунт.

— Abtajlung, w miejscu marsz - śpiewać! - зарычав шеф.

Нихто нич.

— Abtajlung, w miejscu marsz - śpiewać!

Нихто нич.

Од першых дни мусіли зме сьпівати, так до работы, як і з работы. В нашым репертуарі было кілька пісень, таких як: “Ой на горі, там женці жнут”, “Під Краковом брама мурувана”, “Терньом, терньом, там доріжка іде”, і жартобливу соромицьку — “А я бим ся заложила куку”, і декотры іншы. Быв тот наш сьпів не в часі і вымушений, але декотры цивіле твердили, же єст можливий. Гнескы ту, так напrawdę хотіло нам ся плакати, жебы чули нашы горы, нашу муку. Але молоды мужчыны не плачут лем выют душами і зубами скрегочут. Наш “Тигрис” ся змішав і юж не знав што дальше з нами робити. В кінци освідчыв нам найгірше,

же іде замельдувати о нашім бунті на гестапо. І втовды одозвав ся найрозсуднійший з них, "Лис":

— Niech pan szef tego nie robi, proszk, bo nic nie wiadomo co z tego może być. - А вы, гірсу, nie przeciągajcie struny, bo sik może urwać - шмарив в нашу сторону. — Niech szef wyda rozkaz jeszcze raz, a wtedy niech już bkdze, co ma być!

Было юж цілком темно і не віділи зме выразу твари "Тигриса". Але якбы чекав на тоты слова свого підвладного. Сут такы ситуації нераз на фронті, же мудре слово простого вояка значыт більше, як дурний розказ генерала.

— Baczność! - почули зме зас слова шефа. — Krokiem, gusz - śpiewać!

Тихо хтоси зачав: "Терньом, терньом, там доріжка іде". Помогли зме му по тихы вшыткы. Але то не був юж наш сьпів. Быв то сковыт голодных і бичуваных псів, котры в кождий момент готовы розшарпати свого поганяча на дрібны кускы. По дорозі вступили зме до Дунайця, і так в убранях, выкупали зме ся з болота, з грубшого. По тым бунті "Тигрис" якбы злагоднів, хоц до кінця далеко му было до людскоти.

"Дохтор" і червінка

Нашым "дохторьом" III Абтайлюнгу був в тот час передвоєнний санітарюш I Підгаляньского пулку в Новім Санчы, сержант о назвіску, Лоек. Быв то старий войсковий "зупак", до котрого ішло ся в остатечности. Звычайно бандажував окалічыня палця, або іншой части тіла, і выганяв такого марудера до работы. На внутрішних хворотах не знав ся нич, але в кождім припадку дав хворому пити велику ложку ридинусу. Практично такій марудер був до його цілоденной диспозиції. Ганяв ним по вшыткых кутах і вымыслав розмаїты збыткы. Сыпав на підлогу пісок і казав ей вымыти на "люстро". Метав на підлогу спалений патычок, і казав деликатно взяти го на долонь, як "najświkszy sakrament", і бігом занести до сьмітника. По такій візиті, марудер десятому заказував без конечной потреби там ходити.

На червінку перший захворів Цідило з Верхомлі, чи з Вірхімки — веселий хлопец, котрий часто оповідав нам даякы жарты. Коли по місяци вернув зо шпыталя, то з гумором оповів нам о своїй візиті в того "дохторя":

Запукав єм до двери, і дост довго чекам, нич єм почув лагідне "weeejś". Стаю на "baczność" і рапортую:

- Panie doktorze, jestem chory!
 - Co ci dolega, dziecko?
 - Boli mnie brzuch, i mam biegunkę.
 - O biedna sieroto! - Nie masz tu matuli, żeby cię pogłaskała po głowie, dała się napić ciepiego mleczka od kozy i wytarła ci tyłek. - Bardzo żałuję, spocznij dziecko, co się tak przeżysz - nie jestem generałem. Teraz pokaz dziecko, swój brzuszek, a koszulkę weź do zębów. Tak, tak - trzymaj mocno, żeby nie spadła.

Цофнув ся од мене пару кроків, приложыв долонь над очы і смотрив на мій брiх. Потiм прискочыв ближче і повiв:

— A ty pieruński maruderze! - przecież dziury w brzuchu nie masz. Ale lekarstwo ci dam, bo jestem najlepszym doktorem na świecie.

Наляв з фляшки велику ложку рицинусу і зас лагідно повiв:

— Wypij dziecko, to lekarstwo, wypij - to ci dobrze zrobi.

- Ależ panie doktorze - одозвав єм ся.

- Milcz bandyto, i rób co ci każe!

Ковтнув єм тот неприємний плин, але не контролюваний жолудок зробив своє. Трисло з ня як з качкы і потекло по ногах.

— Uciekaj śmierzący bydlaku! - Do stu pieronów, bierz miotłę i zamiataj podwórko.

Але юж єм не замiтав. Сидив єм в выходку і терпiв окрутний бiль. По якысiм часi нашов мя ту "дохтор" і ся коротко звiдав:

- Może krew?

- Tak jest, panie doktorze.

За двi години пришов до мене правдивий дохтор і казав термiново достарчыти ня до шпыталя.

В протягу двох—трьох днiв з нашого Абтайлюнгу забрано до шпыталя шiснадцетьох юнакiв. По мiсяцьови вшыткы вернули до нас, ниhto з них не вмер. Хоц в тiм самiм часi, лем в моiм селi вмерло на тоту хвороту шестеро люди, в тiм трьоє молодых. За вiсем недiль не пушчали нас на препусткы і строго заборонили передачи з дому. Але наша родина робыла то дальше в великiй таємницi. През плоты, муры, метали нам хоцбы лем сам хлiб, часто при якым было масло, сыр, або кавальчык сала. Часто тiж были анонiмны пакуночкы, котрыма дiлили зме найбiльше потребуемых. Нашы форарбайтеры юж скорше были прекуплены нашыма родинами "мопоролwкa", або просто — самогонком і смотрили на тот процедур без палыдi. Практично бояли зме ся лем iнспектора і шефа, але они довго николи не стояли в єднiм мiсци.

Фура обрізків, фура соломы, бляхи...

Од самого початку, в куті нашого подвіря стояла купа тоньких тартачных обрізків, котры служыли кухарьови до підпалкы. Наш помысловий шеф урядив собі з них веселу розрывку. Часто на вечірній провірці, находив найменше двох юнаків, котрым під час дня одлетів гузік, бляшка од деревянців, або перхала не пришыта лата в “мундурі”. Єден з покараных брав до руки довгий обрізок — а другий, лігав на купу бріхом долину. На команду: “Рабаć drzewo” - било ся колегу по заді. Выспециализували зме ся в тій штуці скоро і брали зме обрізок тонькій, зо суками, котрий ся легко і прутко ламав. І так на зміну. Звычайно, кінчыло ся то сьміхом, хоц часом цілком не было до сьміху. Часто такой “толеранції” не вытримав шеф, або “Борсук” і особисто демонстрував як ся має “рубати”. Але найбільшу потіху мали з того німецькы воякы, котры на поблизкім тарасі пили пиво і курили папіросы. Занимали они четверту част школы на партері і мали свій вхід од уличкы, котром мы выходили і приходили з роботы. Над їх дверями была табличка з написом: Sonnerdinst. Над нашыма фронтowymi дверями тіж была таблиця: Vaudinst III Ab. Не знали зме яку повнят службу, але додумували зме ся, бо нераз в ночы як юж всяди было выгашене світло — чути было з їх стороны міровий крок штырьох вояків, котры тротуаром поперед нашы вікна, провадили медже собом єдного, часом двох скутых цивілів. Коли світив місяц, обережно дакотрий з нас підходив до вікна і зза футрины відів кілька гнескы люди провадят “на розвалку”. Од того часу дехто з нас рахував до сто десят і рідко коли спізнив ся тот час, може о десят секунд. Деси недалеко над Дунайцьом, чути было пару короткых серій з автомата, і зас было тихо. Втовды рахували зме зас до сто і тоты воякы вертали зас попід нашы вікна, але юж без вязьнів. Скручали в право до нашой уличкы, скрипнула брама, а потім залігала нашу дільницю мертва тиша. Більша част юнаків давно юж храпіла, і в своїх снах были певно деси в рідных селах, в дівочых обіймах. Кожду суботу по роботі “Гена” розкладав при обрізках свій крам. Підписували зме листу, а він давав нам пачкы з “махорковыми” або з “юнаковыми”. Были то папіросы найгіршого сорта, з домішком хмелю і іншого сьмітя. Тыжніово наділяно сто штук таких папіросів, яких рівновартіст пят злотых Емісійного Банку. Быв то так званий “юнацкій жолд”.

Додатковом змором были бляхы на Блонях. Звычайно приходили зме ту на обід в короткых споденках і без сорочок, бо так зме переважно працювали. А ту на нас чекала блящана інвазия. Згорнеш з себе соткы — тысячы в атаку. Влазили до ух, падали до мискы з ідом — штоси окропне. Шляг іх трафляв аж з першыма морозама. Давно минуло юж літо і село молотило зерно. Втовды якысый хлоп привюз для нас фуру жытнхой, вязаной соломы. Звалив ей просто на подвірци, коло обрзікві. Як зме ся тішыли ньом, як малы діти на велию. Летіли зме вшыткы зо своіма сіннікама над Дунаец і сыпали на оген тоту стару, смердячу січку, і напыхали свіжу солому. Спаня было мягше, але блощыці жерли дальше. Іх хыбаль выкоренили аж по війні.

Велике полюваня, папірос і надія

Так проминула весна, літо, осін — аж пришла правдива зима. Цілий тот час, на просто нашого вікна, на другій стороні улицы — стояла велика мапа Росії, аж по Ураль. Часто підходив до ней якысый цивіль і переставляв червены прапорчыкы, штораз дальше на схід. Лем николи не рушав прапорця, котрый був впнятий коло найвекшого колечка з напісом “Moskow”. Котрысого дня, рано, як зме поставали, хтоси з хлопців повів тихенько: смотте ле, мапы юж неє. Може перший раз усьміхнули зме ся в надії. Быв то початок грудня 1942 року. Што раз частійше зимна сталь (ломы, шыны) пекла нас огньом в руки, червеніли уха. Але в ноги было нам тепло. Прокляты деревянці літом, в зимі сут не заступны для бідного. Позволено нам нарешті носити свої цивільны светры і рукавиці. Што раз хтоси шептав, же до Нового Року нас розпустят. Так то 23 грудня 1942 року пустили домів вшыткых поляків на вісем денний урляп. Наш III Абтайлунг лишыли як дижурний, на тот час. В саму велию польскых свят, взяв нас “Лис” двадцетъох і попровадив дорогом в сторону Грибова. Дорога была обледжена і деревянці барз ся ховзкали. Ішли зме крайом дороги аж до Мысткава. Ту догнав нас паром кони головний комендант сандецкого Баудинсту — старший юж человек в ранзі майора. Мало коли зме го віділи і ближе не знали нияк. Ридко коли приїзджав фіякром на будову, а юж цілком не выходив з під “буды” лем выставляв з ней голову. Втовды Прайс, або “Тигрис” летіли гу ньому, ставали на бачніст і трыасли гачама. Так было, може пару раз през літо. Фурмана мав поляка, гардого

хлопця, котрий знав дост добрі по німецькы і повнив службу в Баудинсті. Стайня і возовня были на терені нашой школы, але “Тигрис” як і Прайс не мали до нього жадного права. Крім легкой фіякеркы, розвозив по наших кухнях провянт і опал. Такій службу в Баудинсті споминав як найліпше. Майор зо своїм фурманом (тот не мав стрыльбы) занимали становиско, а мы тиральером ішли през невеликы молодникы і переліскы вдаряючи кыями о стромы, кричали: гу, гу, гу! Чути было пару стрылів з дубельтівкы, і по кількох годинах заграла трубка одкликания. Стояли зме мокры од снігу на голім поли, а гу нам зближав ся комендант і його фурман. Єден нюс в руді два звязаны заяці, другий мав перешмареного през плечо рудого лиса. В поближу нас, на тій мыстківській высочыні, став майор і довго смотрив на схід. Видно было добрі одталь нашы рідны горы в зимовій красі. Што думав майор — хто може знати? Може нашы горы, пригадали му його рідний Тироль, а може мріяв, як то по війні буде паном Карпат і заполюе на грубого звіря. А може пригадало ся му як в 1915 році, в ранзі молодого кадета, машерував під Горлиці, а потім дале на схід. Хто може знати чужы думкы? Наразі в карпатскы дєбря небезпечно было ім ходити, бо бушували там юж “бандиты”, такы як Яценник. Майор по часі підышов до нас, і без жадных церемоній повів нам по тихы: “гай” і не дочынив “Гітлер”. Стояли зме на бачніст, але махнув руком, же не треба. Выняв з мысливской торбы пачку “Юно” і каждого гостив єдным папіросом зо словом “біте”, а мы брали і одповідали “данкешен”. Нашому “Лисови” дав цілу пачку, засалютував в нашу сторону і повів: “данкешен юнген”, одвернув ся і пішов разом з фурманом в сторону хлопского подвіря, де чекали го коні старанно накрыты коцами. Не могли зме выйти з дива, же сут іщы в тій війні люде, котры зберегли свое чловечєньство. А мы мысьлїли, же чым выжща ранга, то тым гірший чорт.

Пятого січня 1943 року пустили цілий наш III Абтайлюнг домів, на осем днів уряпу. По тым часі выдали нам документи і скеруваня до ріжных, юж цивільных робіт. До варстатів, надлісниць, дороговых зарядів, але найбільше мало наказы підняти роботу в “Райху”. Лем трьох з нас дістали наказ працювати на своїх газдівствах, а реклямувала іх Гміна. Чи то значыт, же были зме вільны? Де там! Тяжыв на нас дале военний тягар, і ліпше зробили тоты, што іщы товды пішли глядати своей долі на захід сонця. А мы наївно чекали єй од сходу.

Рік 1942 тяжко зранив мою молоду душу, і язва з того часу не загоїла ся до кінця. Довгы рокы думав єм о тім повісті публічно, але аж тепер на стары рокы пришов мій час, о котрім мріяв довго.

Епілог

Од тамтого часу проминуло юж дуже років і недовго комбатанты ІІІ Абтайлюгу будут святкувати свій 50 літній ювілей. Дуже з нас іщы в 1945 році згынуло під Остравском Моравом і Прагом. Дуже юж моіх ровесників—юнаків передвчасно повмерало на ріжны цивілізаційны хвороты. Семана Марковича зо Шавника закаменявали зза угла “добры сусіде”, внет по выгнаню. Декотры, так як Гриц Мерена, Василь Козяр, Демко Мерена з Фльоринкы, Гурей з Солотвин — доживають свій вік на заході Польщы. І то на них покликую ся, як на достовірных свідків, же моі слова сут лем гірком правдом. Чи жыє іщы Бискуп з Крениці, Адамяк з Береста, Гороцак і Воленцак з Білцаревы, Поручник з Мухначкы, Тиханській з Віковы, Барновській з Мушынкы, Цідило з Верхомлі, Дзьобко з Полян, Палка з Вафкы і дуже—дуже іншых, котры разом зо мною вшытко тото пережыли? Незнам взагалі яка была іх дальша доля. А так зме собі обіщували, же по війні будеме ся стрічати на одпусті в Крениці, або на ярмаках в Гривові, Новім Санчы чи в Лабові.

Не знам рівнож нич о наших “поганячах”, але не раз так си думам, же такы підлякы, як “Тиграс”, “Борсук” і “Гена”, по війні скоро скапували “што в траві пищыт” і выбрали таку роботу, котра зас дала ім до рук сукатий кый, яким дале ламали кости невинных люди. Напевно до іх брудных рук попав не єден “українській бандита” і його доля была цілком залежна од іх звірячого інстинкту. Але “Лис” напевно не пішов іх сьлідом, бо не був садистом, і волів певно обняти становиско керівника. Любив розказувати другим і в дакотрім Пегеері жив в выгодах, як предвоенний економ. До таких становиск юж цілком не пасував “Цур”, бо був праві анальфаетом. Але “газдом” міг быти! І певно скорыстав з выгнання лемків, заняв дакотру обсяну і обсаджену, порядну газдівку і даяк на ній партачыв. Обжерав ся капустам з горохом, рвав не свої грушкы і вылігував ся на теплім пецу. На сельских зобраниях, під небо выхваляв товариша Сталіна і президента Берута і метав перуны під адресом кулаків. На певно тіж єден з першых записав ся до “Спудзьельні Продукційной” (колхозу) і жыв як пончок в маслі. Для вшыткых таких “Цурів” на лемківській землі отворило ся небо, отворив ся шпіхлір повний чужого добра, лем за то, же были польскыма католиками. Такій добробыт для вшыткого роду ледарів, не был іщы знаний в історії тисячлігя Річысполітой.

Смак доли

Найперше до Михалова приїхало сімнадцат родин зза Буга. Заняли они, має ся розуміти, найкращы господаркы, положены близко себе коло битой дороги, но і найліпшы поля. Решта домів стояло два роки пустком і жаден порядний громадянин бы ся ту не оселив, хыбаль жебы го привязали за ногу до угла. Нич в тім дивного, бо решта газдівок, розшмареных купками по великім лісистім хотарі з барз підлом піщаном земляом, была в руїні. Мешкальны колиси хыжы і господарскы забудуваня оголочено найперше з меблів і рільничых устаткувань; по них заберано вікна, двері, підлогы, повалы і вшытко што лем становило даяку будовельну чи опалову вартіст. Так то, з колиси понімецкых газдівок, остали ся лем оплаканы решткы.

І втовды привезли ту шіст, може сім родин з Холмщыны, а кілканадцет днів пізнійше — тридцет родин з Фльоринкы. То тяжко, барз тяжко, та де там — неможливо словами оповісти, што нашы люде втовды чули, думали і потихіцькы собі бесідували, што ся в їх душах діяло. Прецін кождий того знає, же як домового пса привяже ся до чужой буды, то на новім місци не буде ів довго, лем з підвITYм хвостом буде сковычав і выв. Вільны люде называють то психічным стресом і наказуют ся з таким звірятом обходити барз деликатно і оказувати му своє серце.

А як прийняли нас ту в Михалові в сорок семім люде розумны?

Комуси, видно залежало на тім, жебы до нашого болю доляти іщы жовчу. Одже, не дост того, же несправедливо огваряно нас, же розпуцано о нас неправдоподібны брехні, але офіційно на зобраниях перед нашым прибытьом до Михалова остерігано мешканців, же оселят ту на пів дикых лемків, котры то сут найгіршым племеном українського народу, і же тоты лемкы в карпатскых лісах грабували і мордували спокійных громадян, но і войско їх выімало по лісах і за кару ту їх оселят. І нич дивного, же по таких зобраниях забужане однесли ся до нас барз ворожо (зрештом, гнеска тіж деякы з них ставляють ся до нас подібно) і спали з сокырами під головою, ден і ніч контролювали наш кождий крок, і были з нами (як то сами повідають) “на военній стопі”. Лем мы о тім довго нич не знали і спали зме зо спокійным сумліньом. Аж по якісім часі забужане нам о тым оповіли. Прецін люде з людми мусят жыти, бо взаімно сут собі потрібны.

Повідають вчениы люде, же добродійством для человека ест процес забываня прикрых подій. Але сут прикры справы, котрых человек не в силі забыти і мусит з нима зыйти до гробу. Присмотрме ся такому образкови: в хыжы розпука, жаль, помер хтоси найближшій — мати, няньо, брат, сестра, дітина. Біль то природный, звязаний зо смертьом, з неминуемым. Так ест на цілім світі, так было і буде, покля існувати будут люде. Але мы зазнали і неприродного болю. Одже, до труны забили юж остатній двях, надышла хвилина оддати землиці тіло померлого, а ту нее де, бо нерозумны сусіде не пушают на цмнтар, бо померлий інакше бесідував, інакше од них ся крестив. Хто бив свідком таких сцен, хто сам таке пережив, не забуде того до гробовой дощкы. Же выникли такы болючы справы — не без вины ту католицкы польскы ксьондзы. То они пильнували, жебы не дай Боже, не забыли зме, одкаль мы і хто мы. То они зо своїх амбон метали на нас перуны “за одщепеньство, геретизм і схізму”, пригадуючы своїм вірным гайдамаччыну, а на лекциях релігії нашы діти слухали высцаны з пальця наклепы на наш східній обряд.

Ой дивный тот світ, дивный. І хто бы собі подумав колиси, же немилосерна доля вышмарит фльоринчанів з іх прекрасного гірского села і змусит жыти ту, де сосны роснут в садах, олені ся пасут на загороді, дикы свині копают компері, роі комарів гучат ціле літо коло уха, а літо — не літо, і зима — не зима. Світ для них якбы ся выкопыртнув догоры ногами. Як на іронію до того, коли выйдете на каленицю в погідний ден, можете відіти, як го сын, вершок найвыжшой горы в Карконошах — Сьнежку. А хыбаль лем зато, жебы іщы барже заболіло вас серце за страченыма Карпатами. А што бы было, якбы не рушали никого з місця, з Карпат, яка бы гнеска была Фльоринка, котру тівкы вікы будували ей родовиты жытелі? При гнесьній науці і техніці робили бы там фльоринчане чудеса. Наш поет Павел Стефановскій так тото высьпівав в своїх поезиях: “Панове, то болит — то барз з ліва”.

І ту, на новім місци, фльоринчане взяли ся за роботу — ремонтували, як могли і чым могли, призначены ім зруйнуваны хыжы і господарскы забудуваня. Ходили до богатых газдів на одробок, за хліб, компері, нанимали ся до работы в лісах, жебы заробити піняз, бо юж такій світ, же без пінязя ніт хліба.

Але не лем о хлібі фльоринчане думали. Незадовго по приезді засьпівали они в Михалові свое “Господи помилуй” — зорганізували церков.

Фльоринчане мали вельке почуття гумору. Так то они назвали “Пшемків — столицьом лемків”, бо і там мешкат дуже наших, родом з Фльориньки. Місце, де стоїт церков, назвали “Центром”, зас дальшых пару хыж за ліском — “Предмістьом”, а там де была зруйнувана цегельня — “Цегельньом”. Натоміст тоту част села де жыли холмщақы, фльоринчане назвали “Україном”. І ту ани капкы ся не помылили, бо тота назва як найбарже пасувала до люди, якы, жебы ся не сполячыти, юж од XVI столітя одперали од себе езуїтів. Но, і врешті найдальше оддалена од центра кольонія, яку назвали юж чысто по—фльориньскы — “Куриївком”. Фльориньска Куриївка была високо в горах. То была дост велика поляна, на котрій стояли три хыжы. Назвали ёй Куриївком длятого, же як ся зачала псути погода, то найперше “закурило” ся на тамтій горі. Куриївка была для фльоринчанів майже барометром, бо як ся на ній “закурило”, то був знак, же треба з роботом поспішати, складати копы або вткати з сухым сіном чи зерном під дах.

Особливого значыня набрала Куриївка під час німецькой окупації, бо не еден человек, якого переслїдувало окупаційне право, находив ту притулище, хліб і воду. На Куриївці одпочывали польскы офіцеры, котрых потім фльоринчане перепроваджали аж на Мадыры. Ту приходили радянскы партизане і отримували од Юрка Дідовича чи Гриця Габуры лікарства, о котры лемкы ся старали в околичных аптыках. Партизане приносили добры новины до села, бо мали радия і знали што ся діе в світі. Врешті ту ся переховав фльориньскій жыд, Салек Попель. Ту він ся дочекав кінця війны.

Але вернийме ся до церковці в Михалові. Дивна то была церков і ніхто бы ся не досмотрив хоц маленькой архітектурной подобы до той, котру фльоринчане лишыли в рідным селі. Была в ній лем тота сама фльориньска атмосфера, коли ся люде до ньой зышли, но і званя — церков св. Михаїла, бо фльоринчане свою церков муслі лишыти, але патрона свого взяли зо собом в незнаній світ і ніхто не міг ім го одобрати.

До невеликого поміщыня помедже стінами двох газдів — Ваня Канючка і Ваня Дубеця, бо то они офірували част своей спільной хыжы для уряджыня місця духовых потреб мешканців Михалова і околиц. Отже, до того малого поміщыня зышли ся фльоринчане і повіли: ту буде наша церков. І так ся стало, і так ест до днес.

Ест церков, але як же церков без дзвонів? Де взяти хоц еден, хоц невеличкій? Нашли на звалиску злomu поранений війном як і они,

постріляний в п'ятьох місцях. Нашли і принесли, завісили на штырьох телефонічных стовпах, під стіном, ні — коло церкви, і назвали то місце “дзвіницьом”, а маленьку комірчину, што просто сіни, де священник переховує свої різы — “клебанійом”. Хто був на першій одправі в тій церквці ішы в сорок семім, тот николи того не забуде.

Не забуде, і першых в тім селі сорок сегого, Різдяных свят. Церквця не помістила і половину люди, што ся ту зіхали з околиці на всеночне, котре, як звычай каже, одправляло ся в ночы. Было то не лем врочысте, як завсе на Лемковині, всеночне, было то штоси чародійне і неповторне, праві незрозуміле в гнесньх часах і таємниче, як зо Шекспіра выняте, як з Сенкевичовского “Quo vadis” перенесене. Лем, же з катакумбів першых християн не доходив жаден шелест, ништо не знав, же там сут люде. Натоміст з грубых мурів колишньої корчмы, якбы ся вырвало підхоплене і посилене стократно през тых, што стояли на дворі, понесло в темну ніч, рознесло по селі, через Предмістя, Цегельню, Україну і Куриівку величає “З нами Бог, розуміте язици...”. Стояв ту Петро коло Ваня, Гриц на Миколая позерав, бо не віділи ся они ішы од Фльоринкы; стояли “явожники”, котрых більше як по піврічным вязненю звільнено “од кары і вины”, і котры выглядали як зняты з хреста. “Як там было онашкучо?” Слова молитвы переплітали ся з нетерплячым пытаньом, як бы іх автор ся бояв, же онашкучо зас му щезнут, як в черци... Але онашкучо лем раменами порушыли, рекли лем “за што...” бо дальшы слова ім жаль в гыртани задусив, а слезы заляли очы. Грубы муры колишньої корчмы з обох боків насякали лемківскым теплом і запахом карпатской мірры, насякали нашым потом і східнім словом.

Минула перша зима. Хоц была она незвычайно легка і ласкава, то для наших лемків была найтяжша зо вшыткых. В яких умовах мы ей прожыли, ліпше не споминати, бо і о чім ту бесідувати, коли в хыжы заміст вікон — дощкы, заміст пеца — будяке палениско.

Зато весна сорок осмого пришла скоро, і юж в половині квітня можна было пасти худобу. Не было втовды жадных приморозків, а коли надышли наши Великодны свята (третього мая) то вшытко вам так квітло і росло, як гнескы даде початком черця.

Великден — хвилина, повна надії на краще, ден перемоги жытя над смертьом для скривджених, вигнаних, терплячых, пониженых, огварених — праздник над праздниками.

Стає ден. Ішы ся мало видно в Михалові, а юж люде выходят

з лісів і несут на плечах паскы, а в руках кошыкы зо всякым добром, на яке тяжко працювали в наймах. З далекых сел іхают лемкы фурманками, роверами, ідут пішкы, жебы, Боже заваруй, ани єдна родина не была на Великден без свяченины. Посередині подвірця яке належало двом газдім згромаджены люде коло невеликого креста, поставленого на столі; неє рускых ани українців, неє православных ани унияків, сут лем люде, што бесідуют єдном бесідом, котрым дорога традиция іх предків, котры пришли ту на свій Великден, жебы ся найти. Ідут мовчазны в першій процесіі коло церкви на чужій землі, як церквом можна назвати тот крест серед подвіря. На самім переді іде повільным кроком найстарший газда з Михалова. Несе в своїх мозолистых руках вельку книжку, притискат єй до зруділої гуні, а його беззубны уста шепочут молитву, незнану нашым предкам:

“Боже, чи видиш нашы слезы і наш біль, што єс нас так окрутні покарав, як мы од віків хвалили Імя Твое і возносили святы храмы посеред гір!

Чом єс позбавив нас святых місц, пересякнених потом наших предків!

Чым мы гіршы од других люди, як прецін выліпив єс нас з єдної глины!

Де моя хыжа деревяна, повна тепла і радости. Боже, де моя прекрасна святыня, околена шыроколистныма яворами, де тамта херувимска музика трьох церковных дзвонів, в яку вслухували ся не лем мы, фльоринчане, але люде з Вафкы, Білцаревы і Брунар!

Де тамтот Великден, Боже, наравду святий і повный радости, одгороджений од гіршого світа мережком синіх гір!

Боже, Боже... Нич юж не мам, лем тоту Євангелию правды, котрім вірний і буду вірным, аж до смерти!

Так мі, Боже, допомож!”

На “дзвіници” зачеберчав розбитий дзвін. Його голос вдер ся в розбиты людскы души. Зачеберчав не з розпуком, а з надійом: радію в тот Великодний ден, же сте вшыткы пришли до мене, окаліченого, як і вы, же ся не встыдате, же сте окрадены, в обдертых гунях, з діравыма керпцями; радію, же сте продовжыли мое існуваня, а я продовжу ваше...

Іщы дзвін не скінчыв своійою бесіды—скаргы, як з людскых сердец vyrвало ся “Христос воскрес із мертвых...” Позабыли на хвилинку знеможены люде о своій недолі — воскресна пісьня піднесла іх понад горе.

І мали бы зме ся выречы той радості лем зато, же дахто нерозумний, хоц міцний, стрілят над нашыма головами зо свого бича? “Земличка зі сну збудилась, в трави, цвіти примаілась, звір і птиця веселится, миром Божім світ красится, мир дав людям Бог з небес...”

Мир... Жебы тото слово набрало своёй вартости, жебы не было лем пустым чеберком, десятки міліонів Богу духа винных люди оддало жытя. Чи не хотіло ся жыти, наприклад, тым сто тисячам, што пішли на багнеты на Дукляньскім перевалі і там юж навікы остали? Ой, іщы як! Мир, Покуй, Пакс, Фріден — кричат цілы народы. Дост війны! Але іщы тепер люде вертают з военной поневірky до своїх країн, цілуют свої довго не топтаны пороги і воздвигают з руїн рідны гнізда. Лем мы, не мали той насолоды, той втіхы, як вшыткы іншы. Але в тій хвилині люде ту згромаджены о тым не думают, сьпівають “...поклоняємося Твоєму тридневному воскресію”. При тых словах єдны падают на коліна, други стоять, і зато тота містерія выгядат іщы краще; здає ся, тоты люде то гордий карпатскій ліс в якім вітер похылив лем декотры дерева, жебы свої верхкы зас звернути до чыстого неба.

Розвиднило ся, зышло сонце, священник паскы юж давно посвятив, але люде зо свяченым ся не спішат домів, як то было в Фьльоринці — поставали в купочки, витают ся іменом Христовым і радят:

— Но, а на Словаках лемкам нич не гварят. І сідят си на своїм, як ся належыт.

— Треба ся было старати, жебы нас прилучыли до Закарпатья.

— Хто ся мав старати, як нашы лідеры іщы пред війном заложыли в Лабові комітет, і ся старали, жебы нас з Лемковины переселили деси... на Сибір. При палюнці сьпівали “Я Сибіру не боюся, Сибір тоже русская земля”. Но, а де Рим, а де Крим, воліли сьпівати “Над Сибіром сонце сходит, хлопці не внівайте”, бо ім ближший був “чупчык кучерявий”, нич славний на цілу Україну Кармелюк.

— А, мі родина з Гамерыкы прислала “Карпатску Русь”, і єст там написане, же нам поможут, же ся будут о нас старати, жебы нас вернули домів.

— Юж ся они о нас постарают, як ся дотля старали! А помочы можут, чом бы ніт. Добрі ім за том вельком млаком писати, бо далеко сут од нашой біды. І вы, приятелю, вірите іщы газетам? Бо я юж не вірю. Перед війном мали зме добру газету — львівского “Лемка” — то ей не хтіли чытати, лем редагували свою в Креници, тіж “Лемка”, і бортачыли в ній нашу бесіду; заміст хыжа, писали — дом, заміст няньо — тато, заміст

улий — уль...

— Повідають, же Ваньо Гунянка переїхав з Гамерики до Росії.

— До якої там Росії, прецін мешкат го Львові, на Україні.

— Ей, з Ваня то тіж добра поплета, і добрі ся му там поплітало, як му ниhto нич не гварив. Най бы ту так спрйбував...

— А вы, одкаль, приятелю?

— Та, з Телича

— А вы?

— Зо Щавника... Злоцкогo... з Фльоринкы... Білцаровы... зо Солотвин, з Бортного... Регетова, з ...

— А, неє там, приятелю, даде вільной хыжы? Бо нас три родины дусит ся в єдній рудері.

— Йой, та неє, мі ся самому ліє на голову.

— Йой, Боже, гора з гором ся не зыйде... А ты одкаль єс ся взяв, Ваню? Не віділи зме ся юж “рускій місяц”, а докладні два роки — од фронту під Прагом.

— Мене підшкулило, як єм прелітував якусу улчку, аж ня взяла потім на європлян і завезли до Тибілісі. Коли вылічыли, пустили до Лабовы.

— Та хоцкі ты за твоє терпіня превезли європлянoм і може єс си попив грузинського вина. А я, як ся война скінчыла, том зас машерував назад, аж до Долини коло Станіславова, і аж по якісим часі казали мі іти домів.

— За што зме воювали?

— А чи я знам? Хыбаль не зато, жебы потім нам дахто копнув в оне... Ой, не зато!

— Волів чловеk поїхати з тамтыма до Росії.

— А мислите, же там ся нашыма людми барз тішат? І там ся сьміют з нашої бесіды, і хоцяк называють.

— Но, то што маме робити?

— А нич поза тым, лем пазурами і зубами мусиме тримати ся свого і вірити, же тота нужда мине і даколи юж напpавду мудры люде подадут нам свою руку і вытягнут нас з той пекельной топели. А дощку ратунку юж маме — в тій то церковці. Хто одыйде з нашої громады — не буде по нім ани сьліду!

— Ой, та вам ту іщы пів біды, є вас гідні, зыйдете ся, по свойому побесідуєте, порадите єден другому, поскаржыте ся на недолю. Но, і найважнійше, мате свого єгомосьця, котрий вам в неєдній біді поможе

— хоц бы добрым словам. А наш, як відів, же не буде мав з нас хісна, то лишыв як сироты, і пішов до міста одправляти по латині. Ей, жебы так його отец знав, кому буде служыв його сын, то бы му зламанога грайцара не дав на науку, ой, не дав бы!

— Ліпше бы пішов до каменяломів робити, як ся мав выречы своїх люди, ой волів. Не мав він в своїх грудях серця, лем камін, лем камін.

— Та то, видите, вшытко залежыт од человека, бо нашы егомосьць нич о нас не знали по выселіню, але юж по місяци нас ту нашли. На тамтім горбку охрестили пару діти, што ся юж ту народили, а єдно з них пришло на світ в дорозі. Пак помогли нам выприятати тото грішне місце, посвятили го, і юж зме мали свій куток, де зме ся могли выплакати перед Богом і самы перед собом. Най ім даст Бог здоровля, най ім даст!

Тагы то были початкы, тодішны, нелегкы і неласкавы. Треба было обробити запущену землю і привернути їй родство, плідніст — жебы жыти, жебы існувати. Выдерали михалівчане по загоні довгорічным тлокам рілю, і сіяли зароблений в чужых люди хліб, орали чым могли — бычатами, коровами — і обтерали з чела піт. Ой, тяжка то была початково тота несвоя земля, оплетена сітком пырию і нерідко коренями дикых кряків.

Дорогом іхат чужий газда. В него гарды унровскы коні, міцний кутий віз, а на нім пару мішків зерна, а до воза причыплений, малюваний сівник. І заміст перейти коло человека — як человек, і повісти “Щестя, Боже дай!”, то він кричыт: “Гей, Іване, тримай быкы, бо процесия іде! Господи помилуй!”. Тым немудрым жартом іщы недавно дрочыв люди там за Бугом, на кресах, а тепер робит си кепкы з нас, жебы нам іщы більше обрыдити тото тяжке жытя.

Світе! Нич єс ся не змінив од своїх початків.

А яку гіркоту приходило ся нам гывтати, бо де человек не пішов, чи то до уряду, до млина, до склепу чи на колей, всяди лем ся чуло найгіршы бредні о нашім українськым народі. Така то была втовды мода, яку часто поперала преса, радіо, а пізнійше і телевизия. По таким, і цілком добрий сусід бочыв ся на человека, а мы в його очах тратили авторитет, на який чесно, уцтиво і сумлінно працювали зме довгы рокы.

В таких умовах выростало, дозрівало наше покоління, і нич дивного, же тото вшытко ся одбило на його психіці. І гнеска можна споткати таких власне люди, часто з освітом, котры з нас вышли, але вырекли ся свого, вырекли ся нас, што гірше, тоты бредні о нас, котрых ся наслухали в молодости, трактуют як нашу історію.

Але на нашу потіху, таких неє дуже, хоц ліпше бы было, жебы ся николи не народили, бо славы они нам не приносят. А коли іде о Михалів, то нич подібного там не найдете. Молодіж, хоц іде на науку до міст, не забыват рідного слова і не нехтує старыма лемківскыма традициями і звичаями. Де бы сте ся не зышли з молодым михалівчаном, то він не завстыдат ся, забесідувати до вас по лемківскы, а противно, почуват себе гордым, же належыт до того маленького суспільства. Бо тото, як повідают михалівчане, не штука быти таким як вшыткы, а штука быти собом. І тота молодіж ест собом.

Минули довгы рокры, і тоты фльоринчане, котрых пригнано ту до Михалова в весні жытя, спостерігают юж за своїма внуками, які ходят до ріжных шкіл, а декотры іх юж покінчыли. Але як ся вшыткы зыйдут на свята, чи на даяке весіля, то старым фльоринчанам аж ся серце радує, же то іх внуку роснут на люди, же знають чуже, а своє не забывають.

Придте даколи до Михалова на нашу велию Різдва Христового, а будете свідком того самого святочного настрою, што і в Фльоринці був перед роками. Старий газда гварит “Отче наш”, а вшыткы, до найменшой дітины, за ним повторяют. Не кроїт він хліба ножом, а як звичай каже, ламле го своїма спрацюваныма руками і подає кождому, хто лем при столі сідит. На велию будете істи дванадцет страв - од честку по кеселицю з олійом. Не забывають там і о худобі, яку годуют, а для ней по лыжці чи окрушыніці кождой стравы одкладают до начыня. По вечері газда зберат вшыткы лыжкы і звязує іх повереслом. А, звідайте ся, чом так робит, то вам кожда дітина одповіст: “жебы на другий рік зас вшыткы дочекали святой вечери, жебы ништо од них не одышов на завсе”. Потім вшыткы ходят коло стола і сьпівають коляды, ходят по соломі і сіні, яке розстелюют часто на дороги килимы і меблі.

Придте даколи до Михалова на весіля, а не будете знати на што ся перше смотрити, чи на вродливы дружечкы, чи на вышываны блюзочкы і горсеты, на фартушкы з фрындзликамы і віночкы, в котрых дружечкы позбераны. Хотіли бы сте вшытко нараз відіти? А то ся вам не вдаст. Придте, а будете відіти “дзядівку” комічно позберану, з ненормально великым бріхом, котра при людях ся сумітує, же то він, пан молодий, ій таке пристроїв. “Дзядівка” за всяку ціну хоче сісти за стіл, коло молодого, жебы з ним іти під вінці. Має ся розуміти, же дружбове ей стримуют, але то чорт, не баба (міцний паробок) і ледво ій дают рады. В результаті “дзядівка” прилюдно краде єдну, або дві фляшкы палюнкы і втіче з ньом на двір. То заплата за добрі одограну ролю. Спомнув єм ту лем о єднім

образку з богатых звичаїв лемківського весіля.

В Михалові неє дому культуры чи іншого відповідного поміщяня, де бы можна было справляти весіля гучне, як то в нас гварили — “на цілы горы”. А, і з тым михалівчане сой порадили. Попросили они Митра Гойдича, жебы ім одступив порожню, і не дуже му потрібну стодолу, а як ей вырыхтували, послушайте:

Як юж будете весільным гостьом, то гвойдете до той “стодолы”. Як посмотрите ся докола по вшиткых стінах, то од разу забудете не лем о весілю, але о цілім світі, бо будете стояти посередині села, а пред вами, зо вшиткых сторін, де ся лем не обернете — буде Фльоринка з ей горами, потоками, полянами і хыжами, яку вычарував педагог, магістер Михал Романяк. Хто ся там родив, і хоц кус запамятав тамту красу природы, то незалежно од його волі, забє болячо в його грудях серце. Перед ним буде стояв довго весільний напиток, але він го не рушыт, бо буде паний од зворушыня.

Насамперед зачнете глядати своей хыжы, обернете ся навет плечами до молодой пары, бо о цілім світі забудете і тихіцько повісте: — О, ест! Не будете чути граня гудаків і весільных сьпівів, пропаде вам з перед очы весільна громада і будете зором мандрувати по Фльоринці, де сте ся родили і потім, помаленькы, познавали вшиткы тайны того колиси барз велького села.

Будете відіти Дершкову, де жив Осиф Мерена; пригадате сой, же на дасі його хыжы вітряк ся крутив. А там кус выще, притулены до Вавківской горы, стоят хыжы Габурів, Пецухів, і інших газдів.

По другій стороні річки Білой, стоїт корчма, што ей звали “Під Облазом”, а над Облазом — Василів, де сте може ходили коровы пасти і спотыкали ся з пастухами з Білцаревой.

Потім перейдете по Провалині, в котрій, як то оповідали вам дідове, мали свої печеры збійники.

Выйдете на Кычеру і сой загукате, а ваше дівча одозве ся на Волощынах. Одтамаль, як на долони, видно притулену до Холму, Вафку, де сте ходили в місячны нocy на танці, де може сте згрішыли з шаленом в любви вафчанком, але о тім навет на сповіди ся не признаете, лем тоту милу серцю таємницю носите замкнену в найдальшім закутку своей души.

А там, на заході небосхылу, синіе найвыща гора Зелярка (што ей полякы назвали Явоже, 886 м), під котром дримле стара Білцарева. Під

Зелярком, недалеко Богушы, вродив ся Ярослав Трохановскій (дакто бы повів, же разом з гушельками), і лем зачав ходити по рідній землі, як доля—мачоха шмарила ним на Західні землі. Але Зелярку юж запам'ятав, снила ся му коли підріс. Оженив ся, на світ пришли і діточкы, а горы не давали му спокою ни в ден, ни в ночы. Аж праснув вшиткым, родину взяв за руку, гушелькы під пазуху, і вернув до гір, жебы ім сьпівати, бо і они му сьпівали. Выводит гнеска Слако свої і сусідовы діточкы на сцену, грают Лемковині, а “Лемковина” йому, а вшиткы спільно несут спраглым людям духову поживу.

Медже нима і Славків брат — Петро. Вродив ся юж на Заході, але любов до Лемковини мав хыбаль защыплена в генах. Так його поетична душа погнала гу Ній, од Ньой бере творчу насагу, Она не дає му спати, а він Єй осьпівує в своїх пречудовых поезиях.

Ту, під том гором Зелярком, на Шкарлівці, росло од віків родове дерево братів Горошаків, што так гарді сьпівает в тій “стодолі”, но і на концертах “Лемковини”.

Ту, під том гором Зелярком, дримле стара Білцарева зо своіма черешньовыма потоками і сликовыма садами. А може сте ходили помагати, тамтым дівчатам, сушыти в давных сушарнях сликвы, грушкы, ябка? Може сте сьпівали в тиху осінну ніч “Ніч як зоряна...”? Може Гнатко з Волецаківкы зо своіом “бандом” грав вам на гушлях і басах, аж голос ішов по горах? Напевно сте были і в тій церкві св. Димитрія, а потім родина запросила вас на кермеш...

През Дів і Мышкову вернете ся зас до Фльоринкы, і Сиголками, попід Журавцьом выйдете на Закутя. По дорозі, зараз над вельком муруваном школом, по правій стороні цісаркы, што летит до Крениці, минете мурувану хыжу (втovsky іщы рідкіст на Лемковині). З той хыжы вышов шыроко знаний серед нашыма людми учитель музыки і сьпіву, педагог Михал Дуда.

Зачынав малий Михась свою жытьвову дорогу, як і каждый інший лемківскій хлопчына. На лані Сиглах, на Медведім пас худобу і так, як і його ровесникы, пискав на вербовых листках, на вільховых пиццалках пастушы мельодийкы, але якости інакше од інших хлопців. Приберав їх по своіому, якбы їх наново творив. Чи здавав собі тот хлопчына справу з того, же натура обдарувала го талантом?

Засмакував потім Михал Дуда той самої долі што і його краяне, але іскра Божа — тот дар превеликій, помагала му предерати ся през гущу

фальшывого світа, жебы гнеска ту, на Заході, в українськім ліцею мав хто вчыти нашых діти і внуків грати і сьпівати нашы пісьні.

Хто з нас старых не памятає кільки завдячує в своїм жыттю свому учителюви. Не раз мали зме спосібніст переконати ся, же што навчыв нас добрый учитель, ништо нам того юж не одобрав. Вчыт нашых діти і внуків маестро з Фльоринкы тых самых сьпіванок, што і нас в двадцетых і тридцетых роках вчыли в Фльоринці учителя, Янчур і Сорока, а в Білцаревій — Гуцалюкы. “Садок вишневий коло хати”, “Реве та стогне Дніпр широкий”, “Думи мої”, “Як умру, то поховайте” — безсмертного Кобзаря. “Співаночки мої”, “Взяв би я бандуру”, “Ой верше мій, верше”...

Придте, наприклад на стрічу родичів з педагогами лігницького ліцею — привитат вас хор учнів, яким диригує Михал Дуда. Придете до Кошаліна на наш фестивал — там тіж стріне вас тот хор; буде він в Зелений Горі, Гожові, Вроцлаву, Кракові... а всяди диригувати ним буде маестро Дуда.

Є в Лігници при улици Розенбергів костел св. Дівы Маріі. На його стіні є вмурувана таблиця з написом, же девятдесят років тому, в тому костелі був великій сын польского народу, Станіслав Виспяньскій. Не так давно, бо 31 жовтня 1982 року были зме свідками єднання, яке мало місце в тій святині. Была то урочыстіст зорганізувана з ініціативы Комітету польской рады екуменічной. В тім дни святиню заповнили люде ріжных языків, переконань, віросповідань; в тім дни тота перекрасна святиня гостила своїх братів і сестер во Христі східного обряду. Перед великым вівтарьом релігійне містеріум провадило пятох православных священників, єден пастыр євангелицко—авзбурского костела і єден польского—католицкого. На очах соток люди “обнимали друг друга”, як бы перепрошували себе за довгы вікы непорозумінь, за заподіяны собі кривды, гнівы, свары. Стояли ту протестанты, православны, уніякы, римокатолики і неєден з них думав, як таке єднання перенести за грубы муры того костела. Чи то є можливе?

Коли веде ся містерия на фоні великого вівтаря, з високих хорів якбы з неба, доходит сьпів прекрасний, величавий: “Іже херувими”, “Достойно ест”, “Вірую”, “Отче наш”, чародійне візантійске “Кіріє елейсон”, котре пришло з Грециі і цілий ряд композицій, які дав нам перед віками Іоан Злотоустий. А хто так чудово сьпіват? То нашы діти з ріжных закутків краю, котры в українськім ліцею в Лігници нашли опіку

Михала Дуды. То він показав нашым сусідам, же маме богату музичну традицію, яка належыт до надбань європейской і світової скарбниці.

То Він нам показав, як выколысане нами дітя музыки, з під хыж наших выпровадити так, жебы частком народу ся стало, жебы в серцях, памяти наших діти і внуків, живом іскром ся заняло і залишыло на вікы.

Як юж будете на Закутю, і посмотрите на полудне, то ся вам буде здавало, же дале нее юж по што іти, бо сусідні горы так стоят близко себе, же ледво предерат ся тади цисарска дорога і быстра річка Мостиша. Але вы добрі знате, же як лем кус підыйдете в холодній тині ялицьового ліса, то трафите до Полян, де зараз над траком в помалюваній на жовто хыжы, жив Осиф Полянський. Можна было в нього напیتی ся холодного грибовского пива і закусити краківском кобасом.

То ту, в тій сонячно—жовтій хыжы вродив ся Осифови сын, Ярослав. Вродив ся під щасливом, карпатском звідом. То мати під стріхом поляньского неба сьпівала сынови лемківскы кольсанкы, а потім выправила до школы. На поляньскых убочах пас Славко коровы, пас як іншы хлопці і сьпівав з нима. Але найбарже чудували го ключы журавлів, котры на весну летіли в рідны стороны, сьпівали весело, аж душа Славка раділа, а коли на осін повертали і перелітували зас над його селом, так тужливо сьпівали свої пісьні, же серце мліло. Не раз поблудили в карпатскім безконечнім тумані, і Славко своїм сьпівом провадив їх в далеку дорогу. Любив бездомны, перелітны птиці, бо їх і наша лемківска доля має подібній смак.

Водит гнескы маестро Полянський ключ “Журавлів”, сідат з нима то в горах, то над морем і сьпіват... і сьпівает так, же горы відгомоном одповідают, а світ затихат — красом нашой пісьні в зачудуванім здивуваню чує.

Помаленькы, смакуючы власну долю, вернете ся коло річкы Мостишы, зас на Закутя. В тім місци предерат ся Мостиша через лозины і весела, як молода челядниця, підскакуючы по каменях влітує до Нускового трача. Там наріже з грубых кльоців — брусів, бельок, дощок, лат і попід берегами полетит просто до подвірця Ваня Лабовского, де намеле мукы на разовий хліб, ярчугы для свинь і вівса на кеселицю. Потім зас пожене през Фльоринку, жебы юж в Ільковім млині обертати, як забавками, великыма камінми, трясти “гачами”, рушати ситами і робити пытель на перогы, стеранку, чыр, начынку, чи мастило. З Ількового млина вылетит

спінена, як молода кляч по першій дні яри, перелетит попід вербы і впаде до Білої. В тім місці найліпше было імати блищачы пстругы, тріщачы коні, баюсаты гличы або слизкы і зимны як лед, слижы.

Мостиша, як рідна фльориньска матір, мыла і купала в банюрах свої діти — мазураты лемчата, быркаты (кучерявы) циганчата, пейсаты жыденята і пыркаты ляшата, а веселе карпатске сонце своїма горячыма променями ласкаво малювало їх вшиткых на єдну подобу, на колір бронзы.

Вшитко вам ту ся пригадат — і добре, і эле — війна і спокійний час. Пригадат ся вам фестин на луках коло Штефана Мерены, на котрім грали устяньскы цигане, і весіля Гаврилове з Білцарок, і одпуст на Крижа, і...

А потім страшна окупація, як то німці розстріляли Василя Дубеця за то, же чытав радянську лєтучку. Розстріляли Гриця Вільчацкокого за то, же препроваджав польскых офіцерів на Мадяры. Його брата розстріляли в першій ден, як ту лем пришли, розстріляли Антонія Пеха тіж за препровджаня польскых жовнірів на Мадяры, Палку за то, же заколов своє пацятко, бо не мав што юж до горночка вложыти. Гриця Ключника розстріляли за то, же був вчений і не хтів з нима співпрацювати, лем штоси протів ним повів.

А там коло Кузьмы Мерены зараз по першій війні світовій, легіоны Пілсудского забили кольбами Тимка Максимчака, же не хтів з нима іти на Київ, бо він був прецін громадянин Фльориньскої Рєспублїкы, што єй президентом выбрано Ярослава Качмарчыка з Білцаревой. Повідали, же Тимко Максимчак то був красний і міцний хлоп.

Пониже білої церкви, коло старої деревяной хыжы, крытой гонтами, ходит малий хлопец. Позерат то на горы, то сонце, котре ся юж піднесло з нічного сну. В єдній руді тримат кляпач, в другій надструганій кавальчык дровна. То Гриц Пецух. Нич за то, же мати му часом жугре, за засьмічану хыжу тріскамы, то нич, же його забавкы—різбы часами згоріли в огні — він дале стругат. Нашли ся в селі розумны люде, які ся познали на Грицьовім таланті і намовили його вітця, жебы го оддати до шкіл. Але не довго ся тішыт том науком, по котрій сой так дуже обіцяв, бо приходит війна.

Під час окупації закоштував невільничой праці в Німеччыні. Для рабів не было там місця на мистецтво, але Гриця штоси все пхало до різблїня. Тото “штоси” было сильнійше од страху перед консеквенциямы

за непослух панам жытя і смерти. І так в стаенных ночах вирізбив Гриц з грушкового дерева себе верхом на кони. Через довгу окупацію, різба як реліквія залишыла ся при боці художника, і до днес остала з ним.

По війні Грицьови пощастило трафити до школы Кенара в Закопаному. Потім — Академія мистецтва в Варшаві, выставки різб, схвальны рецензіі, вызнання. Своіма сучасныма різбама, які вырастают з лемківского кореня традиції, славит артиста Пецух рідну Фльоринку на шырокім світі.

Звернийте тепер очы на Журавец — гору невеличку, каменисту, од котрой в дітиньстві зачали сте познавати жытя і любити горы, свій край, рідну землицю. Лем сте ся пустили маминого кабата, зараз сте летіли на Журавец і там бавили ся, як в діда на колінах, а він терпів вшыткы вашы збыткы. Журавец з помедже кыртавых кряків, выставляв до світла свої мохом оброснены камениска і вчыв вас сьпівати розмаіты сьпіванкы — о пастушій долі, о збійницькій сваволі і емігрантській недолі. Засьпівайме з ним єдну з них:

Журавец, Журавец,
Гора невеличка,
Женив бым ся з Ганцьом,
Не дає мамичка

Не дає мамичка,
Не дає ей отец,
Піду в світ за очы,
Бо єм бідний хлопец.

Журавцю, Журавцю,
Горо камениста,
Може маш залогу,
Дай мі на дорогу.

Так ішли нашы дідове за море, до Гамерики, єдны ся вертали, другы оставали там на завсе, і до кінця жытя снила ся ім Фльоринка і струнка, як двадцетлітня ялиця, Ганця з під Журавця.

На конце зас підыйдте до свойой хыжы, там на горбку і тихо запукайте до своїх двери. Але юж ништо вам іх не отворит. Потім

підскачьте до вікна і будете п'ястуком товчы по віконній рамі, аж забренчат шыбы: “Пусте ня, то я Фльоринчан — будете кричати, — то моя хыжа, то я газда з того села!”. Але вас юж ніхто не буде чув; вас голос буде лем тільки значыв, якбы сте кричали в самім серци амазоньского ліса. Привидит ся вам, як ся закурила Куриівка, а фльориньске небо вкрыли чорны хмары. На вашій твари, на пригорбленім од роботы хырбеті почувете зас тот страшний вітер, котрий над Фльоринком колиси задув і праснув нами, і нас розсіяв...

... і рука без вашої волі потягне ся по погарик з пекучом водом, вышете ей, і закрутит ся вам в очах, і по вашім зморщенім лиці покотят ся дві грубы слезы і впадут на весільне пристерало.

Тшмель, липец 1982 р.

Байка

Присвячую моім дорогим братьям

Мав отец трьох сынів і барз ся нима тішыв, бо были то хлопці цекавы і веселы, а кождий з них проявляв свій індивідуальний талант. Найстарший барз ся добрі вчыв і любив малювати. Середуций при кождій роботі барз гарді сьпівав, а в вільний час од роботы брав до руки гушлі або банджо і грав вшытко тото, што лем чув на пасвіску од пастухів, або в неділю в церкви. Лем наймолодший не выказував подібных талантів, але зато мав найліпшу руку, як то повідають, до газдівкы. Што взяв до рук — чи чепігы, чи косу, сокыру — то му тото приходило барз легко, так якбы закінчыв даяку рільничу школу. Раз вечером, як кождий з хлопців займав ся своїм улюбленим ремеслом, іх няньо в приплыві задовоління повів до них так:

— Ты, найстарший, будеш даколи священиком, ты, середуций будеш жаком, а ты, наймолодший, будеш газдом і моім наступником — така моя воля!

Лем не знав старий газда, же під припецком дримле доля той щасливой родины, і вшытко підслухує з заздрістю. “За добрі бы ся вам вело, як бы было по вашому, бо ту я мам найвеце до пвюджыня”.

Найстарший сын

На высокым деревнянім порозі старої лемківської хыжы стоїт маленькій, кучерявий хлопчык, убраний якоси так дивачно, не по тутешньому і смотрит ся просто на високу гору Дів. Його тріщаты очка не можут одорвати ся од вікових смереків і ялиц, котры підперают хмаристе небо, і здає ся, же вітер жене їх в незнане. Привезли його вітцьове лем вчера з далекої Гамерики, де ся вродив і нич веце не відів, як брудне містечко Монесен, што лежит в Пенсильванії. Чудний здає ся му світ, до котрого приїхав. Так чудний, же полюбив го одразу, як рідну маму, котра дала му жытя. Але його няньо по короткім часі зас вернув “за велику млаку”, а маленькій емігрант пішов з графітовом табличком і рисіком до школы, котра стояла зараз коло церкви.

Кус ся встрашыв, як вздрів свого учителя з блищачыма окулярами на носі, з чорном, невеличком борідком і лысом, оголеном головом. Але юж по пару днях преконав ся, же то найбільший його приятель, котрого треба во вшыткім слухати. Минув рік—другий, пятий і його учитель Михаїл Гуцалюк, быв думний зо свого учня, і конечні хтів, жебы Василько, бо таке мав імено, вчыв ся дальше, але юж в гімназії. Бесідував в тій справі з його мамом, а потім особисто написав лист до його вітця в Гамериці, же хлопец здібний і конче треба післати го на дальшу науку.

Його отец, як твердий карпаторос, одписав шляхетному учительови барз гардий лист, же його сын не буде паном, лем газдом, і же не жычыт си того, жебы його сын даколи на його пецу будовав Україну. А так на правду, то най учитель пильнує си своїх діти, а до його сына му нич. Як мусів поцтивий учитель любити свого учня, коли і такы слова го не знеохотили, лем взяв Василька за руку і попровадив до Нового Санча перед екзамінаційну комісію. Але і учитель не був цілком самітний, бо поперала го во вшыткых подіях Василькова мама, котра жычыла му ліпшой долі яку сама мала. Таким чыном наш маленькій герой дістав ся до Рускої бурсы, під опіку доброго вихователя, отця Кульчицького, котрий через три чи штырі роки впроваджав го в арканы нелегкого студентского жытя. По десятиох роках його няньо вернув з Гамерики, і видячы самы схвальны оцінки на свідоцтвах свого сына, погодив ся на дальшу його едукацію. Взяв го з повітової бурсы і дав аж до далекого Тернополя на Поділю на станцію до своєї сестры, яка там прожывала. Ту з виріжніньом скінчыв вісемрічну гімназію.

Все в тот ден як його студент приїжджав на вакації, запрагав коні, сідав на sprужынове сідско легкого воза, закурював улюблену “кукуруизянку” (рід гамерицкой файкы) і тріскаючы над коньом з бича, гнав на колейову стацию, де чекав не раз довго на поїзд.

Студент вылітував з вагона, як з процы, підлітував до знайомах коні і цілував няньови спрацювану, жылясту руку.

— Но, як ти іде наука? — звідував ся няньо, при чім підкручав сой кайзеровскы баюсы і прижмуряв великы чорны бырви.

— Добрі, няню, добрі, про ня ся не трапте, ваши грошы не будут выданы дармо.

Вакаційным часом студент пас коровы, грабав сіно, вязав снопы зерна, метав зо стайні гній і барз мало часу мав для себе. Його отец був грізний, як рускій цар, працьовитий як голендерскій фармер, гордий як Тарас Бульба, справедливий, як біблійний Соломон і добрий, як дикій карпатскій овоч. То був человек, котрого могли створити лем чудовы Бескиды, а двадцетрічний побут на чужыні загартував го як сталь. Перед таким няньом сын мусів чути респект, бо кожде його слово, то чар незнаной іншым дітям бібліі.

Часом студент вырывав ся з хыжы, але все за згодом няня, і з мішечком на плечах волочыв ся по околичных горах, од криницкой Яворины по Пеніны і Татры. Часом ховав ся в тін старой, дикой яблони, і малював серцю близкы краевиды, або сусідів — Йогана, Сидоря, бородатого жыда Маюра чи жебрачку, Анну по Яцю. А єдным разом намалював св. Миколая, котрого взяв священик і повісив в місцевій церквці.

А потім, як тугий юж паробок зо свідоцтвом зрілости в кышени, пас няньовы коровы за Верхом і думав, што дальше робити. Няньо часом несмыло му підповідав, жебы ся вернув одкаль пришов. Мама і бабця зас намовляли го, жебы поступив на теольогію, бо там найлегше было ся дістати і найменше коштувало, но і гарді бы было мати “ксендза” в родині. Але то не было до його смаку, бо сам мріяв о академіі мистецтва і по ночах снили ся му образы, малюваны його руком. Така школа была в недалекім Кракові, але навіт такій старий “гамерикан”, як його няньо, не міг си на то позволити і было то неосягальне для карпатских русинів.

Є прекрасний, сонячний, а заразом святочний ден. Хлопці і дівчата гурмами вертают з одпусту св. Крижа, а його няньо везе го там, одкаль привюз — до Гамерыкы. У Студницкого роблят памяткуву знимку, остатню з родином. В сірім порохвнику і з малом валізочком студент сідав до вагону і махат на прощаня свойом артистичном руком. Няньо, жебы

не плакати, прикусує баюсы і старат ся усьміхати, хоче додати анімушу свому сынови на далеку дорогу. Мама, то мама, не здусит в собі жало як няньо і плаче голосно, а фартухом оберат рясні слезы. Зас його двох молодшых братів стоїт на возі, і як молоды гундвоты, сьміючысь весело махають руками і кричат: Буд здрав, буд здрав і пиш до нас листы!

Нью-Йорк, Пенсильванія, Віргінія і кілька цікавых листів до родины, а навет пят долярів, а братям по два на Русаля. Надходит війна. В осінній викенд іде автобусом до Міссісіпі і з цікавістю смотрит през вікно на новий незнаний краєвид. Коло него стоїт дівчына, котра здає ся му інша од вшыткых, якы стрічав на своїй дорозі жытя. Была дивна, загадково дивна як місячна Долина. В ей очах, як то маляр, досмотрів ся кольору воды Тихого океану, а в тілі чув запах дозрілого тропічного овочу. Встав і попросив ей сісти на його місце. Єдным словом, залюбив ся в ній і по якісым часі повів ій о тім што чує. Але дівчына курила папіросы, а студент того не любив.

— Як любиш мене, то не кур, бо я не курю — повів ій. А дівчына шмарила під ногы папіроса.

— Люблю тебе, як нич інше на світі — одповіла гамериканка і пішла з ним до суду, де за два доляры дали ім шлюб.

Єй предкы, шотляндці, приіхали до Нового Світу іщы пред гамерицком революційом і ей кров была юж мішанином англиканів, ірляндців, німців, іспанців і французів. Єй родове дерево — Європа, лем пресаджене на гамерицку землю.

Тым часом Європа горіла страшном военном пожежом і од Секваны по Волгу текли потоки людской крови, сліз і горя. Коли Пеарль-Гарбур од граду самурайскых бомб топит ся в Тихім океані, студент зостає забраний льотерийом до войска, котру президент Рузвельт выбрав своейою рукою (такій був звычай). З початку в простім, а пізнійше офіцерскым мундурі товче ним заверюха воєнна по морях і океанах. Потім — по сухій землі од Парижа до Берліна. Довгы рокы з різних фронтів писав листы до своейою любой Бетти. Знов мандрівка і гора Етна, крива вежа в Пізі, під яком, разом з дорогом женом, котра ту приіхала жебы разом жыти, роблят собі памяткову знимку. Рим, Токий, гора Фіджі, Сеуль. В між часі воєне в проклятій, кореанській війні, де його кручі волося перед часом малює сивий колір. Де бы не був студент, то у вільний час, поза обовязками, студиює малярство, але диплом одержат по довгих роках, довгих мріях в Марилянді (США).

На Лемковині триває понурий окупаційний ден. Кривавы боі проходять деси далеко на сході і заході. Лем няньо з мамом тужливо просят Бога — пытают чи жыє іх первородний сын. І втовды през Червеный швайцарскій крест, од студента приходит лист... “жыю, і здорів ем”. Посивілий няньо не стримав юж сліз і дав ім пільгу: Жыє, жыє мій коханий сын — повтаряв в шестю, і як стояв в лянній сорочці і сукнянім сердаку, полетів в мороз і завіруху до сусідів Спиридона, Йогана і Сидоря, жебы поділити ся з нима щасливым новином.

Над ріком Сакраменто оселив ся наш, юж магістер мистецтва, де по довгих роках войсковой мандрівкы, вчыв білых, жовтых і чорных студентів штуку малюваня, різбы, керамікы і фотографії, покля не вышов на пенсію. Але каліфорнійска рівнина не была одповідна для його творчости і переходит жыти над беріг Тихого океану. На протів його хыжы видно верхы горы Монте Рійо, пороснены велькыма секвоюми, і так само як на горі Дів, смерекы підперают своїма вершками каліфорнійске небо.

Шумит Тихый океан і спінены хвилі тріскают бризом о скалы. Ту кормораны окупуют Кізю—Скалу, а мевы з іншыма водныма птахама нуркуют в топели за рыбом. В устах чуеш смак соли моря і землі. Велика каліфорнійска вовірка гарцує в вершку высокої секвої, а пстра сойка товче овоч ляврового дерева. Понад маленьку пропаст прокладена лава з трьох тонькых дерев, а під нима журчыт потік якій падат до маленького ставку де грают ся на сонці кольоровы рыбы. По середині ставку маленькій острівец, покритый цвितучыма кряками, з яких маленькы колібры сцут солодкій нектар. В таких то умовах творит наш маляр свою галерею. Найдете в ній, крім краєвиду з Японії, Гамерики, чи Кореї — “Вид з горы Зеляркы”, гору “Дів”, Мій прадідо”, “Церков моя”, “Пастух і вівці” і іншы творы. Сідиме оба на лавочці під величезным, може білше як тысячолітнім, осмаленім пняком секвої, котра была стята хыбаль іщы за часів російской ту кольонізації і бесідуеме о нашій найкрашій зо вшыткого Лемковині, а він мі так повідат:

— Я тот ліс і горы так люблю, што хоче ся мі перед нима впасти на коліна, як в церкви на Лемковині і молити ся до Бога по лемківскы, так як ня рідны мама навчыли.

На Мерцедес—Авені, жыє другий такій человек як він, або подібний. Як німці заняли Україну, то вывезли го з його рідной Винниці далеко на захід, аж під французку границу, де працював в зброевій фабриці. По війні, як то дуже молодых, доля шмарила ним за океан. Ту ся оженив зо

смаглявом метиском, котра, о диво, ліпше бесідує по українськы, як він по англійськы. Провадит ту якісь бізнес і пише поезиі о своїй незабутній Україні. Його поезиі нигде не друкуют і ніхто майже їх не чытат. Пише, як повідат, сам для себе. Вычуват ся в них тугу до великых просторів степу, буйных черноземів, рівнин, по яких ліново течут рікы.

Часом, раз або два на рік, приходят до себе на “рускы” свята маляр і поета, выпивают маленького погарика, закусуют канапком і споминают молоды рокы. Перший показує образы карпатскых гір, другий чытат му на памят свої думы про Україну. Дивны то люде, котры здає ся, жыют межде землем а небом, а їх думкы безтихо літают як радіовы хвилі, з єдного краю світа на другий. Винничанин є барз гордий зо свого українского назвиска і на великій дощці, яка стоїт на двох стовпах перед його хыжом, выгравірував великыма позолоченыма буквами свою гідніст: Містер Юстим Варениця. А їх діти? То юж гамерикане, для котрых Карпаты чи Україна сут такы далекы і зимны як місяц.

Середущий сын

Привезли го вітцьове разом з найстаршым, але маленького, бо іщы в пеленках. І треба повісти, же мали з ним великій клопіт, бо плакав цілыма ночами (повідали, же в гамериці плакав днями). І купала го юж бабця в якісь зілях, і змітувала на врокы, але нич не помагало. Раз якоси пришов дротар зо Шляхтовы, і мама просила го, жебы обіздрив дитину, што му бракує, што так на округло вивискує (плаче). Дротар найперше сплюнув коло колыскы, а потім обмацяв го зо вшиткых сторін і так повідат:

— Ваш хлопчык здрав як рыба і нич му не бракує, він лем так сьпіват, а як підросне, то будете мати потіху з його голосу, бо буде сьпіваком. І доправды, коли юж підріс, то сьпівав так гарді, же аж ся сусіде дивували. Потім місцевий священик намовив го, жебы ся вчыв в него дякувати. Радувало ся серце вітцю, як в неділю, высокым тенором сьпівав перший раз “апостол”. І зас священик намовляв няня, жебы післав сына до шкіл, де вчат сьпіву і музыкы, але о тім не могло быти мовы, бо няньо ледво—ледво єдного сына міг школити. В сусіднім селі быв мужескій монастыр, в котрім кваліфікований монах вчыв дяківкы, музыкы і церковного сьпіву. Ходив там уперто, і за три зимы опанував дост добрі таємницю нотового запису і в певнім сенсі фахового сьпіву. Але война зас

покрижувала му плани і дале не міг ся вчыти. Юж женатым переходит жыты на Україну, а там доля дала му до рук машину, котром довгы роки їздив далекыма дорогами шырокой України. Тамтешні люде барз люблят “лемка—сypівака” і запрашают го на родинны торжества, жебы ім посьпівав і попровадив релігійну потребу весіль чи хрестин, а навіт похоронів. Має він нову гарну хыжу, і як то ся сypіват в єдній зо сypіванок: “а в тій хаті всего є”. На стіні вісят скрипки і його улюблений інструмент — банджо, котрий в його руках замінят ся в музичний концерт. Жебы сте чули як засьпіват “Летіло яблочко доло конарями”, або “Взяв би я бандуру”, то бы по вас аж мороз пішов. Што за голос! Часом грає лем сам для себе “Верховино, світку ти наш” і втовды його лицьом течут сльозы... Хоц Поділя є єдным з найкращых закутків України, то не мож забыти гір. Про горы грає з таким жальом, же аж рвут ся струны, і втовды завішат на стіну свое банджо. Потім довгы тыжні боїт ся взяти го до рук. То може, в певнім сенсі його нещасна муза, котра не довела го до сповнення.

Напевно сте цікавы, чи наймолодший сын є газдом, як сой жычыв іх отец. Так, газдує! Оре нивку тай тужыт, бо в половині двадцетого віку выгнано го з рідной землі. Чи так хтіла проклята з під припечка доля?

Гостина

Слово до “Лемківской Ватры ‘83”

Горы мої... Горы мої в яр зелены, білы в тріскаючий мороз. Горы мої, ранковым серпанком сповиты, тихы як спляча дітина в колысці, і грізны, розреготаны диявольскыма перунами в час бурі. Горы мої чарівны, малюваны найкращыма барвами осени, осіяны полудньовым сонцьом, заплаканы в осінным дойджу, горы мої під синім передвечірнім небом, горы мої таємничы під розіскреныма звіздами ясной ночы...

Неє такой силы, зачаруваны мої горы, котра бы вырвала вас з мойой души і мого сердца. Неє до вас, о горы, злої дороги, котру бым не перешов. Неє для ня років ани часу такого, котрий бы вас затер в мойй памяти, бо неє на земли векшого скрабу, за якій бым вас замінів — бо вы, рідны, мої! — за вами баную, же єм вас опустити мусів і втратив не з власной волі. За вами з дня на ден, што хвилину гыну.

Гмерам помаленькы, але были такы, што жыти без вас, горы мої єдины, нияк не могли. Одтале, де я гнеска жыю, то не так аж далеко до місця дем ся вродив і прожыв щасливо добре чверт віку. Як сой сяду на потяг перед заходом сонця, то юж раніцько сходяче сонце привитат мя весело на рідній Лемковині. Так є гнеска, але втовды? Втовды як нас везли транспортом в сорок семім примусово, в незнане, то аж осем довгих дни і ночы. Втовды ся мі віділо барз далеко. Оповідав мі наш лемко, же його сусіда Афія ляментувала в вагоні на цілий голос: “Боже, Боже! Де они нас так далеко везут? Хыбаль гнет буде море і конаец світа...”

Як єм запамятав світ — оповідав мі тот лемко — то разом з ним і Афію. Часто як зме вертали зо школы змерзнены, то кликала нас до своей чыстенькой хыжы, жебы зме ся загріли і гостила нас сушеныма сливками і грушками. Любила барз діти, бо своїх Бог ій не дав. Єй мужа занедовго по весілю взяли на австрійску війну, жебы ся бив з такыма, як і він, за найясьнішого цисаря. З войны не вернув. Афія не была іщы стара, лем як то в нас колиси было, не ходила нигде зо села, хыбаль од часу до часу, на ярмак до Гривова.

Афія барз тяжко пережыла примусову розлуку з рідныма горами, і юж николи, до кінця своїх днів не перестала за нима ляментувати. Годинами тримала ся за голову і штоси по тихіцькы шептала сама до себе. Єй великы чорны очы штотраз частійше слезили і были подібны до двох віконцят, по котрых смужками стікат дождж в осінну слоту. Пришло адже до того, же недавна газдыня ходила од хыжы до хыжы за хлібом. Не жебрала, Боже заваруй, лем же добры люде знали, же голодна, то єй вгощали. Нихто ся ньом ближе не інтересував і не знав чи сыта, чи хвора і чом ся не бере за даяку роботу. Але того не было довго, бо ани до року ту на новім місци не дожыла, лем гмерла, так по тихіцькы, якбы не терпіла на жаден біль, а люде повідали, же ся залянкорила за горами і серце ій трісло.

І аж втовды зробило ся голосно о Афіі. Радила ціла парохія з костелом на чолі, што то з таким чымси, як Афія, зробити, і де “тото” загребсти. Так довго радили, же аж треба было, жебы “право до того пальці замачало” і сакраментально орекло, же Афію треба поховати там, де ся хоронит гмерлых люди. Лем, же Афіі юж было вшытко єдно, чи єй загреблют як здохлу куру, чи поховают, як гмерлу людину. Лежала юж спокійні за три дны на лаві, як зосхнена тріска, лем мухы коло ней брэнчали. Напевно зєднала ся зо своїм Богом, в котрого міцно вірила ціле своє нележке жытя.

Боже, як ту високо, як ту весело в порівнянню з том проклятом през лемків рівнином, на котру лиха доля за незнаны гріхы нас розшмарила. Там, просто за ріком Ропом зеленіє збійницка Полянка і вводит чловека в задуму, чом ся так зове? За ньом горбате Кізіє Ребро і зас гора Ротунда — достойна і незбаглива як святиня першых християн в сиву Кирило—Методиянську давнину. Очы переходят на Кычеру і затримуют ся на Яворині Конечнянській, котра синіє на фоні чыстенького неба, як бы передвічний маляр увічнив ей ту на боскім фірменці. За плечами шумит—бесідує з легонькым вітром смерековий ліс і черчыт—грає невеликій, врізаний в бріх ліса, потічок...

В тім місци, де тепер, як зачаруваний стою, в тій байковій сценерії коло Чарной, недалеко Устя Руского на Горличчині, наши лемки, котры жыют в горах, задумали в серпньовы дни розпалити першу “Лемківску ватру” і на велику духову гостину запросити вшиткых тых, котрым цне ся за горами, чыстым воздухом; вшиткых спраглых духовой поживы і вшиткых, котры сут нам лемкам жычливы.

Чыйса тепла рука оперла ся на моїх плечах і вырвала мя з задумы. Почув єм знаємий голос:

— Витаєме тя, приятелю, в рідных горах.

То Фецьо Гоч отулив мя своєюм неодступном дідівском чуганьом, од котрой залітував приємний запах... і почув єм мого діда. Як бым був дома на своїм пецу...

— Як вам ся ту видит? — звідуся Фецьо і руком показує довокола, бо вздрів, же і я ся обзерам на вшиткы сторони.

— Та, то кермеш! До Ничого іншого не можу тото порівнати.

— Великій кермеш, і стрінете ту дуже своїх і наших спільных знаємых. Я мам ту іщы кус роботы, а вы розгостте ся, незадовго подадут першу страву і на певно сами не будете. О, там іде юж Нестер Чепіга (Фецьо Кузяк). Витайте нам пане Нестер, певно ялівка ся вам юж отелила, бо виджу, же жена вас пустила з хыжы на ватру — зажартував Гоч, і пішов в сторону, де Славко Трохановській зберав до купкы свою “Лемковину”.

— Витайте, пане Семан — і Нестер сердечно ся розсьміяв.

— Видите — повідат Нестер, коли мя пустив з обіймів — хоц бым мав бабу до пеца припоном привязати, то і так на ватру бым пришов — одповів жартом на жарт Чепіга. А ялівка справді ся отелила і мала аж двое телят, телічку і бычка.

— Як вам ся іхало, пане Семане? — змінив тему розмовы.

— Дороги не мали зме такої вигідної, як ваш кум Ілько, што сой храпів в якійсь кушетці, коли іхав “на осмий уескатівській” до Сопоту, але при Божій помочы, доіхали зме щасливо на рідну землю. Лем же змучыло нас. Коли зме з потягу высіли, то як бы зме піше обышли одпуст в Люцині на Словаках, як то бывало перед війном.

— То вы, не сам приіхали? — зацікавив ся Нестер.

— А ні, з женом ем приіхав. Хоц мі, штоправда, баба не грозила кочергом, як ем повів, же хоцбы перуны били, то піду на тоту ватру в горы, але, як повідат Муриянка “бабы вшыткы еднакы, в Нью-Йорку, Москві і Бодаках”, то і моя жуграла, же не пильную газдівкы, лем ся волочу по концертах, фестівалях і ватрах. Але з бабом, пане Нестер, треба бесідувати, же так повім, барз дипломатично, і жебы не знам як, то моровий хлоп осягне свою ціль. Як ем ій зачав обьяснати, яку корыст дае духова гостина, і же человек не лем самым хлібом жые, то в голові гет ем ій заколотив, так што зімала мя під пазуху і пішли зме сой в згоді обоє на наше велике свято, на нашу лемківску ватру.

— А газдівкы хто пильнує? — тягнув даде Нестер.

— На газдівці заступили нас наши добры діти, котры навет зрекли ся з вчасів над морйом. А іхали зме зо змінным щестьом, раз на едній, то зас на двох ногах. Бо спрытна выгімнастыкувана молодеж, жебы як сте ся старали, то вас упередит і з перед носа позаймат місця. До того перехід позаставляють мішысками, і то такыма як за моіх часів дехтяре з Білянкы носили. Так старому не остає нич іншого, як стояти тихіцько помедже тыма мішками - наплечниками на едній нозі. Кус человека зліст бере, коли ся смотрит як молоды здоровы люде вигідно сідят, грают в карты при акомпанияменті гітары, або безвстыдно цілюют і тулят ся до себе. Але зас, як сой человек подумат, же і они даколи будут стары і ся втовды дост настоят, то ногам кус легше ся робит. Было як было, юж раніцько доіхали зме до свойой родины в Климківці, де зме ся, як то кум Ілько оповідав — охресьцянили, і кус одпочыли і юж зме ту на нашім великім кермешы.

Обышли зме поле бівакове, на котрім як грибы по дойджы на наших очах вырастали новы і новы шатра. Затримали зме ся при шатрі з червеным хрестом, і так з жарту попросили зме дівчатко, котре при столику дижурувало, о лікарство на серце.

— Найліпшым лікарством для вас — одповіло резолютне дівчатко — буде “ватра” — і вшыткы зме ся розсьміяли.

Од стороны Ўстя ішчы ідут шнуручком з наплечнікамі на хырбетах молады дівчата і хлопці, а на паркінговым пляцу штораз більше авт. Петро з парібкамі зносят катулькы на ватровый оген, што іх кінми привюз еден чарнян, але звалив іх далеко, бо бліже не дало ся кінми підіхати. Володислав Грабан — ініціатор ватры, витат гостів, а моладе дівча провадит реестарцію, хто з якой місцевости приіхав.

Підходиме до місця, де за хвилину заблісне оген ватры. Перед “Лемковином”, яка стоїт на найбільшій естраді, бо на рідній землі в сценеріі зеленых смереків і синіх гір — ей диригент Ярослав Трохановскій схвилюваний підносить гушлі, дотыкат смыком струн... і задзвонили дзвоны в наших душах, одозвали ся першы акорды, підхоплены хором і підсилены Русенковым словом “На Лемковині в ріднім краю...”, і понюс вітер Славкову пісьню по потоках, паріях і долинах наших гір...

Заясьніло сонцьом огніско, овіяло нас пахучым дымом, опроменило нас родинным теплом, а през мікрофоны оголосили, же “Лемківска ватра ‘83” — одкрыта. Зачала ся трідневна духова гостина.

На ватру іхали зме през Клімківку. Там високо на горі понад селом, котре ма быти заляне водом, росне, як підливаний в вазоні квіток, римокатолицка святыня. За нашу греко—католицку церков, котру треба было розобрати і зас поставити на місци, де вода ей не займе, за нашу церков римокатолицка парохія дістала, як повідают місцевы люде, понад двадцет міліонів золотых одшкодуваня — з тым, же церков мала быти на ново в свой брылі одтворена, з деталямі рідкіснэй, східнэй архітектуры. А што зме віділи помедже сітком руштувань? Росне звыйкый костел західного стилю.

Быв ем перед роками, юж з Заходу в свой греко—католицкій церкви, в котрій ня хрестили, до котрой ем ходив довгы рокы і подивляя наших предків, же таке крас мистецтво для нас залишыли. Оповідала моя бабця, же за ей моладых років наново церков одмалювали. Оповідала, же артистів—малярів спровадили аж з Кракова і ціле літо по колейці носили ім істи, а на покритя коштів малюваня, кождый богатший газда мусів продати велькы быкы, а біднійший штонайменше корову. І што з того малюваня, што ся лишыло з поту моіх предків? Што ем вздрів, як ем гвошов до мойой церковці?

То ішчы нич, же на трьох банях християнска рука спотворила кресты — символ терпіня, символ спасіня християнскай души — пообрізувала третє рамено, вышмаріла півмісяц — символ перемоги християнства над

магометанами. То нич, же церква св. Димитрія перехрестили на костел св. Станіслава. Але як єм гвошов до свойой святині і вздрів, же з чудового іконостасу не остало ани сьліду, а образы—фрескы св.св. Кирила і Мефодія, трьох Святителів натуральной великості замалювано білом фарбом, же на церковнім небі заміст великого панорамічного образу Хрещеня Руси — біліе пустка, то ся штоси го мі переламало. Відів єм ту лем страшну порожню, яка постала на місци знищеного мистецтва, одчув єм ганебно здоптане моє естество і кырвавий піт моїх предків — а мого лемківського Бога юж ту не было.

Нашы предкы, што в відомых історичных обставинах были змушены прийняти унію, прецін си вымовили пред Римом, же заховают свій східній обряд, і тодышній папа римській прибыв на то печатку! А гнескы не найдете там в мойй церковці найменшой памятки, навет версету молитвы, написаного кирилицьом. Остала лем єдина Матір Божа, котра гнескы на рукаві має білу опаску, бо незграбна чьїса рука запапрала скорочыня кириличных знаків, што означали назву той іконы. А може даколи стане ся през тоту опаску чудотворном, як тамта зо шрамом на лиці?! Чи сте віділи Матір Божу з білом опаском на рукаві? Чуда ся діют на наших очах!

А вы братя українці з далекої Канады, на другій раз добрі подумайте кому признати медаль і грошову нагороду. Подумайте, чи часом за вашы тяжко зароблены грошы не купили нерозумны християне фарбу і не замалювали наших спільных святых! Нагороду дайте бідным людям, на сироты, дайте на школы, най ся нашы діти вчат рідного; дайте на потреби наших артистичных колективів, в котрых сьпівают і танцюют вашы браты і сестры з “Лемковины”, “Ославянів”, “Черемоша”, “Верховины”, “Полонины”, “Журавлів”, “Водограїв”...

Але николи не дайте юж на порожнисту цеглу, яком заступлюют деревяны стіны в церквы, бо то буде обернене проти нашого спільного вікового існуваня.

Минув тыжден, а я не міг дале взяти перо до руки, лем єм шептав за автором слів “Прошу...благаю...” Чи нас дахто чує? “чи варто, чи краще”... Чи опишу нашу гостину в горах так, як єм початково задумав, коли мої мысли все мусят быти мішанком радости і смутку?

Сприбуйте єднак вернути до тых радісных хвиль, котры пережили зме на “Лемківській ватрі ‘83”. На початку присмотрме ся конкурсowi історії і географії Лемківщыны. І не думайте, же то была така собі забава. Треба

было міцно рушыты головою, жебы одповісти хоцбы на такы пытаня: Хто то був Амрозий Колач і на чім полігала його діяльніст на Лемківщыні? В котрім столітю і в яких роках створено унію в Мукачеві і яка была ей ціль? Хто то був о. Духнович і яким придомком го названо? Кади перебігала західня границя Галицкой Руси в тринадцетім столітю? На якій высочыні над рівньом моря знаходит ся Дуклянскій Перевал? і т.д. Треба было тіж назвати пят, або десят лемківскых місцевости на букву “С” або на “К” і таке інше.

Каждый учасник того конкурсу вытігав як льос свое пытаня і одповідав перед жырї в складі: Петро Трохановскій, Володислав Грабан і Федір Гоч. Мушу повісти, же были они для нас університецко поважны і не толерували никого, за найменший підшепт, уневажняли одповід і однимали пункты. Найвеце зобрав іх (на тридцет можливых) лікар з Варшавы, діяч охороны памяток церковного деревяного мистецтва — Богдан Мартинюк, і здобув першу нагороду. Хоц він не лемко, але історію і географію Лемківщыны знає крацце як нееден з нас родовитых лемків, Потім вычытано несподівано для мене самого і моє назвиско, і вручено мі гарді ручно выготувану грамоту за друге місця в тім конкурсі, і фрындзляту макету зображыня св. Юрія з написом “Лемківска Ватра ‘83”. Третю нагороду отримав член “Лемковины” з Хоцянова — інж. Ярослав Горошак. Так ем ся засмотрив на грамоту і задумав над нагородом, же ем не чув, хто отримав дальшы выріжніня.

Пребачте, же так ся стало, але задумав ем ся над єдным: радів ем, же наша молодіж горне ся до своего. Приклады мав ем перед собом на ватрі. Але і барз човекови гнеска жаль, же не вшыткы, же сут межде нами і такы лемкы, котры не берут жадной участи в нашім культурнім жыттю, лем ховают свою голову в пісок чи теплу дачыю пазуху і зато сут лем сверблячком на чужім тілі. Памят о них скоро заросне буряном і останут они як встыдливий элемент нашой історії. То барз смутне — хоц правдиве, а чогоси нич ся о тім не бесідує, як бы то явиско, а оно нас безпосередньо дотычыт, было сповите даякым таємным табу.

До огниска дошмарили новых дров. Затріщало, задимило, а іскры полетіли аж до неба. Ватряне гостили ся дале.

Моя натура юж така чогоси єст, же як не мам нич до роботы, то сой потихіцькы сьпівам. І втовды, жебы сой скоротити дорогу на Лемковину, то ем тіж так сьпівав. Але о тім потім, бо то што іншого як человек сам для себе сьпіват, або навет на весілю, де вшыткы сут по погарику і не звертают

увагы, як ся дашто збортачыт — а што іншого самому єдному перед вельком громадом, де ваш сьпів оцінює жири, і публіка, як то мало місце на конкурсі сьпіву на Лемківській ватрі. Галина Бубернак — молоде дівча з Тимовы коло Любіна — то сой навет высьпівала місце в “Лемковині”.

Як єм спомнув, в вагоні, коли єм іхав на ватру, то си потихіцькы сьпівав таке хоц што, аж зышло мі на Феців репертуар “Повіchte мі куме Гнате...” А же не было ту ниякого кума ани Гната, то мі ся уложыло “Повіchte мі, добры люде...” І так слово по слові єм складав, і нич потяг приіхав до Явожна, то єм зліпив невельку сьпіванку, і же так повім, записав єм єй на коліні. Но, і як єм ся зышов з Фецьом, то єм му тото дав. Не був то даякій поетичний твір, бо деж напишете дашто поцтиве, як вам дахто топче по пальцях, але, як єм єй потім почув в Фецьовім выконаню, то юж ся мі не віділо, же таке хоц яке. А то было так:

На конкурсовім сьпіваню хтоси запропонував, жебы засьпівати сой поза конкурсом, так на люзі, для самой приємности сьпіваня. Як єм відів, же другым тоты вокальны пописы ідут, то і мене скортіло хоц през хвилинку быти солістом. Але хвалити ся неє чым, бо то юж не тоты роки і не тот голос. По моім выступі на ватряню сцену вышов Фецьо Гоч. А як знате, його голос міц і крас, як колиси перед войном голос фльориньского дзвону, но бо Фецьо наштоден оддыхат зиндранівськым повітрьом, не курит, а лем часом сой єдну невельку гьвтне. І я гнескы ся нияк з ним не можу зрівнати, хоц колиси в горах був єм здорів, як піняз, але цивілізация Західніх земель зробила з ня, як то в нас повідали, купу дзяда, і ту лем хавкам як рыба вышмарена з потока.

Як юж Фецьо пресьпівав “Кума Гната”, а по каждім куплеті били зме му браво, аж ся голос одзывав на “Збійницькій Полянї”, то на конец зробив мі милу несподіванку. Бо деж бым ся сподівав, же возме і засьпіват мою сьпіванку записану в вагоні. А він вытяг з під чугы мою зужвану картку, наложыв окуляры, і на тоту саму мельодию зачав сьпівати створену мном пісьню. Взяв сой гу собі перше з караю дівчатиско — а не притуляв го до себе, як то гнеска в моді, але тримав го на одлегліст хлопского віктя, так як в моій молодости тримало ся партнерку в танци — і прицупкував навколо ватры, і лем собі знаным способом розвеселяв згромаджєных ватрянів, котры як величезний мішаний хор, повторяли рефрен каждого куплету. І, як то кум Илько повідав, было барз файно, а як Фецьо скінчыв і вклонив ся публіці, то довго—довго не втихали оплескы.

Тоты слова, записаны аж тепер в потязі, юж давно лежат мі каменьом на серци. Для тых, котры не были на ватрі і не чули, як мій приятель іх сьпівав, іщы раз повтарям:

Повічте мі, добры люде,
Чи то з того дашто буде,
Як будеме ся сварити,
Бездорожами ходити?

Брате лемку, любий друже,
Не ход тадиль — кадиль чуже,
Не ліз в гречкы, не ліз в проса,
Лем сой пильной свого носа.

Коли хочеш собом быти,
Мушиш з людми в парі іти
І чытати Наше Слово,
Тримати ся гонорово.

Шмарме псикам кіст незгоды,
Дост юж сварок і пародій,
І не робме з себе сьміху
Для ворогів на потіху.

Бо лем єдну Матір маме
І нікому ей не даме,
Не міняме за чужыну
Нашу рідну Лемковину.

Як бы продовжыньом, лем не плянуваным, бо ніхто не знав, же я запишу, а Фецьо одсьпіват мої слова, были Мурянчыны — поетовы слова. Наступна духова страва, подана нам выштыкым на тій небуденній гостині, то власне поетичне слово Петра Мурянкы.

По конкурсі сьпіву і вокальных пописах зробило ся тихо—тихіцько. Лем легонькій вітрик на вершках ялиц і смереків выгрыват—секундуе Петровій поезиі. Горит ватра высокым поломеньом, якбы хотіла іщы барже розгріти і так юж горячы версы поезиі. На сосновій лавці сідит іх автор

і перечитує—пересьпівує рядок за рядком, малює словом образи в уяві тих, што го слухають як заворожены, змушат їх силом свого таланту, жебы сьпівали разом з його душою, жебы разом з ньом плакали. Нагороджуваний за каждый образ, за твір вірний Лемковині, дякують му горячыма оплесками што вылітуют з під самого серця.

Петро з лица поважний, жартом реагує на жарт, репліком на репліку, і не лізе, як то повідають, до кышені за словом. В перервах медже віршами навязує ся поміж автором а слухачами невымушена розмова. Запамятав єм лем фрагменты, але і они для чытача можут бути цікавы. Прикладово, одкаль бере гнеска до своїх віршів давны, мало спотыканы архаізмы — одповів, же його тесьцьова має їх барз великій запас. А на пытаня, одкаль ся взяла його велика любов до Лемковины коли ся вродив на Західніх землях, Петро одповідат: Вітьцьове задумали мя в горах, а коли єм зачав познавати світ, то мі о них довго і терпливо оповідали; для мене бив то егзотичний і чарівний край і такій юж остав на завсе.

Бесіда Петра Мурыянки з учасниками ватры была не лем цікава в артистичны пержываня, была і корысна не для єдного затраченого лемка, бо його артистичны творы сут прикладом, яку вагу ма слово, выповіджене, написане материньском бесідом. Оно само до нас не приде, і жебы ся ним свобідно послуговати, треба наполегливо ся вчыти, жебы духоно не бідніти, не уставати в пошуках свого родоводу, свого “Я”; николи не можна повісти — юж дост.

Спомнув Петро і о добродійности, яку несе і наша газета; бідкав ся про то, же сут тіж медже лемками і такы, котры повідають, же то не їх газета, котры ся смотрят на “Наше Слово”, як на даяку червену плахту, закликав особливо молодіж, жебы ей чытала.

В бесіді з прихыльниками поезіі, спомнув і о мойй скромній особі, же єм бив його близкым сусідом на лігницкій рівнині, і же не єдно єм му підповів. Дякую ти Петре за милу для мене памят. Не знам, чи іщы памяташ, але деж быс забыв, як єс пришов до мене в літній вакаційний вечер і прочытав єс мі свої, може першы вершы. Коли єс скінчыв, том ты поцілував і повів: Петре, ты будеш даколи нашым лемківскым Гомером. Я tych слів не выповів так, на вітер. Дав ти Бог непересічний талант, а ты своїм мурыяным трудом побілшуєш го стократно. Чув єм, же гнет выйде твоя збірка поезій в перекладі на польську мову. Юж гнескы ты прошу хоц о єден примірник.

Минят юж другий ден нашой гостины. До ватры дошмарили новых дров. На ватровому столі — нова страва. Під образами—малюнками

молодых учасників конкурсу, сідат лемківській етнограф і поета Павло Стефановській з Білянкы. Заміст вжыці (ложки), в руці тримат мікрофон. Сідит в середині людскої ротунды і бесідує о тім, што было, як жыли нашы предкы, одкале ся ту в горах взяли, о їх звичаях і культурі, о тім, што нам они в спадку лишыли. Своім спокійным голосом, добірном лемківском бесідом веде нас од столітя до столітя, од села до села, од хыжы до хыжы. Разом з ним враз позераме, як майстры в шіснадцетім столітю будуют церков, артисты—іконописці малюют ікони, котры і гнеска можеме подивляти і милувати нима зір; іншым разом зас зме на весілю, видиме, як позберана в народний одяг молода пара і весільна дружина ідут до святині, як грают цигане—гудацы...

То Павло Стефановській, яко єден з першых, забесідував по свому, публічно, коли іншы ся бояли. То він єден з першых одчув потребу зберати нас до купкы, зберати і сохрانیти вшытко, што остало по нашых прадідах. То він звідав нас вершом “Ци помнеш, лемку..?”

Коли єм вертав з нічлігу на місце ватры, то єм з автобуса высів на пристанку што ся іде на Чарну. Пришов єм до Кыйова (автентична назва присілка медже Чарном а Үстьом) і затримав єм авто з великом бочком молока. Шофер позволив мі сісти побіч себе в кабіні, повів єм му “Дзень добри” і веде зме не бесідували, аж коло нашої ватры повів єм, же ту высідам. А він втовды повідат: “По цо пан там ідзе, там самі лемкове”. — “І я нім естем, з крві і косыці” — одповів єм, а шофер на то вытяг руку і юж по лемківскы забесідував:

— Я лемко з Кунковы. Везу молоко до сьнітницкої молочарні, а по роботі тіж ту приду. Розсьміяли зме ся з того оба, же аж такой дипломации треба было, жебы зме ся нашли в своїм лемківстві. Мурине, індіяне, а навет нашы цигане не мают з тым клопотів, бо Панбіг поміг ім, і помалював одмінныма кольорами. А мы? “Ци помнеш, лемку”? Лемку, як тя познати, же єс лемко? Шкода, што Сотворитель пожалував для нас даякої одмінной фарбы, бо як бы зме были помалюваны, втовды бы ся жаден лемко не одрюк од свого.

“Ци помнеш, лемку...” — деклямує на закінчяня прелекції свій поетичний твір Павло Стефановській, а згромаджена ту публіка, жебы ся му одвдячыти за цікаву прелекцію, і вшытко што для нас зробив, одспівала му наше прекрасне “Многая літа”. А чи може быти для него більша подяка од нас лемків, як жычяня довгих років жытя в добрім здорювю?

Роззерам ся довокола, чи не вздрю мого шофера, мого найденого лемка, але люди ест моц і не вшыткых можу обняти зором. Зато виджу

дуже знайомих, з котрыма человек барз сердечні ся витат. О, там пан Чепіга стоїт разом з Петром Шафраном, а за нима, гет аж на самім кінци, лем му голову видно, — мій сват, Андрий Билиця з Тильовы. Здавало мі ся, же з неба впав, бо нич ем о тім не знав, же ту буде.

Што ту бесідувати, были ту люде, як ем ся довідав з реестру, з 87 місцевости з цілой Польщы — од Крениці і Перемышля, по Шпротаву і Зелену Гору, од Бліхнаркы і Розділя — по Кошалін і Семятичы. В реестрі были записаны лем тоты учасники ватры, котры на біваку розбивали шатра, а тых, што ночували по околичных селах, і тых, што приходили лем на частину свята — было дуже—дуже більше.

Шкода, же ем ту не відів пана Вірха, дописы котрого любит читати барз моя жена, но і я сам. Придте даколи медже нас, буде нам іщы приемнійше. Шкода тіж, же ем ся пізно довідав о єднім молодім парібку, тіж Мадзеляні, лем не знам, одкаль. Може то сын Грегорія з Чертіжного, з котрым в 1946 році споткали зме ся при кітлі военной кухні в Дойч—Ліссі (тепер Лесниця) коло Врослава, і ледво зме ждали, жебы нас пустили домів? То може з тых Мадзелянів, бо о іншых ем не чув, што наше спільне генеаологічне дерево росло колиси міцно там, в Чертіжнім, де гнескы лем вовкы выют? Як мі няньо оповідали, то нашы спільны предкы были славными майстрами і правдоподібно на підвалинах квятоńskiej церкви є напіс: “Сей храм соруужыли во славу Божію братія Мадзеляны”. Чи заховав ся тот напіс до гнесньніх днів? — не знам, але вартало бы справдити.

Барз цікавым був выбір “Лемка року”. Але тоты, што брали участ в голосуваню, а было оно тайне, трактували тото цілком поважно. Нахыляли ся єдны до другых, шептали потыхы, і як ся можна было додумати, агітували єдны другых за своїм кандидатом. По комісійнім обрахуваню голосів, урочысто ознаймлено, же “Лемком року” зостав Ярослав Трохановскій. Не думайте сой, же Славко не мав контркандидатів, нич подібного, бо на “Лемка року” кандидувало нас десятеро, але він нас вшыткых поклав на лопаткы своїм авторитетом і популярністю, яком ся тішыт медже людми. То найбільший доказ того, же “Лемковина”, котром керує, подабат ся вшыткым — старым і молодым. Мило зворушений Славко з руком на серци кляв ся нам і дякував за таке виріжніня, а мы зме му співали величаве “Многая літа”.

Спомнути треба хоц словом, же на святочний стів “Лемківской ватры ‘83” подано іщы такы стравы, як конкурс поетичной творчости і конкурс малюнків. Адепты поетичной штуки читали свої вершы, написаны

під час ватры, а творці малюнків зробили зо своїх шедеврів выставку такой зараз на великій таблиці поміж шатрами.

А ватра горіла весело юж третій ден. Што єдны ватряне одышли, то другы приходили, коло святого огня цілий час было людно. Дакотры варили крїп на чай, на довгих патыках пекли кобасы, а были і такы, што і компери пекли. Ой, як мі они пахли, але єм своїх не мав, а просити не сьмів. Відів єм розрадуваны молоды лиця і вельке задоволіня з того, же ту пришли. В іх памяти на все останут тоты три дни, до котрых будут вертати думками може і ціле жытя. Юж нихто іх не стримат од того, жебы не прити ту зас за рік, за десят.

Жебы доцінити так вельку подію, яком была наша ватра, то треба вернути думками в тамты, юж історичны і трагедийом наповнены рокы, рокы Афії, в котрых деякы з нас стратили надію на своє існуваня. Хто бы втовды подумав, же ту високо в горах заблісне наша ватра, оточена сотками лемківських, і не лем лемківських, але прихыльных нам сердец? То юж выросло нове поколіня, котре переняло материньску мову, плекат рідну культуру, але котре в новых умовах вносит в тот процес новы духовы вартости. Позволю ту сой спарафразувати слова нашого генія, Великого Шевченка: “Наша мова, наша пісня нигда не загине...” Выросло нове поколіня на Шевченковім заповіті, котре одчуват свою вартіст і зна своє місце серед люди, і з ним — чи ся кому хоче, чи ні — треба ся рахувати.

Може минут рокы і зас в тім місци, а може і деінде, буде горіла “Лемківска ватра”. Може будут організувати конкурсы історії і географії Лемковины, і дахто може вытягне льос з пытаньом: Хто запалив першу ватру — “Лемківску ватру ‘83” в Чарні?. Красьні дякую організаторам, же ня до того уповажнили, же дали мі огньовий знич — довгу ліскову паличку, примаєну ялівцьовыма голузками і басамунками, а тым самым зробили мі велькій гонір. Повинен єм быв вам, дороги приятеле, од разу подякувати, повісти пару слів о теплім огню — символю жытя — при котрім гріли зме не лем нашы тіла, але більше од вшыткого — нашы душы. Не повів єм нич, бо штоси таке, як пястук, стануло мі в гыртани і одняло мову. Положыв єм знич коло ватры і скоро цофнув ся за люди, під смерекеы, жебы нихто не відів, як плаче старий лемко.

Тиха вода

Природа гамерицкго континенту є якбы молодша і більше дика од старой поцтвиной Європы, в котрій юж праві неє одлюдя, теренів не выкорыстаных рільничо, пралісів, пустынь, окропечных румовиск скальных, чи по гнесній ден, велькых неурегулюваных водных розливиск. Ту іщы довго не буде той потреби як в Європі, в котрій людина выриват землю адже морю. Але як ходит о Нягару, а особливо єй водоспад, то цілком друга справа. В обличу той потужной стихії, людина стає безрадном і мимо волі мусит узнати свою залежніст. Тото водне диво природа створила перед міліонами років, і найсьмільша людска мысль не може ту нич додати ани уняти. Навет гнесня нуклеарна доба не ма ту нич до повіджыня. Найвыжше може єй знищыти.

Юж в 1885 році водоспад Нягара узнано за памятник природы, і в тым році обходит она ювілей свойой столітньої нетыкальности. За тот короткій час, газдове Нягары по обох єй берегах побудували (дотычыт лем водоспаду) десятки миль довгых доріг і мостів, побудували соткы готелів, мотелів, жебы туриста, котрій ту приде, міг одпочыти і выгідно провести тот час незвычайных емоцій. Гнесня людина робит вшытко што може, жебы з як найближше підсмотрити тото рідкісне явище природы — чи може самого Бога. В поблизкых скалах повертіли глубоки студні (шыбы), в котрых елеваторы (ліфти) спущают люди до підніжа водоспаду, жебы люде могли подивляти з близка його надзвычайну красу. На острых схыхах над берегами водоспаду побудували высокы вежы, і так само елеваторы несут люди якбы ближе хмар, де то в люксусовім ресторані при мороженім або малій каві, можна оглядати єй панораму і прилеглы околиці. Самы рестораны помаленькы ся обертают на свої оси і має ся одчутя, же сідите в европлані, котрій нигде не летит.

Велькы моторовы бовты (човна) підвозят туристів під сам водоспад (з долины) може 150—200 метрів до спаду воды, так близко як то є можливе для безпеки людского жытя, але так близко, жебы як то, по польскы ся повідат, одчути “дрещык страху”. Нераз люде зо слабыма нервами, переважно жінкы, пищат—верещат і накликують водія до повороту. Човно заберат на свій поклад зо сто люди (а єдно зо 150, бо тот одинок туристики обслугує штырі такы човна по гамерицкій стороні). Люде позбераны в непромакальны плащы з каптурами, бо ту при найкращій

погоди окропечний шторм з дощем і вітром. Як ся смотрите з долины, то видите дугу (веселку) догоры. А коли з горы на водоспад, тоту саму дугу видите долину. Все она змінят свою позицію, залежно до сонця і вашого місця, де ся находите. В нічну пору кольоровы рефлекторы надают Ньгарі неповторний образ. Деякы люде (переважно молоды) сідают на гелікоптеры і якысый час лігают собі безпечно над тым спіненым водяным пеклом. Ціна цілком приступна, бо лем 27 долярів од пары. По обох сторонах високих забезпеченых берегів, тысячы туристів годинами заворожено смотрит на тото неспотыкане чудо природы. Одходят і зас ся вертают. Деякы з них складают руки як до молитвы — перед себе, на груди, на голову, клякают на коліна і шептом або криком высказуют своє здивуваня. На фоні того водяного дива, роблят собі знимкы, фільмы, жебы потім в затишній своїй хыжы, зас по свому помолити ся до нього.

Можете ту почути ріжны мовы світа, видіти ріжны його расы, народны одягы. Лем правдивых поклонників Ньгары — ідниянців, юж ту праві неє, і за то “чогоси” ту бракує до цілости. Правда, же в парку поставлено памятник індияньскому войовникови, музеї іх давной культуры, але то вшытко кус за пізно. Але то відома всім тактыка кожного варвара, котрый найперше знищыт слабого (а причину все найде), а потім перед світом показує гуманіста, хоц і то переважно для бізнесу. Так ся стало тіж з індияньском культуром. Час прикрыв грубом таємницём не єдну іх святіст, в тім і культ до Ньгары, котрый напевно оддавали чест, бо і гнескы неє на світі такого цивілізованого грішника якій бы в обличу того маєстату природы не почув себе барз маленькым червячком. Штоденно приїзджают ту новоженці, жебы як повідают, романтично пережыти свій перший медовий місяц. На Луна Іслянд, што по нашому означат Місячний Острів, індиянці справляли свої весіля, о чым інформує невеличка таблиця. Приходят розмаіты писателі і поеты, і кождий по своїому старат ся одтворити тот, юж неіснуючий мітичний обряд, найчастійше далекій од правды і грубо намащений літературным клийом.

Цекаве, якбы в дакотрий ден нашов ся на тым острові наш улюблений поета Петро Муриянка (а в жыттю вшытко можливе), якбы то він закодувану египетскыма знаками, сумерийскыма пташками і болячом лемківском душом, відів з перспектывы Ньгары, тото індияньске весіля. Вірю, же повстала бы ішы єдна його поема, яка бы не мала собі рівной. Прецін індиянці і мы, лемкы, то люде з подібном вдачом. Безпосередня стычність з природом, найдовше захований примітивізм і його пізнійшы

наслідки. Єдно єст певне, же індияньске весіля ту на Місячнім Острові, то нич інше як лемківске весіля в Карпатах, в буд котры мясниці. Шум Нягары — то шум карпатських лісів, черкіт потічків чи сьпів пташків. То голос церковных дзвонів, голос рідной пісьні і музики. То рідны слова вітцівського благословіня, промовы і молитвы весільного старосты, косиці і топірці (в нас на західній Лемковині, шаблі) дружбів, плетены віночки дружок, вышываны горсеты, фартушкы і сердакы. То спросины, заручыны, шлюб, зачепины, старостины, дружбины, поправины і приданы (перше приданы як поправины). То перший поцілунок мужа і жены перед нелегкым, а часто тяжкым жытьом. Так і індияньске, як і наше лемківске весіля было створене основно під диктандо чудовой природы, поза вышиткыма фільозофічныма мітама.

Одывам очы на короткій час од того спіненого гадесу і лечу мысльом аж гет—гет далеко, на мою Лемковину. Лечу якбы на крылах, як ем през довгы рокы робив то з “дикого заходу” мого выгнання. Лечу просто до Білянкы на тот “місячний острівец”, што го створили на рівнож страшных і спіненых порогах лемківской діяспоры, такы невстрашены нашы люде як Павел Стефановскій, Федір Гоч, Ярослав і Петро Трохановскы і другы їх прихыльники. Юж чую як сьпіват наша “Лемковина” — “Горы нашы горы, Карпаты, нихто не зна, нихто не зна, кільки вы в нас вартате”. Чую як найліпша солістка — Марія Трохановска, сьпіват “Тиха вода, тиха вода тече по Бескиді...” Контраст? Де мате “тиху” воду на горбатым Бескиді? Але то мусит быти правда, скоро створено таку гарду пісьню. Зрештом, кільки то місця треба для закоханої пары в місячну, ярню ніч? Для них і маленька, млачка, што в ній жабы кункают, буде найкращым закутком світа. Пісьня звычайно родит ся в тым місци, де ся пережыло щасливий час, або і трагедию.

Тиха вода. Так можна назвати і потужну Нягару, бо як лем ся вродит з гамерицкых і канадскых озер, то вам так пливе потихіцькы, же ся човекови здає — стане і замінит ся зас в озеро. Але може кільометер, може два перед головным спадом, будит ся з той дримоты і зачынат свій несамовитий танец. Скаче по незрахуваных скалах і порогах як найкраща танечниця на оперній сцені, жебы ей міг подивляти цілий світ. В понад пятдестметровій тони кус помарудит, жебы зас ліниво ся влечы аж до моря. Правдиві — то до озера Онтарийо, а потім юж як ріка св. Ляврентия, до моря.

Спінену Нягару можна порівнати і до нашої карпатської зими. Піна і піна. Сьніг і сьніг. Божого світа не видно, лем вітер дуднит в комині, а деси за пецом польний коник цикат на своїх гушельках. Буковы дырва весело тріскают в пецу і дают благословенне тепло. Старий дідо оповідає внукови “байкы” о медведях, вовках і далекій Гамериці, де то в якісх “майнах” люде выдобывають такій чорний камін, што ся так добрі палит як буковы дырва. Чудесия.

— Діду, і то правда?

— Правда, дітино, правда, і твій отец там тяжко робит.

— Діду! — а наш Армив бы ся не бояв вовків?

— Спий юж, дітино, спий! Заран оповім ти байку о наших славных лемківських збійниках, што мали печеры в заваленисках. Спий!

Як ся прислухати до Нягары, то она і сьпіват свою пісьню вічності, то крас пісьня, але на така гарда, як пісьні нашої “Лемковины”. Нягару выстарчыт почути раз в жытю, а “Лемковину” хтіло бы ся слухати штоден, жыти в ей пісьнях і вмерти. То цілком што інше! То наше “Я”! Посмотрити ся на Нягару приходили і коронуваны головы і певно в якісый спосіб придадо ся ім тото в односинах до своїх підданых. І гнескы повинны ту приходити тоты, што трясут світом і в глибокій задумі шмарити в нурты Нягары свій символічний піняз, што в простолюдю означат покору.

Быча покута

Сам не знам чого акурат той ночы приснила ся мі Зелярка, кед през цілий ден з моім приятельом імали зме рыбы в озері Онтарийо, і так ем був заінтересуваный том розрывком, што ани на мысль мі не пришла моя рідна Лемковина.

Што могло в глибокім сні пренести ня аж на сам вершок той горы — то юж нияк не можу сой пояснити, але о єднім ем ся преконав, же чым ем дальше од рідной землі — то тым краще виджу ей в снах. Єст така приповідка, котра повідає, же “вовка до ліса все тягне” і лем тоты слова можут оправдати хронічну тугу за втраченима чудовыма Карпатами. Безперечно сут на світі такы самы гарды горы, а дехто твердит, же іщы

кращы (я того не повім), але як ся человек в них не родив і не виховав — не можут мати они того символу, котрому на імя любов.

Дахто повіст, же то непотрібний баляст для сучасной людини, котра повинна принимати жытя так, як його диктує гнесньий цивілізований світ. Може то і добре для человека без души, або інакше, матеріялісты, котрий в погони за земскыма благами затрачат свою найкращу прикмету людскости.

Повна вартіст нашого жытя ест лем втовды, як ся жыє в рідным краю і разом з ним зносит ся його долю і недолю. Чужына зас, хоц бы найліпше ся вам там вело, остане лем на все покутом, котра не ма над вами совісти. Але все іщы найдут ся люде, котры того не розуміют, і часто з доброй волі поповняют над собом насильство, чого потім до кінця жытя жалуют. Чужыну може добрі відіти лем туриста, науковец, літерат чи поета, котрий перебуват ту часово, і має надію повороту в рідний край. Без той надії праві вшиткы люде чуют ся понижены і терпят на тяжку хвороту, котрій імено — туга. Отож тота туга ест глубоко закодувана в психіці каждого выгнанця і добровільного емігранта, і мимо його волі проявлят ся часто в снах, котры аж до болю переслідуют людину.

Снила ся мі Зелярка. Дармо бы сте глядали на мапі званя той горы, бо в польскомовных туристичных виданях фігурує як “Явоже”. Чи така была ей правдива назва? За мойой молодости вшиткы навколишні мешканці звали ей по давному — Зелярка. Приведу ту ситуацію з пізной осени 1914 року, як до нашого села пришла перша патруль російского войска і вымагала од вйта, Яцка Габуры, жебы ім дав провідника на гору Явоже, але вйт николи не чув о такій горі, і повів же такой горы в нас неє. Офіцер, котрий мав перед собом мапу, вдарив вйта по лиці, же не хоче здрадити австрийску таємницю.

Кілько то юж раз снила ся мі тота гора од 1947 року, то юж не памятам, але знам, же веце раз як прожытых років на чужыні. Звычайна гора, як поздовжна окропечна копа сіна, літом зелена, осеньом і зимом кус поруділа з велькыма плахтами білых полян. З ей, втовды лысого вершка (бо тепер вшиткы поляны засаджены лісом) добрі видно было, далеко на сході, мурувану церкву в Ізбах, а на полудни синів довгий хырбет Криницкой Яворины. На заході зас, як на долони, видно было Новий Санч, і далеко кус на полудньовий захід блищали контуры скалистых Татрів. На півночы, під самым ей порогом дримало старинне містечко Грибів, з його непропорціоноально величавым рынком, костелом, і зараз в його сусідстві, якбы в його тіни, красувала ся трибаньна церковця східнього обряду.

Видно было одталь дуже так лемківських, як і ляцких сіл, розположених по долинах і горах того мальовничого регіону.

Може зато полюбив єм тоту гору, же юж в дітиньстві наш учитель, Михайло Гуцалюк, водив нас ту на сам вершок на прогульку, і справляли зме ту незабыты “Гаівкы”. А може зато, же як єм юж підріс — то возив єм одталь тяжке букове дерево. А може прото, же пас єм ту коровы і збагнув вшыткы таємници той чудовой горы. Знав єм, же в Чорнім Лісі єст царство малин і черниц, але гриба ту не найдеш. Зато в Дубовій Долині по дощах зберай іх кілько занесеш. Знав єм, де мают свої норы: лисы, борсукуы. Знав єм, в котрых дуплях водят ся жовны, пугачы, вовіркы чи іншы лісовы мешканці. Я знав, адже о дикых пчолах високо в очку старой ялиці. Гасив єм спрагу в криштальным джерелі на “Бычій Покуті”, што то повідали стары люде, же хто єй буде часто пив — мусит одыйти на чужыну.

Но, і так ся стало. Остав ся лем сон...

Одміна

По другій стороні мойой улиці стояв охайний домик, за котрым красував ся невеличкій огород в якім можна было діздрити добру газдівску руку. Од улиці ріс невысокій живопліт все дбайливо пристріжений на “кант”, а за ним квітник. Він до самой зимы тішыв око розмаїтым квітьом. Газда того прибытку — старший юж человек — цілыма днями все штоси шпортав коло свого невеликого обыйстя або самітно пресіджував на складаным креслі в тіни густого плятана.

По вшыткым видно было, же любить порядок і чыстоту, чога не можна повісти о вшыткых гамериканцях. Але найбарже його домик одружняв ся од іншых в велию Різдва Христового. Юж на два тыжні перед тым святом декорував свою хыжу так змысьні, што нихта в цілым місточку му не дорівняв. Фронтыва стіна і парадний ганок зеленіли од свіжой гатины—лозунгів, вінци і штучных квітя. Аж ся мінило в очах од ріжных кольорів зізд, пташків, звіряток і іншых плястіковых блискоток, што при освітліню рівнож кольоровым світлом жарівочок, творило якісу фантастику, не тутешнього походжыня.

Раз звідав єм ся конечняна, котрий мешкат ту іщы з перед війны і знає праві вшыткых навколо, што то за єден тот загадочный человек, а він мі так го окреслив:

— То якіси поляк, бо по польскы дост добрі бесідує, але така вам одміна, што з никым ся не приязнит, лем сам ту сідит як пустельник.

Барз ня кортіло побесідувати з тым человеком, тым більше, же міг єм порозуміти ся з ним по польскы. Раз занюс єм лист до поблизкой скринкы і як єм вертав, то він як звичайно, сідив в холодку тіни плятана. Поздоровив єм го по польскы, і чємно ся звідав чи можу присісти коло него на минутку. Без надумуваня выразив згоду і завели зме приятельську бесіду. Юж зараз на початку зорєнтував єм ся, же його родинный язык не може быти польскій, бо послугував ся ним не цілком так як треба. Сам мі повів, же неє поляком, лем литовцьом, але ходив до польскої школы, но і потім довго служыв в Польскім Войску, бо війна застала го в чынній службі.

Оповідав мі дост радо свої военны пригоды, хоц барз в скорочыню, але мене найбарже заінтересував кінцьовий епізод з його военного пережытя.

— Під Тобруком пришов до нашої компанії дивный вояк — зачав оповіданя. Повідав, же єст русином деси аж з Карпат. Одріжняв ся од нас вшыткых тым, же в вільный час од службы, як іншы грали в карты або оповідали історийкы о дівчатах, то він зашивав ся дале в кут, вынимав з наплечника грубий бруліон і штоси в ним писав. Хтоси на него раз повів, же то така “одміна” і так юж остало.

В тот час човгали зме ся в мордерчїм огни ворога під гору—кляштор Монте—Касіно, а він так до ня повідат: “Гарду музику гнеска маме, треба буде тото описати”. Лем тото выповів, його гвер вылетів му з рук, покопав кус ногами, махнув руком і вснув на вікы. А так юж близко было до кінця війны. Окреслив мі, як выглядав, хоц імено і назвиско не памятав (минули довгы рокы), зрештом в компанії звали го вшыткы “одміном”.

Аж в своїм мешканю зачало мі штоси свитати в пригмленій часом памяти, же і в нашім селі, іщы перед війном, когоси звали “одміном”. Та то Афтанаса Малиняка з Нєстерівкы. Того, што пропав в военній заверусі без сьлїду. Знало о тым ціле село, же як ходив до школы, то ся барз добри вчыв, але потім як юж підріс, то цілком не рокував на “доброго газду”, бо хто таке відів, жебы цілыма годинами грати на гушлях як даякій циганиско, а там в поли тівко роботы. Або і тото, же в дома ся не прєливало, а він

спроваджав аж зо Львова якісы книжки і газеты з “якісой Просвіты”. і чытав тото цілыма ночами, спалював надармо дарогу камфіну.

— То не по газдівскы — гварили його сусіде, но і прозвали го “одміном”. Як го взяли до войска в 1938 році, то декотры люде повідали, же то добре для такого, бо там навчат го розуму і ся му одождзе тых книжок і газет.

На кого ся подав? Прецін його отец — тіж Афтанас — быв барз добрым газдом, а бідачыска забило на талияньскым фронті. То вшытко про то, же не мав вітцівской пригрозы.

Миняли рокы. Війна ся юж давно скінчыла, а його мати, Олена, до кінця свого жытя оплакувала двох Афтанасів — мужа і сына. Повідали, же Мотря з під Верха довго банувала за Афтанасом, але по роках і она забыла і оддала ся аж на трете село.

Тото оповіданя присвячую памяти моіх дорогых односельчан з села Білцарева (Binczarowa) і фронтовым товаришам, котры оддали своє жытя в Войску Польскім і Червеній Арміі, і ніхто іх не спомне крім найближчих.

В Войску Польскім загынув без вісти Афтанас Малиняк — сын Афтанаса, роджений 1916 р.

В Червеній Арміі загынули в 1945 р.: Володимир Даляк — 23 рокы, сын Володимира (отец Володимир загынув в І—Світовій війні), Василь Куземчак — 20 років, сын Ореста, Денізій Федорчак — 22 рокы, сын Григорія, Іван Галькович — 18 років, сын Івана, Григорій Воленщак — 19 років, сын Ярослава, Володимир Олесьневич — 22 рокы, сын Штефана.

Вічная ім память!

Лемківська симфонія

На милу памят дорогому брату
Миколайови присвячую

Проминут довгы роки, а Тудинка на Поділю нич ся не змінит. Довгы вікы была легковажена през науку, хоц бідны люде мали в ній ратунок з powodu неприсутности ту лісів, і аж недавно признано їй гонорову назву “Заповідник природи”. Од давен—давна знали ей вартіст бузькы, котры численно множили ся на соломяных стріхах, байдужы на то, же часто їх гнізда горіли од чужых підпалювачів. На прекір доли будували новы, цілком так, як і тутешні люде. Часом пришов ту вечером человек, сполошыв дикы качкы і в зеркалце очерету шмарив невід. Рано—раніцько коли ішы люде в селі спали, вынимав з пасткы даяку рыбу і дітиска сербали смачно юшку і доідали кулешом.

Довгы роки, і лем раз в році приходило ту ціле село, хто жив і лем мав здоровля. Приходили ту не за календарном датом, а втовды як морозний східній вітер “склозняк” скув околичны трясовища і глубінь без очеретной воды надійным грубым ледом. Несли ся втовды по горбах веселы жарты і пісьні а висока троща закінчена косицями падала під ноги женців. Вязана пшеничныма повереслами шеруділа на санках—возах а деколи і на міцных людских плечах і ставала в высокы кагаты коло ліпянок. Покрывано ньом декотры дахы, городжено тины (плоты), але найбільше палено в великих печах маленькых хыжок. Морозова метельниця цілу зиму в Тудинці справляла свої “дожинкы” і лем поодинокы стебла свистали на вітрі зимову музику. В хыжах люде ламали довгу трощу на маленькы кавальчыкы і палили ньом в печах. Варили бульбу, кулешу, гричану кашу і пекли не лем пахучий хліб але і велькы короваі. В ей теплі справляли вечорниці, хрестины, весіля, стипы і сьпівали о ній пісьні.

Старий лемківській газда лем в єдній леняній сорочці сідив серед хыжы на стільчыку, обложений зо вшиткых сторін кінськом колхозовом упряжом і перетігав през парцянку довгу конопну драгов. Стара його газдыня плела на дрітах грубы вовняны шарпеткы і в мовчаню, якбы на когоси чекала.

— Може юж гнеска приде — повіла бабця до свого діда — бо ся мі снів той нocy такій маціцкі і я обувала го до керпчыків, а повідают, як ся сніє обуця, то до хыжы прийде подорожний.

Іщы добри того не вырекла, як заскрипіли кривы двери і до хыжы гвошло двоє “чужинців” з морозовом хмарком. Быв то наймолодший сын з дост вельком іх внучком. Пятнадцет років треба было ім ждати на звычайний зимовий ден.

Радісны были Різдвяны свята для родины в тым році. Середушій іх сын, што живь зараз по сусідскы, пришов зо свойом родином, з банджом під пазухом. Позасідали вшыткы за стіл застелений соломом, старій газда засвітив грубу віскову свічку (ховав і ту тоту святу муху — пчолы) і вшыткы разом на стоячы, як “недавно” на Лемковині, засьпівали коляду. Ой дивна — дивна, руска родина як до Вечері сідає — кожде веселе, мов та дітина — себо Христос ся рождає. Різдво Христове сіли витати, радуї ся, радуї, Божая Мати, радуї ся радуї, радуї ся! Потім выпили по погаріку “выборовой” што принюс ей “гіст” з Польщы, закусили “полазником” з честком і засьпівали: Ой видит, видит Бог, што мир погибає, архангела Гавриіла у мир посилає, возвістити в Назареті. Бог родив ся у вертепі, тріє, тріє, тріє царі, несут Христу дари”.

Округле банджо музикувало чудово і доповняло родинний мішаний хор. Бракувало ім до повного щестя лем найстаршого сына, але його руком намалювана святочна карточка была з нима, запята над іх головами в кутику “Страдальной” іконы, котру привезли зо собом з Карпат. Карточку прислав юж два рокы тому з Гамерыкы. І з того приводу были тіж щасливы, же аж двох сынів (з трьох) было на войні і жаден з них не пропав.

Минули зас довгы рокы і Тудинка нич ся не зміняла, лем люде побудували през ню, в найужшім місци, новий бетоновый міст, о котрім мріяли довгы рокы селяне.

В літній погідний ранок мостом перелетів “Запорожец” і затримав ся за мостом на краю асфальтовой дороги, там де давно люде выкопували в березі велику яму на будову своїх ліпянок. Высів з него середнього віку мужчына і выняв з багажника рыбальскы приладя. Наложыв на гачок дощовницю, зашмарив в люстро Тундинкы... і загмер з дива. Высока зелена троща, колысана легіцькым вітриком грала пречудну симфонію, котру міг лем почути гідний внук Бортняньского або Лисенка...

Люде в морозний ден обтирают рукавицями спочены чела, жартуют, сьпіваят, але особливо виріжнят ся высокоїй аксамітний тенор лемка—сьпівача: Я до ліса не піду без сокыры — дrevко рубав не буду

без дівчини. Я нарубам на фуру, моя мила на другу, яворини. На старім містку Тудинки буксує не менше старий, сфатигуваний воєнний “джіп”, а його шофер мече під колеса наручо троцці і сьпіват: Як я сой засьпівам на враним коничку — заплакала мила як брала водичку...

На горбастым шырокім поли, гучыт великій комбайн під тихым подільським небом і тонами сыпле ся золота пшениця до елеватора, а закурений як коминяр комбайніста на перекір дійности сьпіват: Овес, овес, овес зелений, хто тя буде овес косив, як я буду шаблю носив. Овес, овес, овес зелений... В закіпченій дымом кузьні, мускулярны жылясты руки, валят тяжкым молотом в затупіле вістря тяжкого леміша, лем іскры летят на боки, а він сьпіват: Чые то полечко, не оране...

Старий і нароблений юж лемко пасе корову і телятко на беріжку Тудинки і бренкат перком по струнах банджа, мало молодшого як він сам. Його старечий голос жертий “склозняками” трясе ся як трепота перед сокыром, і хоц сумно і тихо, все іщы сьпіват. Він без сьпіву не уявлят сой жытя. То не было його “гобби” — то потреба його музикальній души, як хліб, як тяжка робота. Як зачав сьпівати, то іщы не барз добрі бесідував, од малого, і сьпіват закла жыє. Сьпівав в хыжы, школі, церкви, на весілях, самітно на вершку високоі горы, в машыні на безмежній степовій дорозі і на сумнім в осінній час, бурачанім поли. Залежно од віку зміняв ся його репертуар, а все вплив на него мала природа — сонце, роса, вітер і буря.

Гнеска по Тудинці стелит ся осінній туман — заповід зимы і лем Тудинка почула сумний, загельний проминаньом акорд: Я сой бача барз юж старий. Певно не дожью до яри. Не будут мі зозулечкы кукац, на тым моім кошари. Горі, тай овечкы, горі долинами. Я сой бача старий не годен за вами. Гей! Дзи—на, дзи—на, дзи—на, дой дом. Гей! Дзи—на, дзи—на, дой дом...

Композитор був очаруваний легендом Тудинки. Забыв о рыбці, котра впала офіром його неувагы і з гачком в пыщку довго ся мучыла ним вмерла. Початково креслив ноты на опакуваню з папіросів, потім полетів до “Запорожця” і на порожній партитурі творив “Лемківску симфонію”. Жалісны і веселы сьпіваночки так пасували в ціліст, як здоровий лемківскій паробок до найкращой подоляночкы.

В музичнім студію довго шліфував найдений скарб. Поправляв рефрены, а про чверт ноты дер цілу сторону готового матеріялу, аж в кінці замкнув оригінал — чыстий як квітка з полонины.

“Лемківська симфонія” дебютувала в Тарнополи і скоро полетіла на найвижшы трибуны Київського музичного студія, а одтамаль в шырокій світ музики. Відень не чув такой красоты од часів Стравса. Римскы і паризкы оперы “Лемківску симфонію” влучыли до своїх репертуарів. Але для Варшавы і Берліна мала она ішы векше значыня — была символом людской згоды і любви, котру більше юж не ранено.

Правда і легенда про статую св. Анны

Мої баба Марина походили з села Чертіжне, котре было за “сеом гором”, близко Баниці і Ріпок. Часто своїм внукам оповідали про щасливе там дітинство, веселе дівчыня, або про якусу криву вербу, коло котрой все штоси страшыло. Запамятав ем медже іншым іх оповіданя про статую (они гварили фігура) св. Анны што стояла під Псаровом, медже Сьнітницьом а Баницьом коло самой дороги. Раз ня баба взяли зо собом на кермеш до Чертіжного і барз ем ся тішыв, же іду в такій “далекій світ” (ходив ем до 2—клясы). Іхали зме паром кони і сідили зо заду на выгідным соломяным околоті, міцно звязаным повереслами. Сьнігу іщы не было і віз підскакував по замерзненій груді. Як зме проїзджали коло фігуры, то баба оповідали мі таку ей історію:

Давно, давно тому, так давно што ани мої дідо Семан не памятали, в тім місци стояв млин, в котрім газдувало двоє молодых люди. Она была місцева, а він походив деси з Мадярів. Барз ся ім добри жыло, покля дябол не скусив го на якусу фраірку з Чырной. Барз ся прото обоє сварили. Котрысой ночы млинар вхопив сокыру і забив свою жену, а ей тіло загрюб над самом річком Білом. Люде дальше приходили до млина і часто звідували ся млинаря, де ся поділа його газдыня? Млинар каждому еднако одповідав: “в неділю пішла до родины в Біличній і невернула — мусіли ей вовци зісти”. Люде співчували в нещестю і нихто ани не подумав, же могло быти інакше. Той зимы были велькы сьнігы, і як юж нагло надышло тепло, то Біла замінила ся в окропечну бестию, і несла в своїх коломутных водах, не лем дерева вытягнены з корінями, але понесла і тяжкій млинарів гріх, якій вышмарила на беріжок в Брунарах. Люде познали млинарку з розрубаном головою і дали знати де треба. Суд засудив злочынця на тяжкій досмертний гарешт! Пару років грызло го сумліня, аж котрысого дня, в річницю той трагедіи взяв ся і повісив. В порожнім млині недовго газдували шуры, потім по ночах гукали пугачы,

товкли ся лісовы куны, пищали мышпергачы, а старий млин з року на рік зближав ся до руіны. Забобонны люде повідали, же млинар покутуе в млині, бо віділи як пушав або замыкав на ярку шлюзы, або носив на плечах коло млина тяжкій млинській камін, іншым разом чули як сварив ся з млинарком.

В тых часах в Баницы жыли дост бідно дві сестры — молодша вдова, а старша, кус незарадна. Як пришло літо, старша брала торбу і ішла в світ за прошеным хлібом, а коли настала осін, вертала до сестры. Єдного разу як так вертала зо світа, то під самым селом заслабла і остала на нічліг в порожнім млині. Опатулила ся гудрами і влізла ногами до великого пекарского пеца, а під голову постелила жебрачий тлумак. О півночы отворили ся двери, до хыжы гвошло дуже гарді прибранных панів, котрым красьні грала музика. Панове, єден за другим підходили до пеца і барз красьні просили: “Ганцю, ход з нами гуляти, ход. Даме ти новы ціжемкы жовты, гадвабны сукні, пінязи дуже, лем з нами гуляти ход — паньом великом ты будеш”. Але Ганця добрі знала якы то панове, і лем заєдно під челюстями руком робила знак креста. Над раном заспівав когут (де ся ту взяв?) і вшытко щезло, пропало, а Ганця закінчыла свою довгу, жебрачу дорогу. Ним ся розвиднило, в горы пришла вчасна осін і ляло зимном слотом, а пастушкове што близко пасли коровы, поховали ся під похылену стріху млина. Котрисий з них кукнув през вікно до середины і вздрів, же в пецу штоси лежыт. Наробили гвявку, так што прилетіли селяне і познали, же то іх Ганця. Поховали єй по християньскы, але од того часу зачали баничане гмерати як мухы. Была то страшна епідемія холеры! Старий юж єгомосьць, поховали праві половину села і остатні гмерли перед св. Анном. Холера, як нагло пришла — так нагло пропала, і люде узнали то за чудо. В горячых молитвах дякували ій за спасенія, а по роках в тім місци поставили фігуру.

Так закінчыли мої баба правду і міт о тым памятнику, а коні скрутили з дороги до узкой алейкы на великій подворец іх брата Сервестия, котрий запросив на кермеш св. Михала.

Остатні раз відів єм тоту камінну різбу св. Анны в 1946р. Втовды стояла міцно на фундаменті під гором Псарів. Може дахто з тамтых сіл знає іншу версію той легенды. Яка дальше была єй доля?

Доповніня:

Минулого літа отримав я лист од дальшой родичкы Ольги Іліяш, котра вчыт українскы діти в Києві. А ото єй слова: “ Довгі роки вертала я думками до рідної хати в Білцаревій, котру прийшлося покинути в дитинстві. І ось в дуже горяче європейське літо була я там наравду. Відразу впізнала свою муровану хату над беріжком, котрий колись здавався мені набагато вищий. Тільки вже немає коло неї грубезної липи, дешо я маленька так любила бути в єї тіни і слухати музики бджіл із няньової пасіки. Подивилась на вікна рідної школи, в котрій за 3–літа вчилась штуки писання та читання. Кільканайцять кроків камінним путиком, і я вже коло своєї церковці, в якій мене хрестили й вчили Божого слова. Була закрита, і я клякнула під єї високим муром та щиро дякувала Провидінню що сповнились мої сні й довгі мрії. Побігла на річку... і остовпіла з дива. Тяжко, тільки маленька краплина води в “Дніпрі” — а в моїй уяві жила довго як спінена гуцульська Бистриця. Босоніж пройшла камінцями і все відроджувалось в пам’яті. Знов пасла я білі гуси і купалась в теплих “банюрах”. Бачила і твою хижу і знов не могла повірити чому така маленька? На твоїй гірці немає вже рядів молодих щепів, тільки поодинокі овочеві каліки засвідчують що колись був тут добрий лемківській газда. Подивилась на Діл, поля, яруги, потоки, обтерала сльози — сльози дивного відчуття радості та болю. Слід сказати, що не була я там сама, а із ріднім братом Ігорем Дідовичем, який живе близько Львова, а також із двоюрідними братами Мадзелянами, що живуть біля Гохова В. Всі разом ми поїхали до Чертіжного, де то була колиска наших численних родів. Як знаєш, там вже немає живої душі — пуща, тільки на одному дереві висить дощина, яку недавно прибив котрийсь Мадзелян з написом: “Ту до 1947 р. стояла церков св. Архистратига Михаїла”. Продерлись ми через кущі там де спочили на віки наші предки. Якимсь чудом стоїть там одинокій камінний хрест і досить виразно можна відчитати: “Тут спочиват св.п. Семан Михнєвич — вічная єму память” То наш прадід — мені по матери, а тобі по татові. Вирубали колючу тернину, почистили біля хреста, щоб на його могилу по довгих роках знов заглянуло сонце”.

Може powyжшы слова допоможут тым, котры легковажат памят своїх предків. Може на зруйнуваній Лемковині найдут хоц розтрісканий камін своїх прадідів — най го пошануют!

А якы вашы внуку?

Юж не од гнескы так ест на тім світі, же дідове люблят прехваляти ся своїма внуками: якы то они мудры, здоровы, або же подібны до них, як дві краплі воды.

За молоду, коли гнали на здогін за сучасным добром, менше увагы присвячували своїм дітям, а коли пришов час, і не мали ниякых обовязків, вшытку любов оддают внукам. Часом за дуже іх розпецают, але так загально, то барз важный родинний звязок, котрый має не абыяке значыня в формуваню доброго характеру молодой людини.

Гнескы тото одвічне родинне право дуже ся змінило, бо наше молоде покоління видит тото інакше і волит, жебы дідове жыли собі осібно і не мішали ся до способу виховуваня іх діти. Зато сідят собі такы сельскы емериты, часто зо своїм старечым смутком на лиці, в просторых газдівскых хыжах, а іх дороги внуку, деси там в місті ховают ся в “жлобках”, ходят до шкіл і бавлят ся в гуркоті новітнього жытя.

Горячым літом сельскій ден запахнув сушеным сіном, і де негде при стодолах, дусячым тоном гучали “дмухавы”, котры причинили ся до того, же юж не треба было тільо рук до роботи, а молоды люде втікали до міст.

В тіни старой липы, на лавочці, сідило двох сельскых емеритів і споминало собі деякы важнійшы події зо свого жытя, аж зышло ім на родинны справы, а в кожного были они інакшы. Дідове жыли од себе дост далеко, і за остатніх сорок років рідко коли ся спотыкали. Колиси, давно там в горах, были близкыма сусідами, сідили в єдній шкільній лавці, разом пасли коровы на горі Діл, потім паробками дружили на весілях, адже на фронті были в єдній роті.

По війні, вшытку ся вывернуло горі ногами, і так єдного доля шмарила на Долишній Шлеск, другого на Землю любуску. Довго нич про себе не знали, аж котрысого року спітакли ся на весілю своїх другів з Познаньщыны. Потім стрінула іх “Лемківска ватра” в Чарні, і в тот час приобіцяли сой, же коли діждут емеритуры — то будут ся взаімно одвиджувати. Гнескы юж корыстают з заслуженого одпочынку, бесідуют о тым, о овым і о ничым, аж єден з них зачав о своїх внуках; як то добрі ся вчат в школі, якы сут мудры на свій вік, і як люблят свого діда.

— Колиси — зачав перший — приіхав до нас автом сын што жыє в місті і так то повідат: Знате што няню? Буду вас просив, жебы сте

поіхали зо мною і припилньували нашы діти, бо мы обоє выбераме ся на весіля і не хотіли бы зме брати іх зо собом, бо то клопіт. — Е, там — чом бы ні — гварю — тат дома не мам нич до работы, лем заваджам мамі, бо она все ішы штоси шпорче коло обыйства, а по друге, потішу ся своіма внукамі, най ня ліпше запамятают.

Як ем був юж з нима сам в хыжы, то дост довгий час были барз гречны і еден перед другим задавали мі розмаіты пытаня.

— Дідусю, оповічте нам дашто о горах, бо няньо і мама все не маюч часу і лем деколи дашто спомнут про них. Чи они дуже векшы од той гіркы в намім парку?

Но і оповідав ем ім так з годину, але як то діти, скоро ся ім тото знудило, і просили ся, жебым пішов з нима на подворец, на котрім весело бавили ся іх приятелі — діти сусідів. Лем зме переступили хыжній поріг, а они юж цюкают по містецкому, якбы николи не чули рідной бесіды.

— Dziadek, pydziesz z nami na lody? Dziadzio tej nocy bkdzie spai z nami ?!

Знате, приятелю, же ня барз заскочыла тота переміна, бо таке тото ішы дрібне як каша, а юж куте на вшыткы способы. Не прорече вам на двори по свому за нич, зато в хыжы лем по нашому бесідуют. Меншы бавили ся в купці піску, а найстарший мій внук зо своїм однолітком сусідом, сіли коло мене на лавочці і "політикували" о шкільных справах.

Потім, ни з того, ни з ового, колега мого внука задав му таке пытаня:

— A ty już umiesz na pamięć "Wierzę w Boga"?

А тот не дуже думуючы, заміст одповісти "так" або "ні", одповів пытаньом на пытаня:

— A ty umiesz "Carju nebesny" ?

Його колега якбы з почутьом вины одповів тихо, же не зна.

Погласкав ем обох по головах і похвалив ем, же сут добрыма приятелями, і повів ім, жебы ся все гарді бавили і дале были приятелями. Потім взяв ем вшыткых разом до поблиского "віконця" на влоскы льоды і зафундував кождому по великій порції.

— Но, а якы вашы внуки? — звідав ся перший дідо, другого.

Тот лем махнув жалісно руком і тихо одповів:

— Най мі Бог простит, хоц мам внуків і гардых і здоровых, не мам ся чым похвалити.

Закурив нервово папіроса, вытяг з кышені хусточку і обтер з лица дві гіркы, старечы слезы.

Викенд

Задзвонив телефон і я нервово підняв слухавку. Не терплю того апарату в хыжы, котрый хоц часом конечный, часто выпроваджат ня з рівновагы, і мам охоту тріснути ним о землю. Не можу погодити ся з тым, же денекотры люде корыстаючы з того, же не мусят ся смотрити свому слухачови в очы — зануджают го своіма довгыма монольогамы, найчастійше на таку тему, котра вас цівком не обходит. Часто дзвонят розмаіты агенціы і пропонуют свій товар, свої услуги, банкы, туристичны підприємства, а навет церковны активісты, які пропонуют вам “спасіня” в своїм фанатизмі. Але тым разом было інакше.

— Галло, Сем! — почув ем веселый голос мого приятеля, Джіма, котрый ня так зове і нич на то не пораджу. То ту уж роджений лемко, і зжытый з тутешніма дивацтвамы, зрештом барз добрый чловек, з котрым од довшого часу ся прияэню.

— Галло, вам! Што мыслиш в тот викенд робити?

— Як то што? — одповів ем му здивовано. — В суботу цілий ден обоє будеме в телевизори обзерати байкы для діти, розрывку і спорт, а в неділю з рана, як прикладны християне, підеме до церкви, а потім з нашыма добрыма сусідамы посідаме в огороді... і по викенді.

— Та, я знам — одповів мій приятель — же не мате свойой “кары” (авта) і зато пропоную разом з нами ся даде переіхати. Єст горяче літо, і на тот викенд заповідают “бютіфуль” погоду. Пропонуют розмаіты місцевосты над морем і озерамы, але я найбільше сой ціню гірску природу, і думам, же і вам горы найближшы серцю. Што до церкви, то я якісий християнин, бо знам, же “без Бога, ани до порога”, зато по дорозі вступиме до дакотрой ся помолити.

І хто бы не пристав на таку пропозицію, як в місті така горячка — доходит сто стопни Фаренгайта, а в повітри така вільгітніст, што має ся одчутя, же тот климат — то єдна велька паровня. В суботу рано “летіли” зме новіцькым шевролетом просто на полудне і по якісым часі перед нашыма очамы засніли поздовжны і дост высокы хырбеты Кекстильских гір. Горы, горы! Чый бы вы не были, як магнес притігате каждого лемка, котрый хоц кусьцьок запамятав красу рідных Бескидів. Притігате і того молоде лемківске поколіна, котре хоц вродило ся на чужыні, отримало од своїх родичів духовый спадок — любов до Лемковины.

І ту, хоц в чужых горах, кождый лемко глядат очами своїх верхів, убочы, потоків, урвиск, ліса чи камінного хаосу. Така то юж наша лемківска душа і нич юж на то не поради́ме. Дослідники культуры, соціологи чи історыкы, назвут то звычайно — ностальгі́ём. Але для простого лемка то не выстарчат, тота ностальгі́я — то просто страшный біль, незнаний людям, які не втратили рідного закутка землі. Мій приятель, Джім, юж скорше на тельфон замовив для нас нічлігы і коли зме ся дост налазили по гірскых вертепах, то вечером заіхали на гірксу поляну, де стояло пару притульных домиків, назву іх кемпінгы. Рано збудив ем ся завчасу, бо гірске повітря дае добрый одпочынок, выстарчыт пят—шіст годин спаня. Было ту іщы тихо, нихто ся не крутив лем старший юж человек в велькім ковбойскым капелюху зберав по подвірци папериска, котры негречно кватеранты розметали де попало. Підышов ем перед входу́ву браму і перечытав напис на велькій візитовій таблиці: “Сай—Бонгальо—менаджер містер Джон Тиханський”. Треба собі уявити моє заінтересуваня з такого припадку, тым більше, же з Тиханськым підчас окупації в 1942 році, був ем в примусовім обозі праці в Креници і Новім Санчы. Походив він з Віковы. Без жадного вступу підышов ем до того человека і поздоровив:

— Дай Боже добрый ден!

— Дай Боже здорова! — одповів цілком звычайні, як бы то было на дорозі до Поворозника.

Не був то што правда тот Тиханський, з котрым я ділив недолю в обозі, але з той самой родины, яка праві цілым племеном замешкувала Вікову до выселіня.

В дост скорій бесіді оповів мі свій жытьюпис і з велькым жальом споминав своє рідне село.

— На західніх землях гмерав ем з тугы за горами і з плачом писав до Гамерыкы, жебы брат ня ту спровадив. В 1965 році залишыв ем понурий Долишні Шлеск і цілом родином на ново зачав ем жытя в тых горах. Але то не такы горы як нашы, і не мате ту ани єдної порядной ялиці, лем такы хоц які крисячка. Нее ту ани грибів, ани ягід, ани порядной травы, жебы ся худоба могла пасти, лем в долинах сут які—такы фармы. Самы горы, хоц зелены пороснены непридатным лісом і скорше бы человек в них вмер з голоду, як нашов даяку поживу. В дома мав ем крас ліс коло самой дороги на Телич, а тамто поле за потічком, што повідате, ест на нім “бівакове поле”... тіж было моє. Тот хрест, што стоїт по правій руці, як ся іде на Телич, поставив мій дідо, тіж Тиханський. Післав ем

там відповідним людям кус долярів, жебы тоту нашу памятку одновили і обгородили новым плотом. Хоц мі ту материяльно і добрі, ничого не бракує, не мам духового спокою і зараз бым тото вшытко шмарив і вернув до рідной Віковы, жебы мі вернули мою давну газдівку, таку — з якої ня выгнали, і жебы оддали здоптану гідніст лемківського газды. Што мі з того, же мам ту “богацтво”, як Божого світа не виджу, лем тот робочій керат, до котрого запряг ем ся сам, добровільно. Така тота Гамерика для каждого першого покоління. І діти, котры ся ту породят, сут юж в “своім жыттю” і дивуют ся вітцям, же тужат за якісыма там, бідныма горами.

Зараз за невеликым лісіком видно было шпильясту церковну вежу, з якої долітувало ритмічне битя дзвона, скликуючого своїх вірных на недільну молитву. Мій приятель Джім, по святочному выстроений, запропонував піше перейти до той “чірч”... і оддати Богу што його. За церквом на великым асфальтовім паркінгу было повно авт, а перед церквом групка люди гребла в “дзьонка” (тандиті) розложений на кількох столах. Малы базарыкы і велькы річны базары — то типічний бизнес праві вшыткых ту церков, котры не сут никым фінансуваны і сут лем на своїм розрахунку. Можна ту цілком туньо купити ріжны ужытковы річы (таке 1001 дрібничок) выграти кус або програти дуже пінязи на розмаітых газардовых приладах. На церковній стіні великыма буквами така інформация: Католицька церква св. Якова. В церкві звычайно, люде молят ся з книжечками в руках, преберали ружанці або гарді сьпівали з ксьендзом рефрен зо св. Писма, но і має ся розуміти, домінували ту голосны органы. Звычайна християньска святыня, і не было бы в тім нич дивного, якбы ксьондз підчас казаня не сів собі выгідно в фотелі і без ниякой скрухы закурив собі... файку. Так, файку з кривым цибушком і з велькым смаком пущав колечка дыму в сторону аудиторії. Мій приятель Джім злемківщав його проповід і по тихы до уха мі шептав: Такы щасливы номеры выгнали, такы а такы парохіяне в “бінчо” (гра в пінязі), а дохід за остатній тыжден був задовольючий. Пропоную тоты пінязі перезначыти на таку, а таку ціль, і т.д.

Підчас св. комунії (причастя) тоту прислугу выконувала молода жена без накрытя головы, зрештом барз зручно выручала флегматичного ксьендза, котрого ту кличут “фадер” (отец). Ціла тота містерия тривала не довше як пів години.

Як зме вышли юж на двір, то повів ем до мого приятеля критичну увагу під адресом той церкви. А він мі так повів:

— Ой Сем, Сем, якій ты іщы стародавний і не знаш нашой

Гамерики з ей найкращой стороны. Та то нич дивного, же ксьондз під час казаня курит собі файку, то його особиста справа. Він ся так заховає в церкви як і в себе вдома і цілком не твердит, же він є чымси ліпший од інших, грішнх люди. Прицерковна гра в “бінчо” дає дуже доходу, якій часто ділит ся через люди бідных, скривджених недольом. Нич тіж в тім дивного, же бабы причащают і внет домагают ся того, жебы служыти при олтари. Бо чого можут быти поліцманами, послами, міністрами чи премерами, то чом бы не мали быти ксендзами? Можут! Ой, Сем, Сем! Ішы ти дуже бракує до того, жебыс був правдивым демократом.

Потім обізріли зме карколомну спиначку альпіністів на високу камінну стіну, но і пописы молодых пільотів на планерах (шыбовцях) над гірскыма пропастями. Быв то звычайний викенд горячого літа 1987 року.

Хыжа при битій дорозі

Кождый з нас лемків, розметаных по далеких світах, памятат (кед ішы жыє) свою рідну хыжу, в котрій ся вродив і познав Божий світ. Памятат ей теплу — ялицьову під лісом, під беріжком, на горбку, за селом, на нижнім або выжнім його кінци. Але найбарже памятают ей тоты, котрых хыжа стояла серед села, близко церкви, просто корчмы, при битій дорозі.

В меджевоенных роках про західню Лемковину ниhto не дбав, лем держава, як то повідают: “з копытами” лізла в душу лемка і стігала з него податок. Нич дивного, же по розвалі Австро—Үгорщыны, західні лемкы свою культурно—освітню діяльніст віділи в корчмі. Тратили в ній свій дорогий час, пінязі, на свою загыбель. Нарікали на неурожайну, каменисту землю, пісний чорний хліб, вівсяну адзимку і заздростили тым, што сьпівали: “Добрі в Гамериці, як іде работа...” Але найбарже любили слухати тых, што сьпівали: “Подем, подем, коробушка, есьть в ней сытець і парча...” або іншы “весолие частушкы”.

Праві з кожного лемківского села быв хтоси в російськом занятю (плені) і они довгы вечеры в корчмі оповідали другым, як добрі ім было в “Росії”, там деси коло якісого Харкова, Полтави чи Одессы. Хвалили

ся, же праві нич інше не робили лем “кушали” білий хліб з грубым салом, кохали “хороши баришні”, котрых коханкы або і мужы были деси далеко в світі, або в революційній завірусі. То тіж нич дивного, же в західніх частях Лемковины розрастало ся дост міцно русофільство. І коли по другій світовій війні пришло ту “добровільне” переселеня на радянску Україну, то декотры люде ішли до “Росії” як до далекого приятеля на гостину. Легкодушно лишали свої хыжы, часто вілі (Крениця, Солотвины, Жегестів, Телич, Высова) і глядали в незнанім ліпшой долі.

На спаленых і вымореных голодом степах Кіровоградщыны чи Полтавщыны найперше опустили уха москофіле, бо юж скоро переконали ся, же іх ганебні ошукано. Юж в першу осін застрігали до возів коровы, клали на них дрібны діти, немічных старців і за шіст тыжнів вертали до своїх страченых гір. Має ся розуміти, же през кордон іх не пустили. Втовды розходили ся помедже, в тот час не барз прихыльных, галицкых українців і якоси ся з бідом помедже нима уряджали.

Ту юж легше было найти даяку опущену ліпянку, выпросити або заробити кавальчык хліба для діти, або найти даякій патык, жебы напалити в пещу. Але не вшыткы лемкы в тій західній частині Карпат были русофілями. Векша з них част была свідома свого національного походжыня і пішла на схід як “за мотузком” або на силу. Бояли ся остати в велькій меншости медже поляками, котры, як бы не было, одзыскали свою державу і шкірили зубы на лемківській маєток. Гіркыма слезами поливали рідны пороги, жегнали знаком хреста свої горы з болячым пречутьом, же юж николи до них не вернут.

Гнеска остав лем страшний спомин, як то коровы крачали през діравий міст на Дніпри, як то прикрывали до сну діти і бабу змороженом бурачанком, жебы не замерзли до рана, як то поховали в дорозі старого діда в невідомім українскім селі. Споминают, як то...

Знам єдну лемкыню, котра в горах была газдыньом “на цілу гамбу”, але коли пришла на Україну з дрібныма дітми під голе небо, то лем сой гірко заплакала. Єй муж, як відів на яку нужду пришли, то цілком опустил руки, нич лем боженкаві і глядав бурачанкы, жебы ся ньом затрути. Жена, як віділа до якого нещестя іде, то “добровільно” приняла функцию свиняркы в колгоспі. З брезентового материялу вшыла собі шырокы гачы, в котрых приносила до свойой землянкы свинячий корм. В таких умовах вытягнув бы ноги кождий гамериканец чи англик, а она пережыла і не дала вмерти з голоду свойой родині.

Таких прикладів можна дати сотки, а може тисячы, як тисячы лемків котры несподівано нашли ся в совітскім “раю”. Нелюдска доля zdeградувала цивілізовану людину до того стопня, што не остав в ним лем звірячий інстинкт, жебы за всяку ціну жыти, хоц бы коштом жытя другого человека. Од того часу минули довгы рокы і уж нияк на Україні не познате лемківского переселенця. Не познате го ани по одягу, ани по мові, ани по хыжы, котры сут еднако муруваны з малюваным ганком і часто “вышываны” кольоровом кераміком. В хыжах постелі застелены двома білыма перинами (на одну лігай, другом ся вкрывай) і пірамідом вышываных заголовків. Тота гарда українска традиция зродила ся напевно з неприсутности лісів, а тым самым скупости опалу в зимі. В найбільше гоноровім хыжнім кутику ест обовязково ікона Матери Божой, прибрана вышываныма ручниками, перед котром горіт, юж гнеска електричне “вічне” світло. Зо стіны смотрит на нас баюсатий Шевченко, котрий як жив, нич про нас не знав, лемків. В стайни, на дворі румеґат коровка (часом дві) бечыт телятко, ягнятко, квичыт веприк, коткодаче курка, квачут качкы, гавкают псы. При хыжы “выпещений садочок” а в нім червеніют не лем вышні, але ябка, грушкы, сливки, морелі, малины, пожычкы, агрест, смородина, а в гоноровім і видочнім місци червеніє “червона калина”, про котру сьпівают пісьні не лем воякы, але по уха закоханы сельскы парібци. Калина для українців то штоси так важне, як для гамериканців — стріжений трваник перед хыжом. То хыбаль лем українці оддают тому крячкови такій набожний культ, а всяди інде на світі росне він дико в лісі або на поли і ништо не звертат на него увагу. Таки і подібны культы має кождий нарід і в розмаїтости його краса.

Зараз за плотом яринний огород, а чого ту неє, то і не треба жебы было. Жебы вшытко описати, то робота лем для Міцкевича, хыбаль же ся має такій поетичний дар як він. Червены трускавки аж просят жебы іх скоштувати. Сочысты помідоры аж дражнят піднебіня і выкликують слину. Пахне кминок, копер, петрушка, цибуля, чеснок, морков, лем зелены огуркы ховают ся перед сонцьом і барз вдячны коли ґазда іх часто підливат. Червена цвикла чеперит ся в рядах, і барз думна з того, же українці над вшытко люблят з ньой приготувати борщ. Баянста дыня влізла аж на пліт, жебы вшыткы віділи, же она ту найтуґша. Але тычний горох і фізоля спняли ся найвыжше і хвалят ся осівым стручком. Лем капуста в своїх велькых головах має “порожньо”, і така остане, як не подбат про ню ґазда. Над тым вшыткым дост довгым загоном зеленіют компери і

своєюм вельком “бульбом” розпыхають ряды — ждуть осени. Зараз побіч них високом стіном шелестит зелена кукуриця, довгим листьом дискретно прикрашат баюсаты кочаны. Дале за ньом пахне медом поле люцерна і коничу, а над нима в сонци ведуть музичны переговори роі вшелеяких овадів.

Вшытко тото разом взяте, то “князівство” українського колгоспника, котрий як за короля Данила, оре лопатом чорну землю, сіє і садит з плахты, жне серпом, косит косом, на хырбеті носить свій “хліб насушний” і дост ся наробит ним піде до колгоспу одпочыти. Встає рано чым свит, чыстит, підмігат, кормит, гласкат або доіт свою красяту кормительку, направлят пліт і втовды яж як добрі пригріє сонце, як по мази влече ся помаціцькы на паньщыну. Сонце ішы високо “над гором” а він юж летит пильно до свого “царства”, жебы до вечера хоцкі нарізати січкы. І так ден за дньом, рік за роком, з розорваном душом служыт двом мамунам, єдній ставит свічку, другій огарик. Але тото, што ся діє поза його “царством” — нич го не обходит. Йому “море по коліна” чи колгоспны ланы родят хліб, чи пустуют. Він з них має тілько корысти, што часом в ночы принесе в мотузі за свій пліт; колгоспной соломы або кукуриці, а решта хоч згниє — пропаде.

А нараз ни з того, ни з ового — проголосили Самостійну Україну. Можеш як раб слухати дачыйой трубы, або брати в посіданя чорну землю, кілько хочеш. Боже Святий! Пахне Воля, пахне масна земля як свячений ладан, але як голом руком тот дар од Бога достати? Ани плуга, ани коня, то не таке просте. А може ся стане ішы єдно чудо і з неба на подворець впаде... трактор? То юж барже можливе, як скручыня карку большевицкй комуні.

Ой, як довго чекали зме на тото чудо в Польщы, Україні, і там, де гнескы жыє наш брат лемко. Декотры дочекали, іншы одышли з надійом в Богу в засвіты. Молоде покоління не зна, або не хоче знати, яке то щестя жыти густом купком на рідній землі. Чи захочут нашы діти і внуки коровами через діравы мосты вертати в рідны горы? Розшмарено іх помедже “вороны — то так крячут, як і они” і штотраз менше чуєме серед них, гардой лемківской бесіды. Штотраз менше помедже нами таких “нарваных” што бы хотіли карчувати карпатскй буш, як то робили нашы давны емігранты “за вельком млаком”. До готовых хыж в наших давных селах, осадники не пустят по доброму.

Што буде далі? Юж давно просиме, жебы дозволили вертати на

своє. Просиме, пишеме, жебреме ласкы о того, што наше і належыт ся нам як льяоляным громадянам. І што? Наш голос, плач, туга, то так, як горох о чорне сумліня наших ворогів, то крик вопіюшого на пустині.

Боже святій, лем Ты нас чуєш і розумієш. Лем Ты Єдиний відів єс з високого неба, як наши сусіде, тіж християне як мы, поневерали нас. Лем Ты відів, як нас маленьких роздерли на семеро, поділили. То лем Ты Всемогучий, відів єс як горіли наши села, а нас як сьліпы безрадны котятя підшмарили під чужы плоты, під котрыма довгы рокы “блюзиме”, бо надаремно взываєме Імя Твоє. Пребач, добрий Боже нам грішным, але то не мы, лем наши предкы провинили, бо перед вікамі будували для нас хыжы при битій дорозі.

Дошове літо в Європі

Погоду на довшу мету трудно предвідіти, і хоц якій гнесній світ вчений, то під тым оглядом нич ся не змінило од часу, як то наши предкы ворожыли ей з великой свічкы. Але повіджме, же лем собі знаным способом знав бым наперед, же в Європі 1993 року літо буде дошове і зимне, то і так бым до ней поїхав, бо я не выберав ся там з далекої Гамерики, зато жебы ся там даде опаляти на пляжы, або купати в мори, бо тото мене юж цілком не інтересує, лем выбрав єм ся до Європы пото, жебы відіти ся з близком родином, приятелями, но і хоцкі раз посмотрити на рідны горы, котры в каждую погоду сут крас, хоц бы человек смотрив на них з під парасоля. Цікавили ня, як “блудного сына” так само культурны імпрезы мого народу на рідных землях, так і на чужыні, а же мам рідного брата на Поділю, то і тото, як він там на старіст жыє в вільній Україні, то ся неє што дивувати, же на старіст захтіло мі ся так трудной “туристыки”.

Як іхати — то іхати! През телефон домовилизме ся з братом Васильом, што жыє в далекої Каліфорнії, же найліпше одповідат нам час од половины липня до половины серпня. Долучыв до нас двох іщы мій швагер, Іван Філь, котрий жыє близко мене. А тымчасом прочытали зме в “Свободі, же хто хоче іхати на Україну, мусит мати од родины запрошеня, жебы отримати вымагану візу. Скоро пишеме до брата, але одповіди як

неє так неє, а ту юж початок липця. Як пізнійше довідали зме ся, то літав він там деси до якісого “паспортного стола”, але казали му іщы раз за місяц прити. Мій брат Миколай, юж старий і не може літати по сорок кілометрів, а ближе неє такого человека, жебы був до того уповажненый. Добры люде порадили нам, же в Нью-Йорку зачав своє урядуваня українській консуль, і дали нам потрібну адресу.

Чи то можливе, жебы консулят містив ся в такій чорній, обрыпаній рудері? Улиця і нумер над дверми ся згаджат, але неє хоцбы малою інформаційной табличкы, а тым більше сподіваного синьо-жовтого прапора. Двох робітників в рукавицях і газмасках пхают перед собом тяжкій кубел сьмітя і ставляють го на краю хідника. Мамає клопіт з запаркуваньом авта, але жычливы робітныкы позваляють нам на пів години гопхати ся медже дві заказовы кобилчыкы. Дякуєме ім красяні, але чи встыгнеме за так короткій час полагадити таку важну справу?

До отвореных двери входит старший человек зо “Свободом” в руці. Так, то ту. Входиме за ним до малого, темного поміщыня, в котрім нич неє, лем старий стіл з такыма як він, старыма штырьома креслами. Тот сам человек звертат ся до нас чемно:

— Панове в справі візи? Прошу ту хвилинку почекаати.

І была то лем хвилинка, бо зас вказав ся в дверях і коротко повів:

— Пан конзуль просить.

Невеликій поздовжний покій в розсипці. Над нами чути стукіт молотків і скрипіня цвяхів. Ту де урядує тепер четверо люди, нічном пором працювали робітныкы в газмасках. Пан конзуль зо своїм секретарьом сидят за старенькым бюрком, медже якісыма ґратами, а на право од них сидит пані і стукат на машыні до писаня.

— Ви немає запрошення від родини, а хочете їхати в Україну? Прошу виповнити ось цей папірець, заплатити від паспорта по трийцять долярів, та за вісімь днів їх відібрати.

Як то мило мати до чыніня зо своїма людми, коты не ставляють жадных бюрократичных перешкод. По тім терміні за три дни летиме юж польскым “Лотом” високо над хмарами з надійом, же мій зять Петро чекат нас “маздом” на варшавскім “Окенцю”. Мушу повісти, же тоту величезну простір поконував єм юж пару раз польскыма літаками, і зауважыв єм дивну річ в захованю пасажырів, котры в переважаючій більшости поляками. Як летят до Нью-Йорку, заховуют ся як цивілізуваны европейчыкы. Натоміст коли вертают до свойой столиці, декотры з них забывають (або николи не

знали), же європлян то не драбинястий віз, на котрым вшытко вільно. Не знам чи розперат їх дума за пару тисячів долярів, чи нетерпливіст стрічы з родиною і рідным крайом. Позбераны сут по ковбойскы і хоц на очы не віділи гамерицкы вестерну, старают ся го наслідувати з пред віку, хоц барз неудачні і фальшыво. Лем розопнут пасы безпеки, витігают з підручных торб фляхы “віскі” і полныма шклянками заливают свою спрагу. Певно в Гамериці родина гостила їх лем содом. Заваджат ім “жултек”, “чекулядка”, но, про українців неє што споминати.

В середнім ряді сідит нас трьох: я, брат Василь і швагер Іван. Чытаме польскы газеты, през слухавкы слухаме радия, або смотримо на інформаційны екраны, то іншым разом фільм. Я сіджу з боку підпитого товариства. Певно почули нашу бесіду і конечно хтят знати, хто мы за єдны. В кінци єден з них не вытримав, і коли вертав з виходка, нахылился в нашу сторону і обцесово звідав:

– Dokąd panowie jada?

Одповів єм му, же європлян по дорозі нігде не сідат, і само собом зрозуміле, же в першій мірі до Варшавы.

– No, tak tak, ale dalej - продовжував.

– Na Ukrainę, do Lwowa - одповів єм му так само обцесово.

– Coś pan zgłupiał, tam się przecież różni!

– Pomimo tego, pojedziemy, mamy tam biznes - одповідам чысто по польскы.

– To panowie są na pewno ruskimi albo polskimi Żydami!

– Nie - my Ukraińcy z Polski.

По тых словах скоро одвернув ся од мене, як од прокаженого, або террористы, котрий за пазухом крыє бомбу. През цілу дорогу бодячым оком позерали в нашу сторону і певний єм, же якбы залежало од них, то вышмарили бы нас за бурту з высокости єденадцет кильометрів. А прецін міг єм в тім припадку послужыти ся нашом збавчом выкрутком, котра не раз в жытю спантеличыла шовіністычных натрентів, котры не знали хто то такы лемкы.

Нове варшавске летовиско одповідат добрым світовым нормам, культурна обслуга не глядат “діры в цілым”. А быти в Варшаві і не вступити на Новогродзку 15, то юж бы было барз негарді з мойої сторони.

Будинок, в котрім містит ся наша редакція, почорнілий од старости, а темны сїни нагадуют нейворске конзульство, в котрім розпочав своє урядуваня генеральний конзуль України, п. Віктор Крижанівський.

Пригадала ся мі остатня кампанія помочы на Українську амбасаду в Гамериці. Українська діаспора щыро сьпынула тисьячами дулярів на тоту ціль. А кілько таких збірок юж было? На десидентів режіму, на оборону невинной людини Івана Демьянюка, дітям Чорнобиля, на шпытальну апаратуру во Львові, на забавкы під різдвяну яличку, на свячене великоднє яйце, на газетний папір, українській буквар, церкви, на, на... І люде дают, і дают тяжко зароблений таляр, жебы хоц кусьцьок помочы вільній юж Україні. Дают і тішат ся, же сповнили ся їх мрії.

На наше "добрий день" чемно одповідає секретарка, а мій дорогий приятель, Анатоль, внурений по самы окуляры в якісьх паперисках, цілком ся нами не заінтересував. Легко дотыкам його рамена:

— Боже святій, та де єс ся ту взяв? Впав єс з неба? — крикнув і підскочыв як спружына.

Обнимає ся міцно. Так, то минули роки, як зме ся віділи.

— Кус в тім правды є — одповідам, бо лем пред годином выліз єм з европьяна на Окенцю.

Розмавляє коротко, але як щыро. Мій приятель "меле" по лемківскы, якбы лем вчера лишыв свою рідну Крампну, і аж диво, же за так довгы роки нич ся не "зукраїнізував", хоц кождий ден служыт літературній мові.

Мій брат Василь слухав нашой бесіды терпливо, але потім зачав ся неспокійні обертати. Зауважыв того Анатолі, зняв куртку з клинка і повів:

— Ідеме!

Подякували зме за гостину (гостинця зеленого тіж зме лишыли) і вышли на улицю. І ту мене хопив якісьй блуд. Може зато, же не видно было сонця і ляв дощ. А може од европьяна покрутило ся мі в голові, і заміст піти на північ, глядав єм свого авта на полудни.

Петро зас має клопіт з паркуваньом авта під українском амбасадом, бо дижурний поліціянт махат цілий час руком, жебы ся не затримувати. Деси дост далеко в сьліпій уличці нашли зме місце. Петро лишат нас з братом в авті, а сам піше іде в дощову Варшаву. По двох годинах вертат усьміхнений і мы юж знаме, же в його пашпорті, так як і в наших, єст печатка з тризубом. Деси юж за столицьом Петро скрутив перед гарду корчму і запропонував нам "дашто шмарити на рушта". Нее што повісти, іджыня смачне, обслуга добра і скоро, лем тот рахунок...кус ня збортачыв. Зера і зера, і лем єдна сімка на переді. Петро платит без

кліпніня оком. Звідуеме ся кільки то на дуяры. Приблізно тридцет пят на єден выделец. То як в Каліфорні — повідат Василь. Петро хтів штоси ішы повісти, але "вкусив ся в язык".

На підваршавских полях видно перешкоджены дощом жнива. Але зато по лісах роснут губы. В рідких одступах люде стоят коло дороги з повныма кошыкама і гестами пропонуют купити свіжы білячкы.

Юж наступного дня рано береме з внуком Богданом кошык і ідеме до добрі мі знаного бору на Долишнім Шлеску. Під самым лісом пасут ся коровы, а іх пастушок в єдній руці тримат довгий кый, в другій транзисторове радіо, котре голосно грає. Познаю го по роді і навязую з ним розмову, чи добрі пасут ся му коровы, што роблят няньо і чи дідо ся добрі тримают. Розуміє ня добрі, але одповідат по польскы. То лем друге покоління лемківских выгнанців. А што буде дальше? Здає ся, же то вчера было, як мене і його діда взяли на захід в єднім транспорті.

Нароком миням велькій бронзовий гриб.

— Діду, ты не відів? Смотри ся якій крас правдивок! — кричѣт внучок і скаче до него як молодий коцурик по мыш, і з мохом го выриват.

— Але моя мама буде ся тішыла.

Тішыт ся і дідо, ішы як! Же його внук так гарді щєбече рідном мовом, а і по польскы добрі знає, і по вакациях піде до третьей клясы. Од чого то залежѣт — не треба поясняти.

В суботу рано сходяче сонце витат нас деси під Опольом. Не буде доброй хвилі, бо якісе таке бліде і зараз над ним чорны хмары аж до заходу. Але в горах може буде іначы, бо они мают свої природны права. Петро зіжджат на побоче, простує ногы і затігат ся папіросом. Домовили зме ся з ним, же буде нас возив по добрых і злых дорогах, в погоду і дощ, де лем ся нам захце. І так было направду за цілий місяц.

Польскы дороги добры, лем дакус ужшы од гамеріцкых. Бензиновы стаціі тіж не гіршы, і можна в них достати вшытко, што потрібне в дорозі. Перекусити мож в придорожных заїздах пахнячом кобасом з рожна, зісти смачний "журек" чи "флячкі" в придорожных корчмах, котры, залежно од регіону мают еґзотичны назвы. Перед самым полудньом заїжджаме на подворец знаного нам діяча, пана Федора Гоча, котрий запросив нас з братом на свято "Од Русаля до Яна".

Урочыстїст в Зиндранові юж ся зачала. На подвірці дуже люди, а при "округлім столі" музейна Рада кінчыт диспуты. Своім приходом робиме

кус замішання, бо не лем знайомий мі гзада музею, Фецьо Гоч, але і дуже, дуже гости витат ся з нами. Як мило потиснути руку тым, што історію повертают до жытя, што ёй творят — пишут поезію, малюют, різблят, на білім яйці схрещают сонце, бережут стару постіль і колыску...

Мій брат Василь перший раз в тім унікальнім музею, але знає і памятає ту кождий деталь, якбы вчера послугував ся єденым чи другим знарядьом. Виджу ту і "мою" ватряну колыску з Бортного, яку ем "закупив" для музею.

Перший раз оглядаме великодны писанкы лемкыні родом з Лабовы, пані Олександры Гринчук—Полянської. Што за краса, што за вытвір людских рук і фантазі! То не тото, што приорати сурове яйце першом, чорном, ярным скыбом. Ту треба мати уяву вічного жытя—перемоги над смертьом. Крискы, кривульки, пяткы вкомпонуваны в барву цибулі, ярного жыта, вільхы і іншы тайны Великодня. Артистка заміняє біле яйце в чудо людского таланту, од якого не мож одорвати зору. Чи існує дашто в світі подібне?

На стінах, ківках, вішаках, дримле сіра як карпатска земля, кольорова як гірске зіля, тверда як душа лемка — мовчазна лемківска старина.

Отворяют ся ворота старой стоділкы, на котрой стінах ясьніють знаны мі гравюры мого брата, Василя. Особисто приближат присутнім, пояснює довголітню свою творчіст. Особливо припали собі до душы з паном Тирсом Венгриновичом, бо оба знають біль творіня. Гравюры по выставці Василь дарує зиндранівскому Музейови.

По обіді, коло старой школы выступує "Лемківчанка" з Закарпатя. Хто они? Їх осідок — то село Зарічево, недалеко Ужгорода. То просты люде, убраны в вышиваний лен, котрий і ту на сцені пряли срібном нитком. Сьпівали, жартували, "сварили ся" з пяныма мужами, "варили" зіля липника, і стереж ся Ваню, бо тя з розуму зведут.

То не степовы мрійниці, лем гірским вітром гартуваны мавкы, котры чи хцеш — чи не хцеш, втоплят тя в своїй душы. Дивний то нарід, од віків смаганий мадярским бичом, доптаний румуньском ногом, дурений чехословацком політыком, а мимо того дале є собом. Їх гнесьній сьпів — то голос старинной Руси, то дух князя Ляборця, котрий шепче до іх розуму: лем смотте ся на столичний град Кыйв, а будете собом, іншой дороги неє.

Перед мікрофоном выступлят може 12—літній соліста, котрий своїм голосом і поведінком паралізує публіку. Што за скарб дав йому

Всевишній. То квіт папротини, што чудовим незнаним кольором заквіт на купальнім святі в Зиндранові. То новий Гнатюк з Закарпатя, але юж з вільном необмеженом душом.

А вшытко зачало ся перед роками, коли до Зарічева з Великої України приїхала молода учителька і подумала, же зарічевяне то сьпівучы люде і можут штоси більше зробити, як полоти буракы на колгоспнім поли. Довголітня учителька, пані Жанна Сухоліт, бо о ній мова, цілу свою сьпівочу душу посвятила не лем школярам, але і селянам ріжного віку. Гнескы ей “Лемківчанка” ест знана не лем на Україні, але далеко поза ей межами.

За закарпатцями виходит на сцену “Лемковина” з Білянкы, котра по дост довгій перерві зас зачала ходити запущеныма стежками. Не познаю зо старого складу юж никого, лем диригент тот сам, Ярослав Трохановскій, котрий без гушель і хорового сьпіву не може жыти. Дивую ся, де то в околици Білянкы набрав тільки молодежы з так добрыма голосами. Вшытко молоде і гарде, як ярне квітя на гірскій луці, і мінит ся в очах ріжnymi кольорами. Сьпівають... І дахто бы помысьлів, же то тоты самы люде што пред роками, лем же напили ся якісого гірского зіля і не старіют. Знає то лем іх диригент. І він тіж якбы помолодів і упевнив ся, же раз даний Богом талант не вільно марніти. Дехто повідат, же одмолоджена “Лемковина” сьпіват гарще як “стара”, але я бым повів, же треба ім іщы кусіцька часу, жебы змужніли і повірили в свої можливости. Репертуар тіж новий, і хоц декотры пісьні чую перший раз, здают ся мі такы рідны і близкы. Дай Боже щестя Вам, молоды артисты, і Вам “старий” диригенте!

Юж не памятам якы іншы выступували ту фольклорны ансамблі, лем знам, же барз гарді сьпівала полька знану мі циганерию: “Oj, idzie, idzie biednie przybrana czarna Cuganka w riachtk ubrana...” і дашто друге, а грала ій добра оркестра, деси з кросьнянского. Натоміст довго буду памятав ансамбль зза горы, зо Свидника під не зрозумілом і не словянськом назвом “Суноро”. То словацкы цигане, але юж не тоты Русенковы “обдерты, голодны романе”, лем артисты високой клясы, для котрых і столичны сцени не сут чужы. Де ся ту они взяли в тихім лемківскім селі, то лем таємниця організаторів купального свята, жебы його більше іщы прославити.

Три циганьскы дівчата, а може юж молодежи, не так вам сьпівали і танцювали, але здавало ся, же то... то лем циганкы так потрафлят. Ех, де мої роки? Пятьох чорнявых панів, хоц убраных в лемківскы сердакы, ріжут смыками гушлі і басы, аж за серце стискат. “Суноро” — то сон.

Вшытко ту было крас, навет тота карпатска буря з перунами, котра лем чекала, жебы ся скінчыло тото чудне дійство і нагнала вшыткых попід стріхы. Хлюснула відрами воды на оген, пригнула дерева, перунами потрясла горы, хыжы і дрібным градом чеберчала по вікнах. Шуміли лісы, черкали потічкы, потоки і річка Панна — як “панна” затанцювала свій традиційний, одвічний танец. Грызла берегы, несла дерево, котила каміня деси там, до моря... Юж давно не слухав ем такой чудовой музыки Карпат, і хоц в далекім світі діе ся тото само, человек так міцно го нечує... Чужына — зимна як марцьовий цомпель.

Лемковина

На Лемковині засіли зме ся на добре, бо на цілий тыжден. В родини паньства Гочів маме “свій” покій, в котрім крім святих образів, висит на стіні колекция українських гетманів з дост велькым тризубом. Маме ту выгідне спаня і щедро накрытий стіл.

В ярмачний ден, мимо зимной слоты, іхаме сітрьох з Фецьом до той Дуклі, в котрій “родився Бог на санях” Ігора Антонича. Але не видно ту юж лемків в чуганях, бо світ, а особливо Лемковина од тых часів страшні ся змінила, і зостав лем ярмак, на котрім Лемковином гандлює хто лем хце. Гнеска ту юж не традиційний ярмак, лем базар новокапіталістичного бизнесу, гонитва за грошом. Чути ту польску, російську і часом українську мову. Сут ту одесити, кримчане і Бог святий знає, з котрых кутів щезлого Союза. Гандлюют вшыткым; од шевських ниток по спалиновы пилы до різаня дерева, од дітячих забавок по електронічну апаратуру. Своім виглядом зраджуют, здає ся, орманьске і грецке походжыня, хоц напращду трудно повісти. Стоят на дворі під парасолями, під цельтами на штырьох патыках, а декотры богатшы платят дорожше торгове і державлят ліпше забезпечены од дощу крамы.

Лишаме люди, котры прескакуют млакы і місят болото, і летиме през Барвінок до Свидника. Границю преходиме так легко, як нашы предкы, коли ходили на ярмак до Бардийова, або на польовы роботы, коло Дебречына. Звиджаме український Музей в Свиднику, скансен давного села з корчмом на почеснім місци, военны музеї під небом, і величезны цминтарі якы залишыла війна. Задума над людском глупотом, над проклятством двох варварів, котры запхали ту зо сходу і заходу тысячы молодых люди в тоту дуклянську мясорубку.

Наш Фецьо всяди ся витат зо знайомама, якбы ту жыв на штоден. Тот человек і на тамтїм світі найде знаємство.

Рано заносит ся на погоду. Іхаме в західню Лемковину, котру добі знаме, особливо я. Ту жые іщы наша старенька тета, сестра нашой дорогой мамы. Мене познае, Василя ні. Памят має барз добру, дай Боже на старіст таку. Пригадуе нам дешто з нашого дїтиньства, то што зме забыли. Лишаме для ней невеликій дарунок і за хвилину — Климківка, і юж зме на “пняхх”. Ту стоїт новий костел. Оповідам брату його історію. Потім Устя Руске, Ганчова, Висова — і назад, през Ропу до Яшковы і Брунар Вышніх. Вертаме ся назад, бо міст на нижнім кінци села попусутий зливом. Попід Холм през Вафку зіжджаме до Фльоринкы і юж — наша рідна Білцарева.

Боже! Як ся ту змінило! Нераз єм ту був по выгнаню і зарікав єм ся, же юж веце не буду ту ходив. Пошто плакати? Гнеска юж єм старий, серце слабше і нич менше не болит, може тріснути з жалю і лем бым родині клопоту наробив. Заходиме на наш подворец. Старий згаруваний человек позвалят нам за пару долярів вшытко обзірити і поробити знимкы. Наша, колиси велька хыжа, зробила ся маціцька, але од подвірця подібна. Тоты самы грубы ялицьовы колоды, лем дах чапливий під цементовом дахівком. Колиси пред роками “нашому” газдови зачало ся ляти на голову, бо минули рокы. Зняв дзюравий дах, одрізав пів хыжы, дерево продав, за котре купив дахівку... і в порядку. Можна з тым жыти, чом ні. Остала іщы му велька кухня, з котрой меншу част одгородив на спальню. По другій стороні велька світлиця, там юж дали новы двері. Чого? Были то двері, одвірята красьні різблены і малюваны з глибоко выпаленым роком будовы — фантазия нашого прадіда Василя. Приходили ту пару раз якісы люде і хтіли купити іх за півдармо. Газду тото нажерло, і як одышли, взяв соқыру і порубав іх на тріскы. Од того часу має спокій. Під хыжом ест велька склеплена певниця, котра пережые іщы неедно поколіня. Нову вельку стодолу, ставлену в 1941 року, по нашім выгнаню повезли деси в світ. Стоїт наша мурувана велька стайня, конярня, боїско, причолок, пелевен: вшытко юж під новым, етернітовым покрытьом. В реформу “нашому” газді одтяли сім гектарів орной землі, але і так остало му десят. Сім гектарів красного ліса взяла держава.

В саді на Гірці, в котрім садили зме деревця з братом Миколаём і няньом, юж в войну, прыбыю грушок і яблук, і дивую ся, чом не сут труячы. Штоправда, остали з саду лем фрагменты, бо “газда” як ту пришов, зробив з него пасвиско для коров і кіз, а то было вшытко молоде.

Наша церква і школа нич ся не змінила, але лем з верха! Ідеме на цмонтір, де сплят нашы бабця, дідо і прадідо, прабабця, селяне. Были ту хресты деревяны і могли згнити, але на бабинім гробі няньо поставили тяжкый, трираменний хрест, кутий в скалі. Гнеска ест ту лем купка пороснена мохом і травом. Ставляме свічкы де попало, але запалити ся їх не даст, бо барз дуе вітер. Може даколи даяка добра душа зробит за нас того. Коровы юж ся ту не пасут, бо молодше покоління встыдало ся вандалізму своїх вітців і хтоси огородив цминтар жердями.

Зараз під берегом ест долинка де Асафат пас коровы. Люде в жартах як ся не могли про дашто добесідувати, то си повідали: по смерти зыйдеме ся вшыткы в Асафатову долинку, і там нас розсудят.

На Горбах видно хыжу мойой родины, але юж нову, мурувану. В шістдесятых роках одвідів ем свого діда (то муж маминої кузинкы), бо повідали же барз планний. Звідую ся го:

— Діду, а вы вернули бысте на своє, якбы вас пустили?

— На колінах, сыну, на колінах, хоц бы лем там вмерти. А коли тото юж ся стане, то не піду ани до неба, ани до пекла, лем покутном душом буду ся блукав по світі, покля не найду тых гадів, што ня взяли і мучыли в Явожні. В їх коминах буду пугачом гукав, крякав вороном, скреготав сороком, цірчав мышпергачом і не дам ім спати. На їх карках буду ся носив млинськым каменём, на груди буду лігав оловяным гнеццохом, покля їх до одного не выдушу. Аж втовды стану на Суд Праведный.

За пару днів небарз старий мій дідо помер. На його гробі родина поставила скромний ястриковий памятник, на котрім кирилицьом было написано де ся вродив і гмер. На самій горі чорнів маленькій трираменний крестик. Котрысой ночы якісы вандалі молотами побили двадцет лемківських памятників, в тім і мого діда. Повідали, же вандалі зробили то під благословеньством місцевої і знойой всім духовной особы. Винны ся не нашли по гнесній ден, зрештом, ништо їх не глядав. Мало то місце в роках сімдесятых на протестанцкым цминтари, так само скорше знищеним, на нашім вигнаню в Лешні Гурнім коло Шпротавы. Чи мій дідо нашов спокій на тамтім світі? Того ништо не може знати. Знаме лем тільки, же його внуuky ту на тім світі не мают спокою, а він їх прецін так любив і колысав.

А рідны горы шумлят вітром. З блиска зеленіют, з даля синіют, і байдуже ім людске жытя — они мают своє. През Богушу, Королеву Руску, Матіеву, Лабову, Нову Весь, Розтокы, Криживку—Гуту сходиме

до Крениці. Клони́ме ся порохови Никифора, робиме знимкы церкви і вертаме ся до паньства Грабанів. Володислав іщы в Зиндранові запросив нас ночувати.

Ми́ла гостина. І бесіда, лемківска бесіда до пізної ночы. Зышло ся двох любителів поезіі і малярства з двох кінців світа, і не можут ся набесідувати. Я ім не перешкаджам, лем слухам, може іщы од них ся дашто навчу? Рано ідят оба і ідят, бо не ідят, лем зас бесідуют. Дякуеме миленькій гзадыні того теплого, ой як теплого дому, за гостину, а пан Грабан сідат з нами до “мазды” і летиме до Поворозника. Разом з братом фотографуют церкви в Поворознику і Теличы, і зас попід Паркову Гору вертаме до Крениці.

Жегнаме шыро того премилого человека і през Лабову, Котів, Камяну, сходиме до Полян. Перед нами зеленіє Кычера, гора трьох сіл: Фльоринкы, Чырной і Полян. Лем перейти в брід річку Мостишу і путиком през поля зайдете до старинного села, Перункы. І там єм быв на мясопусній забаві з хлопцями. Як єм рано пришов до хыжы, цілий в морозовій ошаді то няньо ся зомном барз сварили. Жуграли і жуграли, же волочу ся кадиси по ночах і “керпці” дру подаремници. Подаремници? А тотя ніч “місячна — зоряна Господня...”? А тот Діл з Кычером, што дримут під білом перином, як грішны поганьскы коханкы од початку світа? А тот шалений танец з молодом перунчанком і ей іскрячы дябликы в чорных очах — то подаремници? Мі юж минуло двадцет мясниц і нашто мам чекати? На военны боганці? Война ся лем на добре зачала, ніхто не зна як буде. Здер єм в своїм парібчыню з десятеро пар “керпці” і двоі “батінкы”, нич “трафила коса на камін” — нич єм трафив на свою.

В Фльоринці Петро заїзджат перед білу гарду церков і фотографуеме ей. В тым великым селі сут його коріня, котры кличут до себе. А там на схід, як ся перешло сьнітницькій Псарів — то Чертіжне, котре гнескы юж не існує і неє там никого, лем вытя вовків. Што ся стало, знищыла го война? Ні! Там ани єдна куля не свистла. То акция “Вісла”...

Знам ту вшыткы села довкола. Ходив єм з бабом на кермешы, з мамом на одпусты, з няньом на ярмакы, до млина, оліярні, до фолюша, до кравця. Товк єм на дорозі каміня, рыпав скалы в каменьоломі, возив дерево в морозовы зимы, копав окопы в осінну плюху. То моя земля, земля моіх предків.

Ночуеме в Білянці в хыжы диригента “Лемковины”, Ярослава Трохановского. Над хыжом на горбку печеме на патыках кобасу, Ярослав

грає, сьпіват. Прибую му секундувати, але мі не виходит. Гірське повітря юж цілком притупило мою гыртан. Зато бесідуєме і бесідуєме до пізної ночы. Зас ся зышло двох любителів штуку і оповідают си о славных диригентах, сьпівачах, малярах, а мы з Петром юж зачынаме дримати. Треба спати.

По сьніданю карсьні дякуєме газдам за гостину і зас іхаме до Устя Руского, з котрого през Кункову і Ліщыны — гором вертаме зас до Білянкы. Но, а потім: Розділя, Перегримка, Тилява і юж зме в Зиндранові, де в паньства Гочів зас ночуєме. В суботу раніцько разом з газдами рыхтуєме ся на “Лемківску Ватру’93” до Ждыні. То наше єдно найважнійше “очко”.

На паркінгу повно авт і абтобусів. На ватрянім поли повно кольоровых шатер, же ани перейти.

Ватра на рідній землі

То юж єденадцета. Але пришов єм на ню лем третій раз — “не мав єм коли”. На сцені іщы ся нич не діє, лем близко ней курит ся ватра підпалена іщы вчера. Стелит ся дым по ватрянім поли, пахне ядлівцьом, окаджат згромаджених ватрянів в великій карпатській святині — дорічнім святі лемківської культуры. При помочы наголосьніня глядают ся люде і находят давно невиджену родину, приятелів, близьких і давных сусідів. Тым способом нашла нас родина Мадзелянів з Мендзижеча, Войцьехувка і з Пустомитів на Україні. То Ігор Дідович і внучка Якова Даляка з Чертіжного, близьки мої кузине. Давно тоты нашы роды ходили до себе на гостины піше, фурманками, а гнес чысте чудо — ту на ватрянім поли буде наш родинний кермеш. Робиме памятковы знимкы і споминаме незабыту Білцареву і Чертіжне. Сьпіват “Лемковина” зо Львова. Сьпіват барз гарді, неє што повісти, але як на Ждыню то кус “загарді”, чижбы николи не мали в руках сьпівника Ореста Гижи з Висовы? Так само конферансер “не наш”, лем хыбаль з Театру ім. Івана Франка зо Львова, што небарз пасує до ждыньского пленеру. На попередніх Ватрах тоту функцию повнили тутешні газдове, натурально, без великої містецької “шмінкы” і люде тото любили. Де ся поділи тоты люде што ішли тернистом ватрянюм стежком од Чарной през Бортне по гнесню Ждыню? Хыбаль гнескы іх ту неє і мусів заступити іх якісь барз вчений пан зо Львова. На перервах медже сьпівом оповідав короткы і напrawdę веселы скечы, але мі чоґоси нехтіло

ся сьміяти, сам не знам чого. Повеселіли зме як на сцені засьпівала “Кычера” з Лігниці. Здавало ся, же хористи і публіка сут дома, в хыжы свого діда за потоком, котрий жмурит хытре око на збыткы своїх внуків. Убраны помірковано, без надмірної яскравости, так як убєрала ся молодіж до выгнаня в тым регіоні. Їх сьпіваня, танці, притупуваня і підскокы — то чыста лемківска натура, хоц напевно “окресана” през іх керівника і диригента пана Юрка Стариньского. Так гуляли і сьпівали іх дідове в місячну ніч на фестинах під дакотром Кычером до выгнаня з рідной землі. Не буду описував вшыткого што єм відів і чув, лем огранічу ся до того што ся мі подабало — або ні. То чудове, же пришло ту тільо люди — особливо молодежи, же ватряне поле огорожене і має праві вшытко што потрібне на таку нагоду. Відів єм знайомы лиця, познав новы, напас очы горами, подыхав ароматом рідной землі, вернув мыслями в молодіст. Милом несподіванком уважам стрічу з моім односельчаном, Митром Габуром, котрого остатні раз відів єм в шпытала Моравской Остравы, підчас II Світовой війны. Втовды віділи зме ся коротко в поопераційній горячці і повіли зме до себе лем два слова: “Митре”, “Семан”. Пренесли го санітаре през “мою палату” до другых двери і потім довгы рокы нич зме не чули про себе. “Гора з гором...” Приіхав ту з Лопушной од Бережан в котрисім з сімнадцетьох автобусів з України. Зо столика “під хмарком” купую од Михала Ковальского нашу літературу, в тім грубий том “Акція Вісла” авторства Євгена Місила. Смутило ня того, же цілий час сітило “капусьячком” і дуже цінного часу треба было пересідити в шатрі, а я приіхав з такого далекого світа.

На другий ден з жальом жєгнаме Лемковину і юж в полудне стоїме на неутральнім пасі медже Польщом і Україном. За нами остали три высокы машты, котры гордо повівають народныма кольорами Польщы. Перед нами над входовом брамом, на короткім патыку перхат синьо—жовтий прапор воскресной України, і як маленька дитина дивує ся: якій то загадковий тамтот західній світ.

Україна

Перед нами лем пару заграничных авт, і маме надію, же юж скоро будеме на другій стороні границі, але де там. Панове офіцєры втяли си годинну дримку і за нами творит ся штотаз довший хвіст. Чи такы звичаї сут всяди в світі, чи лем на Україні? Перед нами німец выходит з авта і простує свої довгы ногы, зас сідат пуццат радийо, то зас го гасит. Видно,

не чекає му. Нарешті з переду рушыло, коротка люстрація документів, миле побажання “Щасливої дороги”, і юж зме в Україні.

Іхаме дорогом, котра може не так ся блищыт як в Польщы, але можна вытримати. Дивує ня, же юж добру хвилинку іхаме, а не видно управного поля, лем якісу травясту пустелю, рідко пороснену кряками. То недавна “зелізна завіса”, на котру зо страхом смотрила ся радянська людина. То тисячы гектарів масной, родючої землі, заміненой в зелізо, бетон і темну ніч.

Несьміло показуют ся шырокі колгоспны нивы. Чекают на жнивну машынерію. Дорога звычайна, по обох ей сторонах шырокі травясты смугы густо обсаджены деревином. Приходить на думку, же то провізорка будуваної, добри замаскуваної автострады, котра в короткім часі спроможна бы была пропустити тисячы военных машын на захід. А улицями Городка і інших місцевости трудно переіхати. Видно, мужы місцевої управы чекают, аж ім дорогу поправит сам пан Президент. Ой, далеко Україні з такыма мужама до Європы.

Обіздом миняме Львів і летиме до Пустомитів. По селах треба нашому Петрови барз уважні іхати, бо може “мазду” на выбоях шмарити на пліт, а одтамаль юж блиско непрошеным до кухні на вечерю до даякої газдыні.

В Пустомытах ночуеме в родины. Гардий цегляний дім, а за ним сад. Домовники не нарікают, але чекают, же буде краще. Рано летиме на Бережаны. Чудовы краєвиды. З высокых горбів видно хвилюючы поля, красны села і вшытко, што ся там діє. О там, на величезній плянтації цукровых бураків пят жінок рве лободу, і хоц бы як спішыли, до святого Михала того поля не очыстят. Там зас жінка з песиком, накрыта веретом, бо ситит, пильнує великого стада худобы. Може зато, же погода дощова “мужыків” цілком не видно, лем час од часу минеме трактор чи вантажне авто з будівельным материялом або кормом. Люде працуют.

Віжджаме на дост добру дорогу і диво... заступлены од стороны поля грубыма корчами, по обох сторонах го два ряды, роснут в повній молодости оріхы, голузя тяжке врожайом гне ся до землі. От і добрі хтоси придумав, та юж то на далеку околицю радіст дітям під різдвяном ялинком. Кілька кільометрів тягне ся тота прекрасна “евню”. Жаль, же така коротка.

“Як з Бережан до кадри...”

З історичних Бережан летиме в напрямі Тернополя через Козову, де то річка Коровець визначат границю межде Галичином і Поділлям. Миняме цибулясты церкви і шпильясты костелы в ремонтівім руштуваню, а то і новы, будуваны од фундаментів. Блищат на сонци срібны бані, біліе вапно, люде покликуют до жытя тото, што сучасны “монголы” прирекли на неіснуваня. Жебы так іщы дороги побудувати або хоц понаправляти...

За Коробцем близко доріг перехрестів, можна відіти высокы могылы, што “чорніют як горы” на подільській высочині. Они юж ту были в 18–20 році з австро–росийской війны, і з українсько–польской. Стоят зас і чорніют для памяти поколінь, оновлены вдячныма внуками. Про таку єдну могылу чув єм од подільского старожила:

— Полякы, хоч не любили тієй могили і не дозволяли правити біля неї панахиди, а люди й так це робили, всеж таки шанували хрест і лишали їх в спокою. Після 1939 року, коли туди прийшли “радянськи визволителі”, скоро вона зникла з обрію. Ранної весни 1946 року українськи повстанці попали тут у пастку. Вночі біля тієй могили поховали своїх убитих і одчайдушним боєм вирвалися з цього смертного перстеня. Вранці більшовики перейшли стрипу і зайняли село. Їхній політрук прямо сказився, коли побачив свіжу стрілецьку могилу з білим березовим хрестом. Привели туди старенького священника з сокирою в руках, а солдати здорово з него пореготалися. “Рубай, сволоч, хрест — скомандував політрук — а то смерть”. Священикові сокира випала з рук, клякнув лицем до хреста, перехрестився і тихо сказав: “Вбивай, я хреста рубати не буду, на ньому Христос помер, щоб я жив. Вбивай...”

Не вбив, лише своїм солдатам наказав: “Ану, ребята—танкісти, розчавіть етот вредний бандеровский пуп...”. Затанцювали сталеві машини і за хвилину було по всьому. Протягом довгих років росли тут лише лопухи, а трактористи дугою обминали це місце. Коли проголосили Самостійну, оця і подібні молили зросли мов гриби по дощі.

Дуже їх є, тых могыл, на тій нещасній, скырвавленийй земли, од половецькых, монгольскых, татарскых, польскых, більшовицькых наїздів! Може справді не час будувати дороги, а силу Самостійної України, жебы о ню кождий “голодний вовк” поламав свої ненажерты зубы.

Відів єм юж українських “молойців”, як то насмішкувато звали в польській літературі і пропаганді січовиків і упівців. Правда, же одягнены

они іщы в рядяньскы уніформы, але на головах юж мазепинкы, а на мазепинках — тризубы. Зачате од головы—розуму треба дерти і латати, хоц бы на початку боліло, дерти і зас латати покля Україна не стане з колін, покля не выпростує ся на струнко.

З роудином

З Бережан приіхали до роудины. Брата Миколая застали мы в здоровлю — виглядат так, як його роки. Помогли чым могли, жебы жыли на “Многы літа”.

Юж на другий ден поіхали зме до священика, жебы одправив панахіду на гробі нашых родичів, але не застали мы го вдома. Імосьтя, пані—матка повіла, же егомосьць вернут по обіді і напевно іщы гнеска зроблят нам тоту прислугу. Приіхав скорше як мы ся сподівали. Наш брат Миколай то егзамінуваний дяк, а мы з Васильом і родина хором сьпівали “Вічную памят” тым, котры нам дали жытя і виховали в християньскій вірі. По зеленій Лемківщынї, по задымленій Гамериці, по війні, нашы дороги родичы вічний упокой нашли в українськїм чорноземі. Іх близняча могола на вікы запечатана гранітовым хрестом і обгороджена зелізом. Нихто ту николи не буде, чи то пасти коровы, чи робити молотом. На вічний спокій заслужыли собі они працьовитым і чесным, християньскым жытьом. По довгих роках збыли ся нашы мріі — мріі трьох братів, котры перший раз разом молили ся і сьпівали за іх вічний упокой.

По другий сторонї дороги зеленіє висока стрілецка могола, піднята з руїны внуками борців за вільну Україну. В свойї розмові з вітром оповідат і про лемків, котрых доля сусїдує з нима на вікы. Чи нам двом потрібне было запрошыня в тото святе місце? Розумів то конзуль вільной України в Нью—Йорку.

Котрысого дня хочеме іхати до української Ченстоховы — Почаєва. А ту Петро повідат же “мазда” голодна. “Мазда” не кін, голодної батогом не поженеш, а ту всяди бракує бензины. Бракує, але старчыло, же Василь махнув зеленом десятком, і юж “кормиме” авто до сыта.

Іхаме на південний Волинь, і всяди видиме тото само: хліб і мясо—пшениця, бурак—коровы і гуси, гуси—лебеді. Золоты бані Почаївской Лавры видиме юж з десятикільометрової долины. Стоїт она печерно юж з XIII столїтя і монаший литописец пише ей історію по гнесьній ден. Головний собор має шістдест пят метрів высоты, а дзвіниця з тринастома

дзвонами пне ся до неба десят метрів выжше. Найтяжшый дзвін важыт еднадцет і пів тоны. В гардїй україньскій мові доходят до нас слова довгой, мирной і трагічнай історіі того святого прочальнаго місця.

Вертаме “іншым путем”, хоц дальшым. Якбы небыло, мы “прочаны” з Гамерыкы. І всяди то само: богаты новы села, шыроковы поля, высокы зерна, мясо і піра—гуси, гуси—лебеді.

Близко Тернополя несподівано як “татары” налітуеме на дальшу родину. Двері гостинной хыжы отворены, вшыткы дома. Юж вечеріе. На дворі бесідуеме з газдом і його молодым зятём. Зят выразні дае знати, же хотів бы жыти в Гамериці. Чого? Приятати чужы бруды? Свої менше смердят. Тож ту, в Україні, на своїм і медже своїма! Ту сут “гамерыкы” лем треба свої і нанесены чужынцями—зайдами бруды поприятати, позамітати!

Обі газдыні просят в витальню двоповерховой вільлі. На стінах і підлогах дороги килимы, блискучы меблі, дороги образы—дзеркала. На столі “Советское шампанское”, французкій коньяк, україньска з перцем “Московская”. Тарилькы повны канапок, хліб, масло, сыр, кобаса, яйця, як на Великден, но і кавйор. І нигде газдыні не выходили, навет до сусідкы “пожычыти соли”. Розумію, же напнткы і кавйор — то зелізна резерва “на всякій случай”, але вшытко інше — свіже і смачне — то з власнаго подвірця, курника, огороу і поля. Хата “вышывана” кераміком, і нееден заможний гамериканец позаздрив бы ім такого родиннаго гнізда.

Голова колгоспу

Недалеко Теревовлі стрінув я цілком несподівані голову колгоспу імени... неважне якого. Бесідував так гарді літературном мовом, же дай боже, жебы ціла Україна так ньом сьпівала. Высокій, здоровий, а його крутий чуб лем зачынат родити денегде срібний волос. Нашмарити на його гнучке тіло червеньї жупан, припасати шаблю — і будете перед собом мати кошового отамана. Напевно то українец козацкаго роду. Гамерика його цілком не інтересуе. Тым ліпше, бо почую од него про біль, біль жытя україньскаго села. Бесідуе про свої господарскы клопоты, нарікат на недобру погоду, котра стае в півперек його жнивным планам.

— Урожай на Поділлі надзвичайний — оповідат голова колгоспу. Перше вимолочене 50 гектарове поле сипнуло по 70 цетнарів з гектара. І

якщо протягом десяти днів буде суха погода, мої колгоспники сплетут мені обжинковий вінок. Найкраща озима пшениця, ячмінь, овес. На картоплю і вчасні буряки нарікати неможна, але вже пізно посіяні гречка і цукрові буряки не настроюють оптимістично. Гречка щойно починає цвісти, а дощі не дозволяють мусі її запилити. Пізній буряк росте тілки в листя, бо вологості має досить, зате корінь не в'яжеться — запізнена вегетація. А все це через несвоєчасне постачання пального. Гербіцидів і міндобрив майже немає — і перевиконаний план. Бур'яни енкавями вбивають управні культури — і роби, що хочеш.

А люди? — прискорив голова. — Їм байдуже до того, що діється в полі, і по—мачошому до нього ставляться. У найкращу погоду нишком—тишком бігають у місто і торгують цибулькою, петрушкою і прочим. Коли дещо підкинуть з міста в село, в довгих чергах заводять сварки на таких товарах, що без них можна ще довго обійтися, хомікують. Вже біда заглядає їм у двері і починають нарікати. А що буде далі? Захотілося їм вільної України, будуть її мати!

Задумав ся голова колгоспу і по хвилині, якби лем до себе повів: “Я не за те вчився довгі роки, щоб нині лопатою рити землю”.

От, де зарыта собака, козаче. Ты не хочеш вільної України, она тобі нелюба. Ты ся ей боїш? Кого? Чого? Боїш ся той дволітньої дітини, што взяла в свої руки синьо—жовтий прапор і тризуб св. Володимира, і тяжко їй самі, серед нежычливых сусідів го нести? Она тобі ворожа? Помож ей своєю силою, своїм досьвідом, а колиси твоя земля буде тобі вдячна. Демократична Україна то не сталінська тиранія, і заміст істи з чужого корыта, будеш ів юж свою кашу. Нихто тебе не буде гнати, заганяти як худобу в Біломорканал, Соловки, Мордовію, чи непроходиму Сиберию, за то, же ты комуністичний інтелігент. Так робили лем комуністичны нелюди і засіяли тоты страшны країны грубо людскыма кістками.

Ой робили... везут собі такы нелюдці, нелюбы України як ты, голово колгоспу, в 46—тім році “буржуїв, інтелігентів, кулаків” на Дальній Восток, а в ешельоні (чи єднім) “западних націоналісток — бандеровок”. Юж третій ден транспорт стоїт в глухій тайзі і люде гмерают з голоду і спраги. Напроти вагону “бандеровок” роснут ідальны грибы, роснут купама і викликують голодову слину. Дівчата просят конвоєрів юж другий ден, жебы ім позволили назберати грибів. Ситы владаре жытя і смерти нарешті позволили кільком дівчатам зыйти з ешельону. Але што то?

Дівчата зо страшным виском одскочили од куп грибів. Двері вагону зася за нима заперли. Енкавудисти ся регочут, аж ся за партянки тримают, і переможно покрикуют: “Нажраліс грибов? Ми гаварілі вам, сукі, што нельзя!” І регочут ся... Знали звывродняльці, чом так зародили грибы. Людскы кости — то для них “шутка”.

Як довга і шырока транс—сібірська магістралья, так много людского горя, людскоў мученичой смерти, людскых кісток, неприкрытых земльом. На них роснут грибы. То Сибір. То страшны таємніці, про котрых не міг забесідувати ніхто, о котрых німів світ.

Хто ты такой будей, голово, же ес о тім не чув, або і не хотів чути, або і не віриш, не хочеш вірити, хоц стоіш на кістках своїх дідів, же в Україні в тридцет другім быв тіж такой урожай, а помимо того на розказ “великого”, котрий ненавідів, бояв ся України — гмерло мученичом голодовом смертьом сім миліонів мирних, працьюлюбних споконвічных ей мешканців.? Хто ты такой будеш.? Чи тобі керувати господарством і людми, чи тобі быти газдом.?

На храмовім святі в Шевченківскім гаю.

В субботу по полудни попрощали мы найближшу родину і юж через Тернопіль, Золочів — покотили зме ся за сонцьом. В неділю рано, хоц ліе, разом з родином, в котрой зме ночували на краю Львова, іхаме там де кусок — маленька частина мойой душы, кыршынка хліба нашой Лемковины — Шевченківскій гай з його лемківскым музейом під небесным дахом. Там ест і церков нова—стара, перенесена—збудувана на ново, якбы ту пришла з Лемковины за ей вірныма внуками. То іх дідів “великы” того світа вышмарилы з рідногого кутика землі, вымели як сьмітя, аж на Сталінсько, де “плоты городжены кобасами, а мосты з солонины”. Частині з них пощастило одтамаль втечы. То іх вітцьове, іх внукуы пришли днес до своейой церкви, на кермеш.

Доцц перестае ситити, якбы природа хотіла повісти: “Привітайте ся приятели!”. Витают нас краяне, котрых знам, а може ся мі здае, же іх знам. “Витайте Семан, я вас знам, вы з Білцаревы, а я з Полян од Крениці, танцювали зме в Перунці...” Витае ся з Іваном Красовскым і Дмитром Солинком. Наш поет Василь Хомик даруе мі збірку своїх вершів з автографом. Витае ся, витают ся...

До розпочатя Богослужыня іщы кус часу, люди штораз більше. Входжу до церкви, стаю на білых, новых хорах. Одтале найліпше видно, найліпше чути. Стіны церкви жовтіют недавно стятом ялицьом. Іконостасу іщы неє. То новонароджене лемківске дітя, котрому треба вшыты сорочку, приодіти, прикрасити. “Благослови Бог царство...” і слухаме Божого слова, закону і моралі наших предків, береме учас в нашій містерії і традиції. Священик іщы молодий — а голос в нього, як дзвін котаньскої церкви. Богослужыня по старословянскы, переплітане красом лемківско—української мовы. Таку молитву до Бога слухав єм од дітиньства, быв єм з ньом в щастю і горю, она — моя, найпростійша, найзрозумільша, найріднійша.

“Співаночки мої, де я вас подію...” По Богослужбі своє храмове свято лемкы продовжували коло церкви. Невеликы аматорскы групы сьпівали нашы сьпіваночки та автентично, як то робили їх предкы в лемківських горах. Зас лемківску сучасну поезию декотры деклямували в літературній мові.

Два такы вершы чув єм іщы перед концертом од молодой лемкыні, котрої рід виводит ся з Радоцины. Не запамятав ей назвиска, а записувати в таких випадках не мам звичаю, і тепер жалую. Показувала мі она грубу, записану рядочок за рядочком, книжку. Так пише лем дівоче серце, так пишут лем поетесы. Оповідала мі, же зачала писати аж по смерти своійой дорогої мамы. То она, мати, передала доні тугу за рідным селом, за втраченим гніздом, а доня уложыла тото в поетичны рядкы. Єй творы не были іщы публікуваны, але коли увидят Божий світ, я перший їх набуду. Може то лемківска Леся?... Дай Боже!

Вертаме ночувати до родини, на другий конец Львова. “Мазда” йойчыт, бо ей ноги—колеса то в дірі, то на щербатій бруківці, то в трамвайовій колєні, але якоси ся тримат. А я? Я заміст вернути до пережытого в Шевченківскім гаю, мимо волі мыслью: Што робили на тій земли довгы рокы окупанты? Не сіяли гречку, не будували доріг, а панували, будували “чорнобылі” на горе народам, жебы мати материяв до будовы боеголовок, при помочы котрых хотіли панувати над світом. А люде? Най ламают ноги, най жыют в нужді, най гмерают од “чорнобылів”. Така то спадщына страшного тоталітаризма. Як выйти Україні з того маразму? Як перемінити величезний военно—промисловий потенциял на цивільны торы, жебы працював для громадян вільной державы? Як привернути людині душу?

Перетримай Україно господарчу блокаду нежычливых Тобі сусідів, не дай ся окрадати, перетримай політычну ізоляцію Заходу, його обіцянкы без покрьтя! Газдуй сама в свой хыжы, порядкуй в ній, приборай ей, газдуй розумно. Ты богата—пребогата, хоц знищена, а діти твоі миролюбні і працьовиты! — шепчу молитву на границі в Мостисках, обернений до сходу сонця.

Весіля і Ватра на чужыні

Як лем мы приіхали з України, приходит до нас сусіда, тіж білцаровянка, і просит нас з братом на весіля свого сына, што ся женит юж в тоту суботу. Де, як де, але по весілях любиме ходити (хто з нас не любит?), лем же тепер не барз нам пасує, бо хтіли бы зме поіхати на Ватру до Михалова, котра тіж в суботу коло полудня ся зачынат. Треба, отже, час ділити; ту одняти, там додати, і добесідували зме ся, же на весіля придеме кус з рана, як пан молодий буде ся выберав “за сему воду — по жену молоду”, а по весілю на поправины.

Зачало ся весіля рано—раненько, бо то і дост далеко по молодіццю, далеко до нашой цэркви, а потім треба ся зас вернути до велькой громадской світліці в сусіднім селі, котру до спілкы барз гарді збудували лемкы і полякы, і разам з ней корыстают. Сут юж дружбове і дружкы, але не в комплеті, решта чекат на них в весільній хыжы молодіці. Лемківскы гудакы грают і співают, аж за серце стискаат. Родиче і родина благословлят молодого на щасливу дорогу, і скоро вшыткы сідают до автокару. Мы з братом остаеме, а розвеселений, розсыпіваний лемківском весільном пісьньом автокар рушыв, але переіхав лем парудесят кроків, бо натрафив на... мотузок перетягнений од плота до плота в півперек дороги. На середині дороги стояв стіл, на котрым був образ Дівы Маріі, а коло нього пів літры воды в фляшці од “выборовой”. Передній дружба поставив на столі фляшку доброй, і дорога была вільна. Мы з братом мусіли переходити коло веселых “шлябанчыків”, котры мене знали і голосно витали. Єден з них, найстарший з забужан, навет ня обняв і ся звідав:

— No jak tam na Ukrainie? Bieda, aż piszczyc!

Одповів єм му спокійно, же ниякой “biedy” я там не відів, же люде ідыт до сыта, працьуют, но і подібно, як і в Польшы, пют.

— Ale nieboszczyków w workach grzebią.

— Кажду родину і там стати, як і в Польщы, на штырі дощкы для гмерлого, одповів ем зо спокойом Йова. — А ты там быв?

- Nie, po co, ale wszyscy tak mówią.

Слухало той бесіды іщы пару іншых поляків, і лем ся підсьміхували, але не знам чи з него, чи з мене.

— Як ты жыв з тыма людми так довгы рокры? — звідав ся брат і потягнув ня за рукав, бо мерзенна стала ся му тота бесіда.

— Жыв ем, бо ем мусів. Зато ня ту привезли, жебы ем вырুক ся свого, жебы по мі нич ся не остало. Але не вшытко пропало. Відів єс, як ся выберали до молодиці? Відів. Быв єс на Ватрі в Ждыні? Быв. Што єс там відів? Што там люди тягне? Одкале ся они берут? Ходме на Ватру до Михалова.

За годину видиме транспарент над входовом брамом: "Лемківска Ватра на чужыні '1993". То добрі повіджено, бо лемкы николи, покля жыют і жыти будут на выгнаню, не полюблят той чужой і зимной землі.

Перед полудньом проголосили, же імпреза ся зачынат, і запалили ватру. З помедже дров в небо пішли іскры, а потім оген, витаний гучныма оплесками зобранных ту лемків. Пан Михал Романяк, по перипетиях, о котрых зме чытали на "Лемківській Сторінці", хоц ту був медже нами, але участи на сцені не брав, підмінили го іншы. Барз ем ся тіж здивував, як ем ту зас по недовгім часі стрінув приятеля з Зиндрановы — Феця. Тот человек має здоровля. Як дух, зявлят ся там де го потрібно.

Вчера вечером одбыла ся ту ватряна веля, на котрій театральна група представила драму "Остатня година", котрой автором і режисером був Андрий Копча. Повідали, же люде, особливо старшы, як тото оглядали, то втерали гіркы слезы. Жалую, же ем того не міг відіти. Відів ем, натоміст, як молодіж натігала мотуз, як ся силували, хто міцнійшым.

Юж не памятам порядку дня, його програмы, але в очах мі до гнескы миготят веселы "збуйове" деси з під Прешова, з другой стороны лемківскых Карпат. Хлопы як дубы, і лем малярскы скірні кус ся мі не подабали. Прецін і їх дідове скорен тых не любили, бо грызли, путали, стискали. Прото гуляли, цупкали, сьпівали, грали, як правдивы опрышкы. А потім так само їх красны фраірочки юж разом з парубками шаліли в любовний екстазі. Гуляв ансамбль пісьні і танцю "Заруба", і было то на правду крас!

Другом красотом був несподіваний для нас ансамбль танцю з французкої Бретанії. Він так ся чударні зове, што немож того нияк вымовити, і вынятково ем записав: “Коро ль леріен ар вро”. Бретанці то французка народна меншіст (потомкы кельтів з мандрівкы народів), а їх вікова доля припоминат лемківску. Члены ансамблю позбераны в одяг в два кольоры — чорний і білий. Мают навет свій білий прапор, на котрім рідко чорніют незрозумілы для нас знакы. Може то ридкы шпильковы дерева на голій саванні давной Європы? Не сьпівають лем танцюют так чудесні, же їх плавны рухы зливають ся в єдно. Мают лем єдного солісту котрий красьні сьпіват і грає на маленькій “гузіківці”, а секундує му незнаний мі дутий інструмент. Танцюют довго якбы попали в транс. Видно, же люблят танцювати не лем на сцені.

Третьом красотом був ансамбль “Кычера” з Лігниці, о котрім юж ем писав при Ватрі в Ждыні. Красотом четвертом была “Лемковина” з Білянкы, о котрій згадував ем при нагоді зиндранівского свята. Повім лем, же мала она сьпівати тіж на ждыньській сцені, але диригентови вмерла найдорожша мама, і в тот сам ден був ей похорон в Білянці. О тій смутній події поінформовано през мікрофон ждыньску публіку, а хор “Кычеры” молитовно одсьпівав “Отче наш” за вічний упокой диригентовой мамы. Быв то єден з найкращых акцентів, єднальна мысль лемківской згоды.

В Михалові Ватра была тихом і культурном імпрезом, не было ту жадной “шарпанины”. Чужына мимо вшытко не дала рады зробити з лемків—выгнанців того, што задумали і чого ся сподівали творці і выконавці нашого тавра, зловісної акції “Вісла”. Люде на чужыні, молоды люде, якы сут такы сут, але в першій мірі сут дальше собом, і то найважнійше.

Іщы зо три раз ходив ем з Богданом на грибы. Чыстили зме їх і сушыли, а його мама запакувала їх до мойой торбы для своей коханої мамы, сестер і братів, жебы хоц посмакували в Різдвању велию. В Гамериці не купите правдивых грибів, бо їх ніхто не зберат, хыбаль, же печаркы, але то юж не того само.

Зять Петро як нас привюз “маздом” так і нас одвюз до Варшавы, але юж не трьох, бо швагер, Іван Філь вернув од брата з Полтавы. Кілько тисячи кілометрів переїхав Петро з нами, рідко в погоду, по добрых і

недобрых дорогах середньої Європы? Буде мав што рахувати, як нас до европлана всадит.

В европлані до Нью-Йорку летіло ся нам спокійно і приємно, а нашы співпасажеры зас заховували ся так, як пристойт цивілізуваным громадянам старого континенту. Гамерика привитала нас горячом погодом.

Гамерика... величезний край, през котрый од Атлянтику по Тихий океан іхав ем автом цілий тыжден. Країна чудовой природы, добрых і злых люди, барз богатых, богатых, бідных, і барз бідных, барз чыстых і брудасів, вшыткых рас і культур, котры жыют під оком Статуі свободы.

Казадеро в тіні секвої

Дорогому брату, Васильови
— в його 80 літя уродин, присвячую.

Спомин 1976 рока

Недалеко од Сан Франціско, бо лем 60 миль на північ, є невелька выпочынкова оселя, котра ся зове Казадеро. Лежыт она майже над самым Тихым океаном медже дост высокыма горами, якбы схована од гнеснього гамірного світа. Хтоси перший зауважыв ту добры прикметы одпочынку і поставив в догіднім місци першу “дачу” з округляків, подібну до траперской хыжки з давного “Дикого заходу”. Так ся зачало гнеснье “велике” Казадеро ограничене правом охороны природы. З огляду на сейсмичний терен, будує ся ту лем хыжы о легкій, деревяній конструкції, покриты выключно папом. В припадку трясіня землі, покыват ся тото, поскрипит і дале стоїт.

Но, а люде? Они юж давно привыкли до таких фіглів натуры і покля жыют — цілком ся тым не переймуют. Найліпше тото пояснят

українська приповідка: Єсли тебе ударить раз, ти конечно вскрикнеш. Єсли тебе ударить богато раз — ти привикнеш. Таке то людске жытя на цілім світі. Стоят ту прекрасны, выпещены вільлі як і маленькы “курникы”, в котрых аж дивно, жыют люде. Декотры дивакы выкули собі печеру в скалі, або зас медже деревами збили собі з дощок “голубник”, до якого входят по высокій драбині. Людска фантазия не ма границ — особливо в Гамериці. То примхи богатых люди, што од добробытку дістали оскомину і смакуют, або наслідуют долю “робінзовнів”. Тыжнямы ся не голят, ходят убраны в дивачний одяг і нияк не познаш чи то звичайний “бом”, чи міліонер. Лазят по околиці з камером і знимают на фільм особливости тутешньої природы, жебы юж в люксовых апартаментах вертати до них при телевизорі.

Але, жебы таку приємніст мати, треба найперше купити ту “льоту” (ділянку), котра коштує недуже, бо лем блиско 50 тисяч долярів. А втовды ставляй на ній хоцбы єгипецку піраміду, бодай дачым не смерділа і не занечыщала повітря. Не знати чого (може так треба) в Казадеро неє жадного склепу, жебы купити глупе пиво, папіросы — треба летіти автом шіст миль до Монте Рійо. Але і ту, крім товарів першої потреби, нич інше не купите. А коли зайде потреба, то треба летіти автом по вертепах аж до Санта Роза. Дивна тота Каліфорнія зо своїма “сантами”, а є іх так дуже, як в православнім календарі святых: Санта Ана, С. Моніка, С. Марія, С. Варвара, Санта... Сан Франціско. С. Діго, С. Йозе, Себастьян, Сан... То памятка по “побожних” іспаньскых кольонізаторах з далекого минулого. Казадеро само собом є юж барз гарде, а його “пупком красы” сут най... найвекы, найгрубшы, найстаршы в світі секвої. Стоят ту гордо як мітычны цариці на своїй державі, і не хотят замініти того місця на жадне інше на світі. То направду диво природы, котре давно тому оспівували поеты і роблят того дальше. Часто ту можете стрінути человека з далеких сторін землі, всмотреного в маєстат незвычайного дерева, з пером і білом картком в руках. Секвої, так само як і люде, мают свої святині — церкви, котры література назвала катедрами. То скуписко 5—10 дерев якы вырастают з єдного пняка—підставы, одповідньо одхылены од себе верхками. Тота маса дерева може ся рівнати з неєдным переліском в наших Карпатах. Можна з той масы дерева побудувати середньої величыны церков. В тіни секвої человек почуват себе маленьком мурянком і якісьй забобонний пресуд каже клякнути перед ньом на коліна. А мимо того, коли пришов ту білій человек, то оголотив цілу гору з тых піднебных дерев. Аж перша

Лейди Джонсон запротестувала, і до гнеска не вільно секвою стинати без важной причыны. Першыма білыма людми были ту рускы, і по них остали такы памятковы назвы: Рускій Форт, Руска Ріка, Севастополь, Московска Яма, іншы. Они тіж залишыли велькы секвойовы пнякы над річком Казадеро.

Річка Казадеро

В Гамериці такы річкы як Казадеро, або на Лемковині Біла, Ропа чи Вислока — то не зовут ся річками, ани ріками, лем потоками. Но бо як можна гірску річку порівнати до рікы Міссісіпі. Было бы то для остатньої велькым пониженьом. То так, якбы карпатску ялицю звав секвойом. Отож родит ся тот потік—річка деси на півночы Приморских гір і по крутій, бурливій дорозі впадат до Руской Рікы, жебы юж по короткім часі втопити ся з ньом в Тихім океані. В дощову пору потік замінят ся в бурячу річку, котра як збішена танцює в вірах, пініт ся по скалах як молода акробатка. Часом на своїм спіненім хырбеті несе до моря даякій тягар, але як то кожда гірська річка, недбало тратит го по дорозі. Людям не робит жадной шкоды, бо ей высокы скалисты берегы не позваляють їй на ниякы фіглі. А коли приде довга і суха пора, цівком высыхат ей корыто, лем іжат ся в нім каміня розмаітой велькості. Здає ся, же ту загынуло біольогічне жытя на все, але то неправда. Річка іщы зимом покопала в своїм корыті глубоку яму, і залишыла там дост воды, жебы ей діти пережыли до наступных дощів.

Гнескы в тых ямах, голыма руками можна імати велькы гірскы пстругы і іншы рыбы. Але люде того не роблят, не зато, же не вільно, але з велькой свідомости охороны природы. Хоц хтіло бы ся повісти: завзяты рыбаки — в цілім світі єднакы, приходят ту і гнескы. Сідают на горячім піску, ногы мочат в теплій воді і... рибачат. В руках не тримают “кыя”, лем мішечкы, з котрых сіют по воді присмакы для своїх полюбленых рыб. Ночом усьміхают ся в щасливім сьні, і гачком тягнут з воды та—а—а—а—ку рыбу. То безперерывне спілкуваня человека з природом.

Гора Монте Рійо

Найвекшом і найбільш недоступном гором є ту Монте Рійо. Зачынат ся она праві од порогу самой річкы. І жебы выйти на ёй вершок, треба близко трьох годин часу. Неє ту жадных позначеных туристичных шляхів, а стежки треба самому глядати. Може прото кортит барз вас, што одтамаль видно і што там єст. Само собом зрозуміле, же в руках треба мати міцний, велькій кый, не лем зато, жебы в потребі ся ним підперти, але зато, же на вашій стежці можете стрітити ся “око в око” з пантером, котру ту называють “гірскым левом”. Правдоподобно чує респект перед человеком як видит го так “озброєного”, але чи то правда? Як юж перейдете перший тяжкій одтинок (часом на руках і колінах) і станете на выступі скалы, під вами остає далеко в долині, Казадеро, затінене секвоями і видно за ним, напротив, лем кус меншу гору. Секвої з недостатку воды юж ту не роснут, лем низкій колячий буш, котрий затримує вас праві на кождім кроці. Юж в лютім квітне він красні, а початком червня дозрівають його овочы. То фураж на цілий рік для гризонів, Потім з недостатку вільготи буш мліє, сохне, і чекат в летаргу довгы місяці на свій добрий час. Графит ся часом, на щестя дост рідко, же вдарит до него сухой перун, і втовды за пару годин вшытко спопелит оген. Треба зас довгих років, жебы одновило ся ту жытя. Остают лем стары секвої одпорны на тоту стихію, хоц молоды тіж пропадают. Часом миняте скалы, на котрых нич не росне і в кінци осягнете ціль. Найперше гвидите вельку чуприну той горы, котру віками чеше морскій вітер. То прекрасна секвойова оаза, яка николи іщы не чула голосу людскої сокыры. Жыє она ту на верхах тысячы років завдякы міцного джерела воды, котра нигде не стікат потоками, лем ся розливат по рівнині і творит неглубоку млаку. Приходят ту пити воду рогачы як і пантеры, звычайна сойка, велькій кондор або білоголовий гамерицкій орел. Приходят ту бабрати ся в болоті дикы свині, так і іншы звірята. Тихо літают роями кольоровы колібры — найменшы птахи світа і довгыма дзюбками высцуют солодкій нектар з болотных квітів. Одталь добрі видно як безмежний океан, так і далеки сині горы, пахучы живицьом і листьями лавру. Ту медже небом і земльом здає ся човекови, же нашов ся в іншій вымірі, котрому не было початку ани не буде кінця.

Щыро дякую брату Васильови, што завдякы ньому я аж двараз звідів егзотычну Каліфорнію, як і богато іншых місьць в США.

Дякую за Папротинову печеру, Козячу скалу, Шасту, Золоту браму, Парк першой Лейді Джонсон, корабель “Марк Твейн”, Диснейлянд, Гольлівуд, музей золота в Серра Невада, Солену пустиню в Неваді, Музеї і святині мормонів в Солт Лейк Сити, Нову Америку в Скалистых горах, довжезни мости над Міссурі і Міссісіпі, дякую за Музей індияньской культуры, Капітоль і його парк в Сакраменто, синій камін великості пастука, котрий люде принесли з місяця і дуже іншых чудів — дякую!

Русаля в “Лемко Парку” і ...пчолы

Не знам добрі історії “Лемко Парку” і вшыткых клопотів, котры муслі перейти тоты люде, якы купили для нашого суспільства такій дорожцінний хотар землі паркового характеру, з добрі загосподаруваном забудовом. Знам лем тілько, же творці той ідеї керували ся добрым смаком і знаньом лемківской душы. Є то перекрасний закуток гамерицькой землі, в сусідстві невеликого місточка, о егзотийній назві Монро, в стейті Нью Йорк.

“Лемко Парк” має і того до себе, же його характер зближений до тихого лемківского села, оддаленого од кыплячой, шаленой цивілізації. Штораз більше люди зачынают доціняти прикметы натуралізму і втікат з зачаджених міст, хоц лем на так званий викенд, на лоно натуры. А “Лемко Парк” має вшытко, жебы здорово і приємні провести вільний час на свіжім повітрю.

Можна організувати ту всякого роду імпрезы, почавши од Русаль, през фестивалі—ватры, а скінчыти пізноосінным кермешом, на котрым найліпше смакує баранина з рожна.

Коли ем преходив по доріжках і стежках “Лемко Парку” в червцьову неділю минулого року, хотіло ся мі сьпівати пісьню Івана Русенка “На Лемковині в рідным краю, шумлят смерекеы і ялиці...”. Чув ем шум

вітру і запах живиці, чув єм сьпів пташків і відів єм веселы гарцюючы вовірки і таке хоц што інше. Лем єдноў зозулькы ту не чути, але то Гамерика!

Помимо прекрасной погоды, люди неє ту аж так дуже. Домінуют старшы панове і пані, молодежы барз малий процент. Цікавит ня тот процес і прошу о поясніня мого приятеля, котрый є ту постійным бывальцьом юж од довгих років.

— Єй, жебы сте виділи кілько люди ту приходило пару років тому, та ту небыло де ани ябка шмарити. Гнеска неє ту ани єдноў четвртоў, і то переважно мы стары дзяды — повів мій приятель якоси смутно, і додав: — Не знам чи сте чули, же управа “Лемко Парку” поважно думат о продажы, і певно так ся стане, чи перше чи пізнійше. Штораз менше люди. Молодіж ся американізує, а мы стары одходиме, но і неє кому того поперати, а то прецін великій кошт того вшыткы утримати.

Зробило ся мі якоси жаль, жебы такій маєток пішов нанич. Пришли мі на мысль мої родиче, котры прожывали в тім місци дост довго, а особливо мій няньо, Василь, котрый працював ту тяжко за двадцет років, і не єдну цеголку заплатив на Лемко—Союз. В тридцетім році як приїхав з Гамерики домів, то привюз повний куфер тодішньої лемківської літературы. Моя бабця, а його мама Марина, як тото віділа, то так повіла: Же ся ти сыну хтіло вести таку тягар тівкій світ? Хтіло ся, мамо, хтіло — то для моїх хлопців, най чытают! І чытали зме. Была то наша перша література — “Лемко”, Ваня Гунянky, вшыткы рочники “Лемківського календаря”. Пришов мі на мысль наш селянин і близкій сусід, Ярослав Кобан, котрый був велькым активістом Лемко—Союза і напевно ся немало причынив до купліня “Лемко Парку”.

І за то почувам ся до обовязку, як спадкоємця, підняти ту і свій голос. Дахто мі повіст, же я ту лем гостьом і не мам до того права. То правда! Не думам ту на все ся лишати, і зато думам о тамтых лемках, што в Старым Краю, о своїх дітях і внуках, котры не мают де ся сходити. Єй, жебы мы мали такій объект там даде в Карпатах. Хоц бы пят раз менший і біднійший, то бы го зо вшыткых закутків Польщы приходили лемкы цілувати, замітати і садити дерева і квітя. Сьпівала бы ту пречудні “Лемковина” і горіла бы весело “Ватра”. І зато прошу Вас, дороги брата, лемкы, як юж тепер продалисте “Лемко Парк”, офіруйте кус пінязи на таку священну ціль, бо мы, споневераны дольом, хыбаль найбільше на таку поміч заслугуєме. А чи вашим дітям не придав бы ся добрий лемківській

“заїзд” там даде в Карпатах? Могли бы там іздити наші діти і внуки, і подивляти в музеях давны памятки своїх предків. Подумайте над тым розсудно, а наша істория вам того не забуде. Мусиме вшыткы спільно погодити ся з тым, же світопогляд, так ту в Гамеріці, як і там в Старым Краю, юж за нашої памяти змінив ся не до познання.

Ратуючи свою дійсність, наші передовы діячы створили в Польщы організацію УСКТ і під ей проводом світ о нас ся довідав, же не тільки існуеме, але і розвиваеме нашу лемківску культуру. Мама добру тыжньову газету “Наше Слово”, в котрій мы, лемкы, маме свою сторінку, описуеме свої смуткы і радости.

Вертаючи до “Лемко Парку”, а особливо до річного свята Русаль, то мушу признати, же почував єм ся добрі, так як і всяди там, де сут мої дороги і найближшы серцю брата, лемкы. Дуже бы писати о тім красным погідным дни, о цікавых людях, передовшыткым о святочнім настрою лемківського Русаля. Открыта довершыв менаджер “Лемко Парку”, Адамьяк. Вступне слово до громады повів редактор “Карпатской Руси”, Александер Восток — енергічна молода людина. Гардом українськом мовом, прикрашеном лемківським діалектом, привитав вшыткых гости, зворушливо привитав четверо дорогых гостей з України. Были то высокої клясы професіоналісты сьпіву і музики, котры дарували нам ту вшыткым, не лем ряд народных українських пісень, але і вязанкы лемківських сьпіваночок, котры в їх выконанню звучали чарівно.

Велькым феноменом в тій сценеріі оказав ся наш незаступлений Федір Гоч, член—соліста “Лемковины”. То наша лемківска гордіст, наш “лемківскій дуб” — як го окреслив редактор “Н.С.”, Роман Галан. “Витайте брата лемкы, як ся мате, чи сте здрави, што повісте?” — Тыма словами, як традиция каже, витат нас Фецьо при кождій нагоді, чи як староста на весілю, чи на “Ватрі”, і всяди де лем має можливість гостити межде нашыма людми. Убраний в традиційний лемківскій одяг, своіом поставом і мудрым простым словом був подібний до індияньского вожда, котрий на смерт і жытя боронив своє племено перед навалом білых кольонізаторів в передвашынтоньскій Гамеріці. І ту мали зме приємність почути його голос в одвічній сьпіванці “Повічте мі куме Гнате”. Не хтів бым своім оповіданьом збудити в його жені найменшу підозру, або юж, Боже заваруй, заздріст, як повім тоту правду, же крім міцных устисків, грому оплесків, найбарже Феця цілували тоты чудачні підстріжены жены, а і вымалюваны як даякы дяблиці. Трудно мі было в тім веселім настрою підыйти до Феця, жебы

ся привитати, але по якісьм часі нашь очы ся споткали. Стискали зме ся і цілували, як рідны братя, котры ся барз довго не віділи. Потім Фецьо показав мі своє закватеруваня і посвятив кус свого часу.

Але не о того ходит, лем о пчолы...так, пчолы, котры весело шуміли в куті двох стін, в безпечній wysokości над нашыма головами. Трагічну історію той пчольной родини оповів нам наш приятель і старий гамериканець:

— Тоты пчолы гніздили ся в закамарку той стіны, може юж з пятнадцет років. Никому не заваджают, жыют і не было іщы припадку, жебы дакого покусали. Може дахто ся і кус боіт, як ся роят, бо втовды вылітуе іх велька хмара. Гудят весело якісьм час і сідают вельком чорном бородом на поблизкого смерека. Там си кус одпочнут і зас розсыпуют ся в рій і летят в незнане глядати даякой дуплі в дереві, або так, як і ту — даякой дзюры в стіні. Так было роками. Аж тамтого року, в ярній ден, задумали тоты пчолы знищыти. Чого? — Сам не знам! Спровадили якісого “спеца” і заплатили му пятдесят долярів за його “операцію”. Скроплював іх якісом хемікальом праві цілий ден. Падали на землю тысячами, як герої мітичної Спарты на провалі Тернопілів. І здавало ся, же юж по них, лем по пару штук бзычали довший час, а смотте ле, як зас гарді і весело літают. Декотры люде подібны сут до медведів, люблят смачний медок, але не люблят творців того здорового нектару.

Тоты пчолы сут ту не перешкодом, а приоздобом і належыт ся і ім гонорове обывательство “Лемко Парку”. Належыт ся ім охорона зо стороны человека, а не знищыня. Ціле щестя, же пчолы так як і люде, люблят свое рідне гніздо і не так легко дадут ся выкурити свому ворогови.

Барз ся з того тішу, же зас оджыли тоты біднятка. Так ся тішу, як і з того, же моя родина вернула ся з заходу до рідного села і пішут мі листы, же чуют ся щасливо. Я, як любитель той пожыточной мухы, гварит наш приятель — радив бым заложыти на короткій час на вылет тых пчіл, крату на трутнів, бо як досвідчений пасічник, зауважыв ем, же намножыло ся кус за дуже тых дармоїдів і гамуют велькій труд працюючых робітниц.

По тім оповіданю о пчолах, пожегнали зме ся з милим товариством, а Фецьови помахав ем руком, юж з авта, і повів ем: До побачыня в Карпатах, в рідных лемківських горах.

Крива груша

Як на свою біду, крива грушка в тым році барз обродила. Ёй дородны овочы вісілі густыма гронами на покрученых галузях і з дня на ден, што раз барже румянілі і тяжылі до землі.

Але котрысу ніч перед самым Спасом, ёй богатый плід взяв перевагу і коріня не вытримало того тягару. Старе дерево лягло помалы на зелену траву огорода. Такы овочы дерева не раз ішчы довго хырліют і продвужуют свою вегетацію, як прикута до постелі протяглом хворобом декотра людина.

В тым небарз великым ярді огорода росла лем сама з овочовых дерев, в найбарже сонечным і гоноровым місци, бо пруч ней по кутах росли такы іншы стромы як смерек, береза, морва, но і дикій банановец, котрый пречудні заквитав аж початком червця.

Вшыткы тоты дерева были ту посаджены што найменше пів віку тому і видно было на них дбайліву руку властителя. Властительом того огорода, як і прекрасной хыжы, ест гамериканец польского походжыня, барз богата і чесна людина, може навет кандидат на міліонера — містер Ед. Так він, як і його жена Гелен, дост ішчы добрі бесідуют по польскы і провадят бізнес самы, особисто. Сут і “босами” той зноймой фірмы, і на рівні зо своіма робітнікамі працуют в поті чела.

Зараз рано, як ся тото стало, припровадив зо своіх варстатів штырьох робітників і трактор. Повів до них (тоты самы слова повів по польскы до єдного з них, котрый не розумів англицкого):

Tu, gdzie jest mój byznes, mój ojciec mieć farma. Mieć krowa, koń i dużo koza. Ta gruszka sadzić mój ojciec. Ja być mała i pies mała. Gruszka mieć nisko owoc. Ja lubić gruszka i pies lubić gruszka. Gruszka słodka, i pies skakać na dwa noga i rwać gruszka. Lecieć z nią do buda, jeść i się oblizywać. Dałem gruszka wysoko i pies nie dostać. Ja lażem na gruszka rwać i przywiązywać sznurek niżej. Pies znów skakać na dwa noga i rwać gruszka. Ja się bardzo śmiać. Do dziś lubię ten pies. On umarł dawno i ojciec zdechł ... ta gruszka... ona przypomina szczęśliwe dziecko i kochany ojciec. Ona musi znów stać tak jak stała, kwitnąć na wiosnę, rodić i żyć, w niej żyje duch mego kochanego ojca.

Але його жена Гелен смотрила ся на світ цілком іначы, і тото скоментувала:

– Mój mąż - to fujara. Na co mu ta gruszka. Zapłaci za tą robotę 100 dolarów. Stracony marnie drogi czas - pieniądze. Cztery robotnika, traktor, dziesiątki fitów drogich lin, słupy żelazne - po co? Ja chciałam kazać gruszka porcić i wyrzucić na garbycz, to by kosztowało tylko 20 dolarów. Przecież ta gruszka i tak u nas nikt nie jeść, bo ona jest zatruta smog od bardzo ruchliwa strit, ale on się uparł, że gruszka sadzić jego ojciec. Ja tego nie rozumiem.

Але добрі розумів тото человек, котрий призерав ся на тото вышитко з боку. Стратив він свою вітцьовизну і ож ей веде нигде в світі не нашов...

Што снит ся Білцареві

Дрима стара Білцарева в санчівськім Бескиді, дрима як дримала тисяч років тому і снит ся їй рідны діти розметаны по цілому світі. Снит ся в місячну ніч веселы, щасливы, закоханы, задурманены цвитущыма садами, спянілы бальсамом ялицьовых лісів. Видит їх в яскравім сході сонця, гейкаючых на крутых путиках, видит їх на меджах, стежках з блищачыма косами на рамени, або зас в понурий ярній приморозок, похыленых над плугом свого рідного загона. Видит їх зимом і літом при поміркуваній роботі, без надмірного поспіху, без грішної захланности. Добры, побожны діти, котры з іменом Господнім зачынают і кінчат свій труд. Діти чудовой, гірской природы, різбленой яругами, потічками, позначеной доріжками, стежками і джерельцями з чудовом, цілюющом водом. Білцарева село, маленьке лемківське царство, зо вышиткых сторін обгороджене зеленыма верхами гір, од віків духово приналежне до Київской Руси, в слові і письмі. На протязі довгих віків зміняли ся “панове” Білцаревы і остаточно назвали ей “Бінчарова”, але то немало найменшого значыня на ей історію, бо церковны метрики до кінця писали “чорно на білім” — родив ся в Білцареві. Ёй сусіде, а з часом самы селяне в поточній мові звали ей “Бонцарова”, але не были бызме лемками, якбы декотры слова ся не переключало на “свое

копыто”. Так было давно, так є до гнес. Але найважнійше, же національно Білцарева была нескорена до кінця.

Шумит Білцарева зеленыма верхами, шумит і плаче зливами, черчыт каміню, рве высокы берегы, зносит лавкы, мосты і топит свій превеликій жаль в далекім мори. Вітровом почтом дістає листы своїх діти, так з заходу як і сходу, котры пишут: Нам, окропечні цне ся нам за Тобом, в ден і в ночы плачеме за Твоім теплом. Чи чуеш нас? Мамо, жаль мучыт душу, серце тріскає з болю, гынеме! Мамо—мамо, видиме Тя в кожду минуту, таку прекрасну, добру, рідну, а коли юж помреме на чужыні — душом легоньком полетиме в Твої обіймы. Тяжко жыти на чужыні.

І зас білцарівскы верхы курят ся чорном грозом, зас бют перуны, рвут ся хмары, град молотит урожаі, чыстый допуст Божий, а наш кат не видит наших сліз, не чує благаня, мовчыт як єгипетска мумія і перечыт Божій волі.

Давно Білцарева немала тілько згрызот зо своіма дітми, бо родили ся ту і вмерали, были з ньом вічно, як небо зо зельмом. То аж потім, не так давно, одкрыв ся Новий Світ, до котрого ішли гурмами сьпіваючы: “Буд здрава землице...буд здрава мамичко...буд здрава сестричко, іду зараблят пінязь”. І зарабляли в тяжкым трудні зелены доляры, котры посылали родині до Старого Краю.

Першы зарібковы емігранты майже вшыткы повернули до рідного села, котре было для них найдорожшым скарбом. Поіхали в чугах і керпцях, вернули в модерных “ковтах” і блищачых “шусах”. Женили ся, будували новы хыжы, а на гостинах сьпівали: “Добрі в Гамериді як іде робота...”. Але не вшыткы нашли там “квіт папротины” і на вікы остали в чужій землиці. Сильвестер Васьканин згорів в кыплячым желізі, як патычок. Його молода жена, Марина, достала за него кус пінязи, оддала ся другий раз і ...забыла. Так юж єст в цілым світі, же “де дерево рубают, там тріскы падают”.

Дуже горя пережыла Білцарева, як “Карты науковац” до чыста вымели ей з молодых, здоровых хлопів і розметали по фронтах першой світової війны. Не згынуло білцарівянів барз дуже, бо лем осмох, а решта щасливо вернула по довгих роках поневірky. Вертали з Харкова, Томска, Фльоренціі, Риму, Пешту, і хто зна одкаль. Вертали інваліды, “вертали” убіены в церковным Парастасі, вертали вшыткы, бо мали де вертати, мали

свою Білцареву. В першы повоенны мясниці в селі было двадцет весіль. Оддавало ся двадцет “старых дівок”, котры чекали довгы роки на своїх суджених. Скоро забыли про смуток, родили ся діти, зас дзвонили над селом новокуплены дзвоні. От! звычайна людска доля. Зас весело дудніла Маюрова корчма вечерами і лем закопчени єй стіны писали дивны военны пригоды білцарівських газдів.

Мали што оповідати і стары дідове, котры нигде не были, але війна і так нашла їх на власнім пецу. Оповідали свої пережитя на вечырках, або зас при небіщыку в запаху вісковых свічок, як то пізно в осены “штырнадцетого рочку” як лем ся розвиднило зачали стріляти каноны з Ділу на Гору і Верх, а одтамаль до Ділу. Кулі миняли ся над селом а люде, похованы в певницях, тремтіли зо страху. Цілий Божий ден пукали гверы, тырчали машынгверы, рвали ся шрапнелі, топили ся в людскім тілі остры багнеты. Вшытко втихло як ся доцяп стемніло. Москале выцофали ся під Горлиці, а Білцарева зас была австрійска. Рано войско выгнало селян глядати на полях і в лісі тяжко ранених і забитых, котрых было барз дуже. Ранених возили быками і коровами до Крениці (коні перед того зареквірувано), а забитых на Куземчакову луку, близко церкви. Нарахували їх сто двадцетьох трьох і поховали в спільным гробі з войсковыма гонорами (офіцерів ховали в Флиоринці). На весну в 1915 року рускы пленны під надзором австрияків збудували з тесаного каменя округлий мур высочыны до двох метрів, закінчений кус шыршыма плытамы. Од полудня зробили три шыроковы сходы, желізну входову браму з двома колюмнамы, закінчениы двома кулямы. На самій середині поставили велькій дубовий хрест з мосяжном табличком, на котрій в німецкій мові были такы слова: “Ту спочыват 123 австрійскых і російскых вояків. Вічний ім спокій”. При хресті посадили плачучу вербу, котра до нашого выгнання осягнула зеніт красоты і затіняла праві юж цілий тот прекрасний Пантеон. Быв то еден з найкращых военных цминтарів на Лемковині. Іщы коротко перед другом війном приходили ту люде з давной Австрії, молили ся і лишали вязанкы польных квітів. В тамтот страшний ден никога не забило з селян, лем заблукана куля дост тяжко ранила Параску з Волеццаквкы, но бо дурна баба якбы нич, стояла на порозі своей хыжы і смотрила на войну, як на даяке весіля.

Хоц што віділа Білцарева в протягу довгих віків. Віділа загоны татарской орды, віділа шведскы реґіменты, конфедератів, збійників, москали (Кошутска война), польскых легіонів, віділа в кінци німецкы і совітскы

дивізії. В XVIII віку страшна холера здештукувала Білцареву, аж св. Покрова 14 жовтня заступила їй омором од дальшой смерти. Од того часу кожного року Білцарева величаво святкувала святу Покрову одпустом і дякувала їй за спасіння. Кождий в селі знав, же на Павлишаківці сплят вічним сном тоты, котрых забила холера. Кождий знав, же в тім місци невільно пасти коровы, лем косити траву на сіно раз в році.

Внет по нашым выгнанню місцевий римокатолицкій ксьондз казав своїм вірным стяти на военным цминтари вербу і хрест, розобрати мур, з позысканого материялу пошырити огороджу коло нашой церкви, котру перехрещено на костел св. Станіслава. Военний цминтар на Куземчаківці зас став ся звичайном луком, на котрій осадник пас коровы. З ініціативы того самого ксьондза знищено нашы оба цминтарі і замінено їх на пасвиска. На трьох церковных куполах обрізано трираменны хресты з півмісяцями, вышмарено на сьмітник чудовий іконостас, замалювано білом фарбом молитовны версети і вшыткы стінны образы як рівнож велику панораму Хрещеня Київской Руси, котра красувала ся високо на церковнім звіздно—синім небі. О вандалізьмі на военнім цминтарі довідава ся Австрия і польскій уряд мусів шкоду направити. Поставлено в тім місци звичайну памяткову стіну, котра ничым не пригадувала давного оргіналу. В тій паскудній справі одбыло ся навет позоруване слідство, але нікому не впав волос з головы, бо ціле село засвідчыло, же мур розвалив ся сам собом, а вербу і хрест звалила буря. А тымчасом превелебний іздив на прощу до Парижа і Риму і на тамтых базарах продавав нашы старинны ікони, церковны книги, круцифіксы. Про нашы памятки неє кому ся допоминати, неє кому гломити брудну гріхом руку, котра дале руйнує нашу святіст, котра дале валят куполы наших церкви, як бы то были безвартісны згнилы грушкы.

Білцарево, Білцарево, наша прекрасна царевно, чому оддано тебе на загладу дикым варварам? Неє юж Білцаревы, неє античної лемківской Атлантиды. Єй заглада пришла в неділю рано перед сходом сонця, 30 черця 1947 року, а носила імено Акция “Вісла”. На місце Білцаревы пришов кырвавий манекін, без імени і роду, з тяжкым багажом лемківского проклятя.

А Білцарева дальше дримле як дримала, і єст таком самом як перед віками. Часом в сонечний ден прийде до ней з дакотрой части світа “туриста” і потолочыт траву на знакомых стежках, запричащат ся джерельном водом з дакотрой з давных студенок і на порошно його предків

цягне крапля гіркої слезы, скрыто сховат за пазуху грудку рідной землі, жебы з ньом там деси в далекім світі остати на вікы.

Як każde село на Лемковині, так і Білцарева мала свою писану і неписану історію, яку завзятий дослідник може найти в архівах, або почути устно розповід старого діда, котрий прецін ішы деси на той землі жыє. Цезло з лиця землі дуже нашых сіл, селечок, але все было так, же хтоси выскочыв зо запаленой хыжы, очутив ся під гором трупів, вратував, жебы оповісти своїм дітям і внукам што ся діяло по другій світовій війні в нашых лемківських Карпатах. Устны переказы без одповідной документації не мают практычно науковой вартости, хоц на Лемковині, завдякы ним не зостала перервана історія, передовжено залишкы культуры. Простий нарід од віків переказував свому поколіню правду про свое село, часто одягнуену в фантазийны образы минулого. Так то, на закінчыня, повторю легенду мойого села, котру знав майже кождий білцарівян до выселіна.

“Давно, давно тому, наше село звало ся Перелісок, так як гнесній вышній його конец. По прынятю християнства “переліщане” задумали поставити першу ту церков. Довго радили з чого ей будувати, бо так дерева як і каміня было ту під достатком. Урадили, же побудуют ей з каміня, бо деревяну може з пімсты спалити Перун, котрого недавно понехали. Стояла новопобудувана церков на Чвертях, там де гнескы зовут “на горбисках”, де Миколай Блашак має пасвиско. І было так, же нераз Перун стріляв до ей камінного склепіня, але нич ій не міг зробити. Повідали, же церков была округла. Котрысого дня, так ся встук тот Перун, же здавало ся же то конец світа, так страшно били громы, што аж ся горы триясли і церков завалила ся в грузы, бо была поставлена без мулярской заправы. Декотры повідают, же завалила ся на сам Великден, коли в середині были люде. Хто бы не вірив, то най перед сходом сонця піде на “горбиска”, приложыт ухо до землі, а почує голос підземных Великодных дзвонів.

Котрысого дня прилетіла до села на кони красна царевна зо своїм слугом. Барз плакала за своїм царством, котре знищыли татары. Была позберана в красны шаты, прикрашены златом. Люде барз ся ньом тішыли і го вшыткім выгаджали. Але як то молоде. Закохало ся в найкраціім парібку в селі, так і ся поженили. Барз любила свого мужа і не звала го Ваньом, а Цариком. “Мій царик, мій найдорожший скарб”. Была писменна і знала лікувати люди, а на Зелярці зберала таке зіля, што на вшытко помогло. Мали дуже діти, а вшыткых село звало Цариками. Жыла довго, а коли

юж померла, то была так біла як голубиця. По ёй смерти село названо Біла Царева.

Іщы до першой вйны в селі была родина Цариків, а част села, ріля, до выгнання называла ся “Царівком”. Повідали, же коли завалила ся перша церков, то люде довго молили ся під хрестом на Куземчаківці, а потім поставили деревяну, котра простояла аж до 1767 року, то значыт до часу, як юж стояла нова церков нашых часів. Зо старой предок Ярослава Куземчака поставив стодолу на сіно, де то іщы перед выселіньом можна было відіти фрагменты церковных орнаментів малюваных на дереві. І тоту будівлю тіж розвалено початком пяддесятых років.

Дідова студня

Моі баба Марина не раз споминали діда, же быв то барз добрый человек, побожний, робітний і же все повідав, же мусит для своїх діти і внуків по собі залишыти даяку добру памятку. Так і лишыв крас мурувану студню.

Свого діда Тевдозия нияк не памятам, бо вмерли дост молодо, як я быв іщы маціцькій. За “бабиным календарьом” вродив ем ся в суботу рано, два тыжні перед Пушаньом в велику морозову зиму, а юж за тыжден в неділю были моі кстины, на котрых барз красьні грали устяньскы цигане, а дідо гуляв, сьпівав і носив ня на руках колысаючи. А потім довідав ем ся, же моім родичам принюс ня Водник, і казав дати імено таке, яке в тот ден было в церковнім календарі. В мойй парафіяльній метриці стоіт чорне на білім, же я Симеон. Малога ня звали, Семцьо, потім Семан, з часом Семаниско, в школі Семен, в войску Семьйон, на выгнаню Шимон, а ту в Гамериці, просто — Сем. Нияк юж не знам під котрым з тых імен ня поховают.

Але вертам до дідовой студні. Наша хыжа, як і вшыткы іншы в селі, стояла в безпечнім оддаліню од річкы, котра в нормальний час была лем звычайном “тихом водом”, але як пришла од Зелярки карпатска злива, то за “Отче наш” потрафила замінити ся в таку шалену бестию,

для котрої дерев'яна хыжа была лем дїтячом забавком. Прото было далеко до ней по воду. Носив дїдо воду на коромислі в двох тяжкых коновках під гірку за три беріжки. Носив єй чысту, сколомучену, теплу і зимну як лед. Найгірше было зимом, коли впав сьніг по чеперы, а морозовий вітер наздував великых замітя. Втовды дїдо ставав барз рано, брав дерев'яну лопату і промітував круту стежку аж до річки, де сокыром прерубав грубий лед, жебы черпнути воды, котрої потрібувало господарство барз дуже, бо ховав дїдо всяку скотину.

Носив дїдо воду, як зима, так літо і думав: неє іншой рады, лем треба копати студню, але де, чи трафлю на жылу? Акурат в тім часі талияне закічныли будувати великій колейовий міст в Грибові, і декотры з них не вернули до свойой Італії, лем залишыли ся в наших горах і мурували з каменя придорожны капличкы, склепены певниці, но, і студні. Дїдо полетів до Грибова і през Верх припровадив таких двох на свій подворец. Єден з них взяв вербовий прутик, зогнув го на вилокы і помаціцькы ходив з “тым” по обыйстю. Затримав ся під молодом яблінком, “тото” шмарив далеко од себе, а на мигы дав знати дїдови, же під яблінком єст вода. Дїдови шкода было молодого строма, але талиян не поступив ся ани на крок.

Баба, як віділи тоты талияньскы чары, то ся прекстили трираз і казали дїдови выгнати босорників з подвіря за сему гору. Але дїдо іначы думав. Його нич не обходило з “чым” талияне мают до чыніня, лем бодай мав близко до воды. Зас на мигы згодили ся, же выкопают му студню, вода напевно буде, але мусит дати ім найкращу корову зо стайні, денно єден хлібчык, миску кромпели і дві літры молока, а юж варити будут собі сами. До темной ночы копали тверду землю, а дїдо быками возили з річки каміня. Талияне вставали чым свит і найперше летіли на “полюваня”. Імали ракы, жабы, зберали слимакы, будякы губы, аж і тоты, што роснут на згнилых березах. До вшыткого того додавали якісу трависко і “жерли” тоту брыду лем ся облизували, і нич ім фрасам не было. Раніцько зас летіли на полюваня...

Баба юж в перший ден, як віділи яку паскуду мечут до горця, то ся ім барз недобрі на сумліню зробило, зімали до руки погрібач і выгнали талиянців з їх желізняком гет од свого пецца. Тоты фрасы пильно вымурували пецок в саді і юж до кінця там готовили свої присмакы, лем ся реготали, як часом пришла ім на мысль баба з погрібачом. Найбарже наробили ся втовды, як по десятиох метрах копаня забульчала міцна і зимна жыла. Єден без перервы крутив корбом — выливав воду, спущав

каміння, а другий пильно укладав їх довкола жебы втечы з муром понад воду. Найкраще закінчили студню на верхы. З великих камени вытесали “багра” і двома верствами довкола ей обгородили. На єднім багрі од півночы глибоко выкули цифры 1895. Решту докінчыв юж мій дідо. Обив ей гоблюваныма дощечками, округлий дашок вкрыв гонтом, а верх закінчыв деревяном цибульком, на котрій перхав бляшаний когутик і показував з якої стороны дує вітер.

Але як вшыткы люде, так і мій дідо, як мали юж добрі, хотіли мати іщы ліпше. Припровадили з Грибова доброго майстра, Комуркевича, котрый рурами на ручну помпу допровадив воду бабі аж під сам пец. В тот час на лемківскім селі было то не было што.

В першу світову війну з дідовою студні напавали свої коні австриякы, мадяре, москале, німці і для вшыткых старчыло воды. В другу війну тіж ей было дост для поляків і німців, але як пришли “нашы братя” зо сходу — то в дідовых студнях для лемків забракло воды. Більше як половину нашого народу “добровільно” выгнали на спалены і выморены голодом українськы степы. А тых решту, што не послухали “старшого брата” — велькодушно лишыли “в спадку” польскым шовіністычным комуністам, котры юж скоро зробили з нами свій окрутний “пожондек”.

Гнеска наш нарід по далеких світах пе воду з дачыіх смердячых млак. Пеме ей з хльором, содом, кофеіном, з “попрьом” і без. Пеме, а якже, бо мусиме пити і так само копаеме... але ямы, єдны під другыма, і то про такы справы, о яких нашым дідам ся не сніло. Сварит ся русин з руснаком, уніяк з православным, українец зо вшыткыма. Сварят ся, як літо, так і зима... А нашы ворогы лем мечут нам “свіжы кости”, жебы зме ся як псы жерли далі, і далі... А тым часом чужы люде пют джерельну, чысту воду з дідовых студни і регочут ся, же про наше сваріня легко было ім вкрасти нашы горы.

Великодний сон

Христос воскрес — Христос воскрес!
Земленька зі сну збудилась
В трави цвіті примаїлась,
звір і птиця веселится
Миром Божім світ красится,
Мир дав людям Бог з Небес —
Христос воскрес — Христос воскрес!
(урывок великодньої пісні)

Юж лем стары люде памятают Лемковину в оригіналі, таку, яку отримали в спадку од своїх предків. Памятают ёй, як теплу Божу росу, по котрій великодны дзвоны кликали іх до себе. Памятают ёй, село за селом, церков за церквом, гору за гором з рідном бесідом, сьпівом, традиціями. То нашому поколіню припала доля відіти ёй щасливу, як дитинство, сумну як сиротство і трагічну як трясіня землі. Юж лем нам старым сние ся на чужыні, якы мы были богаты духово і материяльно і не были зме ничым гіршы од другых в тодішній Європі. Против вшыткой людской мысли і Божого закону то в повоенний Великодний ден пришло на нас нещестя так несподівано, як перун з ясного неба.

Горіли села, гынули і стогнули катуваны люде, мовкли церквоны дзвоны, ревала худоба. Нихто не відів, не хтів відіти, же з пекельных челюсти выпущено антихриста, котрого розперты копыта медже Сяном і Попрадом розорювали святу нашу землю. На його змійній голові людском кровю было напісане “Акція Вісла”...З його сьліпых очи били перуны ненависти, шовінізму і пекельного зла. Тот біблійний потвір мав страшну силу, сім сил по тысяч моцы. Кырвавым бичом гнав нас на чужыну, вдоптував нашу гідніст на само дно власного пекла. Ой памятаме, памятаме тоту смертельную спрагу на чужыні, як нам не было вільно нич інче пити, як затруту воду з мітичної річкы Леты.

Нижній Шлеск то лем єдна така чужына, то лем єдна чорна пляма на сумлінях наших оправців. Гріх было бы повісти, же то даяка природна пустеля — цівком ні! То тіж Богом дана земля, і напевно тоты люде што

ту жыли од віків, так само за н्हом плачут, як мы за Лемковином. В тій монотонно—рівнинній околиці, до єдного з пегерів в червці і липци 1947 рока привезено осем лемківських родин. Як їх ту витано — не треба припоминати. Знаме. Окрім величезной господарской забудовы, білив ту прекрасній палац давных властителів. З його минулого богацтва не остало нич, лем голы стіны, але для простых люди міг быти іщы добрым дахом над головою. Але не вільно было никого ту поселяти, бо мала быти в нїм рільнича школа, што николи ся не зістило. В тіні палацу стояв іщы порожній “чворақ”, в котрім ниhto і не думав жыти, бо дах протікав, стіны розсыпував гриб, двери попалили люде, вікна повыбивали діти. Найперше до той згнилої рудеры запхано штырі родини з горлицкого, а же керівник пегееру зажадав од “пуру” більше таких тихих і робітних рабів, то за кільканадцет днів, до того барлогу вдоптано наступны штырі родини од Нового Санча.

Минуло перше горяче літо на чужыні, минула “злата польска есьень”, дост лагідна західня зима, і пришли латиньскы Великодны свята. В костелах задзвонили дзвоны, люде гостили ся свяченым, тішыли ся Вольом і дякували Богу за побіду над зненавидженым окупантом.

Нашы Великодны свята в 47—мім, припали 3 мая, і як на тоту пору, было барз тепло. Цвили сады, пахла черемшына, шелестіли молодым листьом тополі і липы, клетотали боцаны, ластівкы під стріхами закладали гнізда.

Перший Великден на чужыні. В лемківскій душы то “свято над святами, паска над пасками — то торжество торжеств”. То надія на краще жытя, віра в побіду правды над брехньом, то любов ближнього і вшыткых люди під Божым сонцьом. В “лемківскім чвораку” на перше око, была то лем звычайна выпочынкова неділя по тяжкім робочім тыжню. Але так думали лем тоты, што не знали нашой християньской культуры.

Іщы в Вельку Пятницю, лемкы ся довідали, же там деси коло якісого Хойнова, їх братя недолі перед сходом сонця громадно будут святити паскы під голым небом. Але де тот Хойнів? Як там заіхати — того втовды ниhto не знав. Зрештом, і так не было вільно ім ходити хоцбы до другой гміны. Хтоси з них посвятив паску юж разом з поляками, але ей не ів, бо мав іщы піст і така свяченина стала бы му вістьом в гыртани — чекав на свій Великден. Хтоси в ночы ходив до котрысой “катакумбы”, і в велькій таємниці посвятив пару малюваных ячок, котры ховав в

кышнях. Старший юж лемківскій газда, хоц о вшыткім тім знав, никади не ходив, лем коли його газдыня приготвила на стіл кус ліпше іджыня як нормальну недільну страву — повів до свойой родины:

— Гнескы, мої діточкы, наш святыи Велиакден, клякнийме на тоту чужу землю, выгварме “Отче наш” і подякуйме воскресшому Ісусови, же зме не голодны.

Потім над столом зробив знак хреста, поцілував паску (хліб) і голосно вырюк:

— Христос воскрес!

Нихто го інчий не чув, лем найближша родина і штырі чужы заплісьнілы стіны. Чи іх щыра молитва была так мила Богу, як і тых, што хвалили Го гнескы в найкраццых Соборах світа?

В тоту Великодну ніч, газдови снів ся дивный сон, котрий запамятав на ціле жытя. Сніло ся му, же сідит в свойй хыжы і през вікно смотрит на високу Кычеру, сповиту чорныма хмарами. Застарав ся барз, же то юж пізний ярній час, а він не заорав іщы ани єдного загона, бо на дворі падад сьніг з дощом і повно всяди болота. Пішов до поблизкой корчмы, жебы од люди довідати ся коли буде того року яр, чи не буде? З кумом Васильом выпили по шклянці пива, купив пачку файкового дугану і пильно пішов домів, бо вшыткы повідали, же юж заран буде красна погода і тепле сонце. Як переходив коло свойой церковці — зауважыв, же ся в ній світит ясно, як на Великодне Всеночне і добрі чув як єгомосьць Теофіль сьпівали: “Яко ізчезает дим от лица огня, так ізчезнут грішници, а праведници возвеселятся!”

Потім юж зо вшыткыма людми сьпівав — Христос воскресє із мертвых... Кус му было маркотно, же нема на собі новой гуні, але як посмотрив на другых — то вшыткы были так бідно убраны. То довга війна і рабунковы банды позбавили лемків тілесной прикрасы, але Слава Богу, же неє такой пекельной силы, жебы вырвала нам з груди нашу побожну душу. За єден рожок тримат святу Плащаницю і зас сьпіват: Воскрес Ісус од гроба, якоже прорече пророк...” На самім переді процесії, його сусід несе великій Хрест превязаний біліцькым полотном, найстарший газда села несе святу Євангелию, таку крас і велич як царскы двери. Його найстарший сын тримат на вітрі велику воскресну коругов, а молодша дівочка в пацюркованім горстєті з другыма дівчатами несе на дручках тяжку ікону Перечыстой Дівы. Єгомосьць Теофіль променистом монстранціём

благословлят люди на вшиткы стороны світа. Лем найменша його Парася тримат в руці малюване яечко і лігат помедже люди, як шварне козлятко. Потім скаче під церковну стіну і хоче зорвати, перший той яри квіток, велькій як лелия. Але зімав єй за коску і шепнув до ушка:

— То не вільно, то гріх рвати тоту фіялку, она не твоя, лем Бозіова, най пахне вшиткым людям Великодньом.. Боже святий—єдиний, та як то ся стало, же было якісе страшне переселіня, же ня били як гандляре коня перед ярмаком і копали до ня, як до пса. А штом ся настарав, же мій найближший сусід з роздертым серцьом мусит іхати, деси на схід. А штом ся наплакав за моім найдорожшым сыном, же го забило під Моравом. Та тото, тіж не правда, же єгомосьця Теофіля замучыли в якісым Явожні. Та прецін зме ту вшиткы разом, і не підеме одталь николи на вікы. Слава Тобі Господи, Слава Тобі, же був то лем страшний сон, же тіж така біда приснила ся человеку.

Задзвонив дзвін і газда ся збудив, а Великодний сон перхнув деси на схід, до його опорожнілої церкви в Бескиді. Не був то Великодний дзвін, лем проклятий пегееровскій гонг, котрым скликувано лемків до работы. Зимном водом сполокав солены слезы, вдів полатану загортчыну, спустив голову і пішов вилами метати кромпелі до ненажертой гожељняной пащы. Нераз сніло ся му, же ест дома, пасе коровы на Верху, оре смужку за Яругом, або зас косит кустрицю на гірскій лысині.

Аж по довгих роках приснила ся му чужына, страшна, понура рівнина, котрій не было кінця ани краю. Сніло му ся, же робит штоси на шыроchezнім пегеерскім поли сам єден як сирота, а дорогом ідут возы на схід і люде на них сьпівають по нашому: "...хто жывий, хто жывий в ряд ставай, в рад ставай, повертаме в рідний край!". Як олень скочыв в іх сторону і летів през якісу оранину, борозды, ровы, мочары. Летів, падав і зас ставав і летів, і з цілої силы кричав: Почекайте ня, почекайте, я тіж піду з вами, чуєте?

Але ніхто го не чув, лем його жена, котра го збудила, жебы юж тільки не йойчав в тяжкім сьні. Юж занедовго по тым, в Страстний тыжден, шмарив прокляте пегеерске ярмо чорту на рогы і поіхав, не поіхав, а на крылах перхнув до свого рідного Регетьова, але лем він єден, мав тото щестя в нещестю. Другы лемкы не мали ани як, ани до чого вертати і до гнескы святкуют свої Великодні на чужыні.

Ватра на чужыні - Михалів '97

...І хоц думаме інакше, часом барз інакше,
але преці любов до рідного маме еднаку. Вельку.

І она най буде начальном вартістю.

Петро Трохановскій— Мурынка

Камін терпіня і надіі

Юж сімнадцетий раз горів оген єднання лемків на ватрянім поли в Михалові і промінював горячым, літнім сонцьом. За три дни і ночы не втихав гамір людскої бесіды, тихого шепту, або зас ліричного сьпіву в розмаітых мовах старої поцтивой Європы. І вшытко было бы так, як і в попередні рокры, якбы не ... камін, котрый став ся голоснійшій од найкращого людского сольового сьпіву. Камін тяжкий як лемківска доля. Камін звычайний — сірий, в формі заокругленого квадрату, камін довгыма вікамі шліфуваний природом, на котрым неє найменшого сьліду людскої руки, камін одвічної опокры. Непостережено миняли го мітичны Вернигори, мстивы Бельзевубы, бо був звычайным каменьом, якых на Долишнім Шлеску сила—силенна. Часом выскочыв на него рогатий олень, цупнув ратицями, свиснув нізгрями і акробатичным скоком минув ватагу голодных вовків. Іншым разом присів на него дакотрий драпіжник, жебы з його высокості несподівано скочыти на свою офіру. Нескінчены династії шлескых борів, миняли го своїма коренямы, бо были за слабы, жебы го скрушыти або рушыти з місця. Миняв го тіж человек, бо був за великій, жебы взяти го на будову своєюй фортецы. Так миняли вікы і не было “моцных”, жебы рушыти го з місця, котре призначыла му природа.

В горяче літо 1947—го до каменя пришов старий фльоринчан. Опер свою сиву голову на німий камін і гірко заплакав. Так плакав жалісні, штобы ся камін зрушыв, на скамяніле людске серце. В запамятаню привіділо ся му, же камін дыргнув і уподібнив ся до його высокої муруваной церкви, в котрій го хрестили, в котрій ставав під вінці. І зас плакав, але юж з радости, же вернув до своєюй хыжы під Кычером на самого святого Крижа, як в його селі був кермеш, але то був лем сон, котрый до кінця

його жытя не было кому пояснити. Покотом гмерали стары фльоринчане і вічным сном лігали в чужу землю. На іх місце родило ся, дорастало нове покоління, котре з конечности зове ся юж “михалівчанами”. Покоління як найбарже лемківске, з рідном мовом і традиційом. Покоління свідоме, выколысане дідами в рідній бесіді, молитві і пісьні. Покоління, котре не приняло ганебне ярмо асиміляції, лем остає дальше собом. І тоты внукуы давной Фльоринкы, надлюдском силом Геркулеса і пірамідальным способом старого Єгипту, двигнули шіст тоновий камін з одвічного місця високо — високо. Так високо, жебы відів го цілий світ і з гуком шмарили го на потвора котрому на імя “Акція Вісла”. Зарычав проклятий гад з болю як припнятий до землі копійом святого Юрія. Завыв і плюнув отруйным ідом лігницкых комбатантів, же лемкы не мают права без іх згоды ставляти памятник “Акції Вісла”, же то профанація іх славы з над Сяну, Віслокы і Попраду. Але михалівчане юж ся небоят: “Не будеме ся звідувати лігницкых комбатантів, бо мы сами знаме што маме робити” — повів тоты слова пан Андрий Копча, репортерови “Слово польске”. А то юж голос вільного лемка, без страху і комплексу. Михалівчане того николи не забудут як іх нянів, дідів “сланы” воякы KBW ланцухами вязали до стаенных жолобів і сукатима палицями змушували істи солому. По таким “фуражы” бичами гнали іх на руках і колінах до Мостишы, як “українське быдло”, жебы пило воду. Гнесьні михалівчане николи не забудут остатній Велигден в своїм селі. Люде вышли з церкви, а молодіж невеликом купком пристанула в брамі. Гукнув стрів. Треба было быти офермом, не вояком людowego Войска польского, жебы з 50 метрів одлеглости не трафив в вышывану ціль, або інакше — в сердце фльоринського парібка. Мусів “задути” вітер, бо куля лем тяжко зранила рамено. Грица Мерену підлічыли в горлицкім шпытали і іщы хворого разом з родином выгнали на захід. Старий настоятель фльоринського монастыря оо. Студитів, мимо волі чув і відів як катували невинных люди в його монастырі, і лем просто замучыли го в Явожні. Гнескы лігницкы комбатанты парадуют ся “чачками”, котры промінюют нашым горем і кровю. Так чи сяк, памятковий юж камін, твердо стояв на новым назначеным му історийом місци. І не найде ся такой міцний вандаль, жебы розбив го тяжкым молотом. Михалівчане вірят, же юж близкій тот час, як на камін нашого терпіня выскочыт руда европейска вовірка і розгрызе оріх Акції “Вісла” — оріх тяжкого злочыну протів нас, котрый невсилі розкусити панове столичных престолів. Чи перше, чи пізнійше будут змушены вынадгородити нам, так моралну як і материяльну кривду. Інакше быти не може.

Камін молитвы і задумы

В тым самім сумнім ювілейнім році 50—літя выгнання нас з рідной землі “вродив ся” другий, лем кус меншый, камін молитвы і задумы в Михалові, цілком блиско од “каменя терпіня і надіі”. Стоіт він в вилках двух польовых доріжок, котры провадыт до близко сусідуючых лемківських газдівок. Од памяткового каменя 50—літ поселеня ту фльоринчанів, під невельку гірочку провадыт шырокі і лагідны сходы обсаджены квітём. На правім беріжку сходів красуе ся квітчаній букет в чысло “50”, а шырокі сходы ведут до білой капличкы, завершеной мідяном цибульком з трираменным хрестом. Прибрану іконамі і свічнікамі капличку замыкат желізна брама великого трираменного хреста.

Місце на такім сакралній объект знамените, якбы нарочно створене природом і може стояти в ряді “святых думаня”. Лагідний горбочок рідко порастають дубы, сосны і березы. Мае він вшыткы прикметы прекрасного міні—парку.

Кождый хрыстіянин, як ту приде, прыклякне і перенесе ся думкамі в іншый, крашій світ. Подібных капличок, крім придорожных хрестів в давній Фльоринці, было веце і кожда мала свою давну історію — повідають гнесньні михалівчане. Прыклякнувши перед “Романяковым” капличком, відів ем в ній мою родинну капличку в лісі за “Глубокым”, котра была поставлена в 1927—мім і існувала до нашого выгнання.

Мій няньо Василь з помічником стинав дерево в тім лісі, і несподівано впала на його голову тяжка, букова голуз. Добры люде принесли го на смерековій чатині домів, і скоро кінми полетіли до Грибова по дохторя, котрый в домашніх обставинах перепровадив операцію (кіст была заламана на великіст гузіка), а до бабы і мамы повів: “Слаба надія, же буде жыв. Мольте ся за його здоравля, бо щыра молитва часом робит чуда”. І так ся молили дома, в церкви, а няньо зо шіст тыжнів лежав в непритомній комі. Настав теплий ярній ден, так разом з постілю вынесли го до саду, під стару грушку, котра юж осыпала ся весняным квітём. Подвірцьовый червеный когут перхнув на проконича постелі і над самом головом непритомного няня закукуриков. Стало ся чудо. Няньо ся збудив і о власных силах пришов до хыжы. Вшыткы домовникы впали на коліна перед хыжнім іконостасом і дякували за ласку Божу. Няньо цілком выздоровів і юж за пів рока пішов зас до Гамерыкы. Першы зароблены дуляры прислав

мамі і в місці нещасного випадку казав поставити капличку. Стояла она при лісовій доріжці, котра з Білцаровы през Котів провадила до Лабовы і дальше в лемківскы горы.

Іздили ньом фурмане з деревом, гнали ньом гандляре кырделі овец, ходили газдове з сукном до фольюша, з лянным сімйом до оліярні, на кермешы і іншы родинны гостины і кождий християнин зняв перед ньом шапку, або ся перехрестив. Часом в мовчаню перешло коло ней веселе лемківске весіля, жебы дале за ньом зас сьпівати і жартувати. Самітний подорожний клякнув на ей камінных сходах, помолив ся в тіни букового ліса і зміцнений духом пішов дальше. В довгу, другу світову війну, до капличкы пришли якісы люде гонены военным правом і дискретно на ей камінній підлозі палили ватру. Напили ся кыпятку, поіли печеных комперів і пішли в темну ніч в більше безпечне місце. Капличка, крім окопеченых стін, была ненарушена. По нашым выгнанню пришли ту планны люде. Кутий ковальом трираменний хрест шмарили в парию, здерли цинкову бляху, а цеглу розобрали до фундаменту на іх марны жытьовы потреби. Незнам, яка доля спіткала ікону св. Покровы, лем мож ся домышліти, же придоптали ей як і другы нашы святости. Природа стыдливо вкрыла людскій гріх зеленом колячом ожынном і лем юж я можу всказати скрушивый бетоновий фундамент і три камінны поламаны сходы, на котрых росне 50—літня “державна” ялиця, безсперечно моя і моіх внуків.

Тоты короткы слова присвячую пану мгр Михалови Романякови, котрий на свої посесіі поставив прекрасне місце молитвы і задумы на Славу Божу.

По довгих зливах і повенях до Європы зас вернуло горяче літо. Вернуло і до Польщы, в котрій розметаныма горстками, од Сяну по Одру, жывотіют ішы нашы до кінця недоіджены лемкы. Єдном таком малом горстком на Долишнім Шлеску є част давных фльоринчанів, котрых на грибівській колейовій стаціі роздерто на кілька транспортів, а транспорты зас розрывано на малы горсткы, а часто і поединчы родины, і розмітувано як вітер солому на велькім просторі західной Польщы. Про лемківскій Михалів юж давно чути, бо юж сімнадцет років проходить ту “Ватра на чужыні”, на котру приходят лемкы, і не лем, або, як жартобливо повів лемківскій поет Петро Мурынка–Трохановскій: “Стоваришакы і Обеднаненькы”, а дальше в свой “Бесіді” пише: “І хоц думаме інакше, часом барз інакше, але преці любов до рідного маме єднаку. Вельку. І она най буде начальном вартістю”. Так думат векшіст лемків, в тім і я.

Найбарже прото тысячами ходиме на “Ватры” до Ждыні, Михалова. Ходиме, бесідуєме сьпіваме тым самым языком рідной мовы і єднако шануєме традицию нашых предків. В чым річ? Або то я знам. А же ся часом кус догвариме — то звычайна людска річ, котра має місце в найбарже культурных народах. Чи мы лемкы маме быти выімком і ідеалом? Може так. Не пошкодив бы нам векший розсудок.

Михалівска ватра в тім році была направду удана, бо протесты лігницьких комбатантів і інших польських шовіністів ніхто не брав поважно. За три дни світило тепле сонце, хоц часом гідні припікало, набиваючы кышеню тым што продавали зимны напнткы і пиво. Над ватряным польом перхали кольоровы бальоны, а докучливых комарів цівком не было, бо перед першым дньом політав європлан і якісом хімііом потрув іх на амен. В часі імпрезы віділи зме скочків, котры на “парашутах” прецизийно скочыли на білу плахту розстелену на середині ватряного поля. Шкільных діти заберав автобус на летовиско, де пересідали ся до європьяна і кружыли над ватровым польом. Повідали, же о вшытко тото постарав ся михалівчан, пан Василь Дзядик, радний гмінного міста Любін.

Грає—шумит “Лемковина” — моя рідна доля, під чарівным смьком мойого селяна Ярослава Трохановского. Доброго вам здоровля, веселы білянчане. Славна юж гнескы “Кычера” з Лігници пішла слідами “Лемковины” і успішно з ньом конкурує так на польских, як європейских сценах, під “невидимим оком” пана Юрка Стариньского.

Сьпівайце мої дороги лемкы. Сьпівайце херувимами на прославу нашого знедоленого народу, і пойдте до сонечной Сициліі, кед вас запросила.

Сходят і выходят на сцену лемківскы—українскы, німецкы, словацкы, польскы ансамблі і вшыткы веселы, вшыткы молоды, як весна — повны красы і жытя. Перший раз михалівску ватру заквітчав професийний державний ансамбль пісьні, музыки і танцю з Дрогобича — “Верховина”, од котрого публіка не могла одорвати очы, а як закінчыли свій чудовий програм, то вдячна публіка на стоячы горячо і довго била ім брва. Засьпівали ім цілом ватряном аудиторийом могуче “Многая літа” і шыро запросили іх на другий рік. Не дармо зовут ся “Верховином”, бо спеціялізуют ся в гуцульскім, бойківскім і лемківскім фольклорі. “Верховина” — то умовне слово нашых рідных Карпат. Зас “Студенка” з Калуша сьпівала, деклямувала, грала, бесідувала, жартувала лем по

лемківськи, якби ніколи не залишила своєю рідною Лемковини. Не забули і ліричну польську співанку, котра вшитким барз ся подабала. Пошана чужого, гордіст свого. Жебы ся ім зрванжувати, котрісий з чысленных польських ансамблів засьпівав: “Там під гором, під горою, стоїт козак з дівчиною, стоїт, стоїт, розмовляє за рученьку потискає...”

Ўлюблена пісня мойой молодости, котрой навчыв ем ся в ріднім селі од старшой молодежи. В тот час, тота співанка не была ани українська, ани лемківська, лем наша рідна. На Лемковину принесла ей перша світова війна з “Росії”.

На сцені, на мою мысль, нич цікавого ся не діяло, бо проходив конкурс — місс Лемковини, і праві вшиткы такы стары люде як я, лишали свої засіджены містя і ішли за своіма потребами. Пішов і я налити ся зимного “Окоцімя”. Походив ем кус помедже людми і зас вернув, але не на лавку, дем перше сідив. Лем став ем зо заду так, жебым не відів сцену, але люди, котры смотрят ся на выбір найкращой молодой лемкыні, а може познам знакове лице. Смотрю і очам не вірю. На самім переді сідит собі в сонечных окулярах не хто інший, лем мій давний добрий приятель з “Лемківской Сторінкы” як і з дуже інших okazji. Сідит і оком не моргне што ся коло него діє, лем съліпит на сцену як тот норовистий кін, котрому його фурман пришыв до кантаря дві скоряны засолони, жебы нич не відів по боках, лем перед себе. Сідит — знате хто? Сам в своїм диві, знаменитий лемківскій гумориста, Нестер Чепіга, або як волите, Фецьо Кузак з Бортного. Сідам коло него так близко, жебы му заваджати, жебы мусів звернути зір в мою сторону, а тот одсунув ся од мене як од інтруза і далє смотрит перед себе. Не вытримав ем довше і штуркнув го під ребро.

— Семан, гора з гором... дес ся ту взяв, впав ес з неба?

Привитали зме ся як рідны брата.

— Же ся ти хце, старий бортаку — повідам, печы на такым сонци, про таку глупоту...

— То нияк не глупота — одповів поважно Фецьо. То краса людского тіла, на яке все люблю смотрити, а юж найбарже втовды, коли оно в “Євінім одязі”.

— Гм? Ход на пиво. Ту зараз близко продают зимний “Окоцім” — повів ем в страну Феця.

— Знаш што, Семан? Для никого бым, за нич в світі, не залишыв таку цікаву выставу, але з тобом піду, бо зме ся не віділи купу років.

Я іду в єдну сторону, мій приятель в другу.

— То не там, повідам, ход ту за мною.

— То там, під лісом єст кіюсок з пивом. Што ты знаш, ты юж не тутешній, ход за мною бо в тій стороні найліпший на світі німецькій “бір” — будеш відів — закінчыв Фецьо.

Аним не помысьлів, же тот гунцвот запровадит ня в свою гумористичну “гречку”, том покірно пішов за ним. Фецьо віктями розпыхат люди, а я юж готовым тунельом дріпчу за ним. Запровадив ня під великій сонечний парасоль і познакомив з кількома веселыма його бортнянами. На маленькім столичку остав лем сьлід чоґоси міцнійшого, бо пиво не закусуе ся квашеныма огурками. Закусив і я маленьку порційку, котру Фецьо зове “келюшок” і пресперат ся, же то правдиве слово “літературной” лемківской бесіды і буде ньом “гадав” покля дыхат.

Аним ся не спостеріг, як фрас Фецьо деси пропав. Та то так єс ся мною втішыв, цигане якіси, жебы тя качка копла. Пішов єс зас ґапити ся на голы бабы. Ей, повім я ти, што сой о тобі думам, аж ти буде kwasно. Але тото барз довго не трывало. Смотрю, а він іде з якісым “баґажовым” і оба як ослы обтяжены тым самым пивом, на котре єм го запрашав. Шкірит драб рідкы юж зубы і сьміє ся просто мі в очы.

— Смотр, гамерицькій богачу! І мене в Польщы іщы стати на глупе пиво.

Прикусив єм язык і запив гіркым—ясным. Ей, Фецьо, Фецьо, Ты лемківській жыване, чи іщы даколи в жыттю напеме ся оба доброго польского пива? Гора з гором...

...а сонце світит і гріє, гріє і сушыт змальтретуваны бурями урожаі. Деси близко гурчыт “Бізон” і моцує ся з приваленым до землі зерном. Голоду не буде, повідают михалівчане. Намолотиме для себе дост хліба, а іщы дашто продаме як дахто од нас схоче купити. Оптимізм? Ні! То правда.

През цілий серпень був єм в моім Тшмелю, в котрім прожыв єм довгы рокы. Знайома мі вшыткы його закутины, як бым ся в ним вродив. Думав єм зберати грибы по знаных мі мисьцях, але не росли. Протом ходив по лісі і березовом галузком одганяв докучливы комары. Змінив ся і ліс за довгы рокы. Де робив єм зруб — гнескы шумит высокій молодник. Де была дубина — росне соснина, або противно. Змінили ся і управны поля, бо не лем в Тшмелю, але на цілым Долишнім Шлеску єст дуже управной землі,

яка пустує і родит розмаїте “зіля”. Так виглядат в Польщы демократция. Хочеш – то рый землю, або не мусиш. “Майовы газдове” на призволяще лишыли нелюблений завід і здезертерували до більше поплатного бізнесу. То добрі видочна зміна устрою, в котрім не вшытко стало іщы на свое місце.

І зас мій добрий зять Петро, возив ня (тым разом Фордом) , де лем ем хтів. То при його помочы звідів ем замок в Ксьонжу – польюбив його букову част парку. Сут там такы крас стары буки, што ся мі здавало, же сут кращы од людских палаців. В Кудові–Здрою був я в каплиці, о котрій давно чув, але не мав нагоды ей відіти. То унікат з трьох подібных будівель, котры знаходят ся в Європі. Описали ей давно іншы, я лем тілько повім, же нашли ту гідне місце тисячы людских кістяків, котры перед триста роками не было кому позберати по страшній пошести в тых сторонах. З того пограничного місточка дорога провадит през гардий смерековий ліс, а тым самым през алею Блудных Скал. То іщы едно мовчазне диво природы, котре все вартат відіти. В демократичній юж Польщы, як довга і шырока, проходить марафон помочы потерпілым од стихії. В телевизії штоденно показуют поламаны мосты, по выгады заляны хыжы і тых люди, што были змушены втечы перед водом в надійне місце. Переселено часово 150 тисяч люди. Довозят ім воду, молоко, постелі і поживу. Помагают як можут і чым можут, жебы як найскорше, іщы до зимы могли повернути на свое. В штоденній пресі на першых сторінках тото саме. Тото саме в костелах і гуманітарных установах. Міхами сыплют ся польскы золты (напевно там сут і невелькы лемківскы грошы), німецкы марки, французкы франкы, гамерицкы доляры і японьскы ены і т.д.

Так треба, жебы в біді люде людям співчували і помагали. Нам ништо не співчував. То не повін рівно 50 років тому нас выгнала з рідной землі, лем лихы люде, котры бичами і збройом підганяли нас в далеку чужыну. З іронійом приділяно нам военны руїны, котрых юж ништо не хтів, не на наше жытя, а на загибель.

Ништо того не відів, не чув, не фотографував. Мовчали столичны престолы як зимны скалы, як блудны німы памятникы природы. То рівно 50 років заклятого мовчаня, а михалівчане публічно звідуют ся: “Коли закінчыт ся Акция Вісла”. Копают юж компери і чекают на одповід.

Юж давно позамітали ватряне поле, розобрали сцену і зняли два велькы побільшены образы, котры за цілы три дни стояли по обох сторонах

сцени і були “червенима плахтами” для декотрых польських шовіністів. То графіка мойого брата Василя, присвячена “Акції Вісла”.

Сердечно хочу подякувати тым вшиткым людям, котры на михалівській “Ватрі” подали мі свою щыру і теплу руку. Цілым сецьом дякую мойій рідній “Лемковині” з Білянкы за гримке лемківске “Многая літа”, присвячене мойій скромній особі. Дякую щасливым слезом.

Рыбы женят ся в Оsville

Минуло горяче гамерицке літо, минули тропікальны бурі з теплыма зливами. Холодний вітер з Канады пригадав людям, же юж найвыжший час помысльіти о довгій і неконечно приємній зимі. Збурив піном Велькы озера, потанцював—посвистав на присталых полях кукуриці, з верхків дерев поздував пожовкле листя і як молодий збыточник скрыв ся деси на півночы, жебы зас ту незадовго вернути, але юж з векшым правом природы. Над Могавк і Гадсон вернуло зас літо, але юж не тото спекотне—парне, лем приємне, лагідне, хоц кус пристарене, як рідна бабуся. Недармо тоту пору звали в нас “бабине літо”.

В гамерицкій термінольогії тот час зовут “індіаньскым літом” в памят тых люди, котры колиси были ту правовитыма газдами. То тепер дерева красуют ся найріжнійшыма кольорами, під блакітным небом громадами перелітуют неспокійны птахы, сухе листя шелестит під ногами і кортит вандрівника загадочний світ все чудовой природы. Хоц на коротко хоче ся втечы од нудного телевизора, од манливого холодильника, в котрім звычайно сут заказаны зо взгляду на здоровля, присмакы. През тыжден якости мусит ся терпіти, але як приде викенд, то терпливіст ся рве і хце ся втечы в як найдалший закуток природы.

Старшы люде звычайно з малыма іщы внуками тупцяют до найближшого парку, колышут іх на колысанках, стережут, кормлят голубы і іншы парковы птахы, або смотрят на звинны вовірки як на верхку дакотрого дерева з голузок будуют хыжу на зиму. Дехто сідат до авта і без окресленої цілі жене перед себе, жебы потім вертати домів. Хто

любит самоту — іде за місто на ферми і в дакотрім переліску годинами чаїт ся на дорослого юж дикого індика, жебы з лука надіти го на остру стрілу. Што кому — еден любит гарбуз, другий дыню. Сут в Гамериці іщы такы люде, што не забыли приемности збераня грибів, котры так само ту роснут, але треба знати де. То переважно нашы запопадливы лемкы, полякы, талияне.

Але найбільш цікавым человеком ест рыбак, котрий не узнае вikenду за уданий, як пару годин не помочыт в воді кыя. Часом і я люблю посідити над дакотром млаком і посмотрити на жытя водных птахів і інших звірят, але до рыб то юж не мам ниякого щестя.

В жовтньову суботу, повным автом летиме під Канаду над ріку Освіго, котра впадат до озера Онтарийо, ловити рыбу. То лем 175 миль, што на тутешні варункы цівком близко, бо далеко, то на другий беріг того величезного краю. Погода чудова, аж ся хоче сьпівати “На погідному блакиті сірий шнурок журавлів...”. Автострада задбана, авто іде як европлан — рівно, тихо, як по нитці. Хоц і так по двог годинах ізды старому терпнут ногы, молодий хоче закурити, напити ся кавы, перекусити, або піти там “де цисар ходив піше”, бо ту юж давно забыли слова: “Панове в лево, пане в право”. Скручае на короткій час до заїзду. Достаток вшиткого, выгода, усміхнена обслуга переходит уяву тых, што недавно приїхали ту з серця старої Европы, а може з ей східнього боку. За таку выгоду на заїзді платите лем штырі доляры.

Остало нам іщы 50 миль, нич не гіршой, хоц не платной дороги. На паркінгах, по обох сторонах рікы, повно авт, але якоси находиме вільне місце. Сходиме над ріку по похыльнях якы поплямены рыбном кырвію. Миняме усміхненого рыбака, котрий в страну паркінгу влече смьком на жовтім мотузї три великы рыбы. Більше не вільно, таке право. По обох сторонах рікы сотні люди в рядах, всмотрены в свій сплавик. Выжше на скалістім розливіску, під дост високом запором, так само бродят по чеперы в воді, і саками вытігают пяну весільом—терлом, рыбу. То лосось, котрий чысленныма лавицями тягне ту з Атлянтику — ріком святого Лаврентия, званом тіж, яко ріка “тисяча островів”, а потім юж коротко през озеро Онтарийо і входят до устя Освіго — складати ікру і вертают назад до моря, жебы в ним вмерти. Така іх врода. Знае, же рыба то льотерия і не кождий має щестя. Хоц жаден гоноровий рыбак не верне без ней. Рыбом невільно ту гандлювати. Право — правом, а чорний рынок ту тіж квитне, як всяди на світі. За пят долярів можна ту купити 30—фунтового лосося. За три

і напивок — почыстят вам го гарді, запакуют до мішка, обложат ледом, што в дома без клопоту можете з нього їсти вечерю, решту заморозити. В склепі за такую рыбу треба дати штонайменше пят раз тілько.

Зараз під сьлюзом ест водна електровня, дале стация бензинова, склепы, ресторан, поліция, банк, дома, фабричны комины, портовы елеваторы — словом звычайне гамерицке місто Освіго, з його дост добрыма “янкескыма” жытелями. Давно в тім самім місци о тій самій порі року, кочували ту Могікане. Стояли чубаты іх вігвамы, горіли огниска і пахло будженом рыбом, котру індіане рыхтували на довгу зиму. Потім пришли ту “цивілізуваны” кольоністы і пукали собі до них з вінчестерів як до дикых качок і передчасно выправляли іх до “краіны великых ловів”. Писали о них грубы томы пашквільной літературы, якы то дикуне, котры не повинны жыти на світі. Нич не інакше писали о нас польскы “історикы” по другій світовій війні, а і дале пишут, якы то зме бандзьоры, різуны, молойці, кабаны, дикуны... Подібно і на нашій рідній землі пукано до нас, палено нашы хыжы, бито, гарештувано, выгнано...

Індіане гнескы кус сут в ліпшій положыню як мы, лемкы. Мають они свої резерваты, котрых ім можеме заздросити, бо там можут продовжувати своє існуваня. А мы вегетуеме в страшнім розсіяню, і хоц повільно, але неминучо зближат ся наш конец, згідно з планом які приготовили нашы ворогы.

Недавно був ем в музею індіаньскої культуры. Відів в нім туристів з цілого світа, але ани єдного індіанця. Быв ем колиси в Каліфорні в іх резерваті (в дозволеным през них місци), і відів ем іх камінны лиця, якы з погордом смотрили на мою “бліду твар”, за зроблены ім страшны кривды. Не знали, же зомном, нашым народом “цивілізувана” Європа поступила подібно.

Мій сын знакомит ня зо своїм приятельом з работы, котрий так само ту рыбачыт. То пан Леонтий, сын Петра Гойняка з Новівси коло Крениці. Знаний він в нашым середовиску, в околиці Лігниці, як культурный діяч, музик, сьпівак, дяк, член славной юж “Кычеры”. Вчыв ся разом з моім братом Миколаіом, музыки і сьпіву в фльориньскім монастырі оо. Студитів. Николи не забуду іх музично—сьпівочий концерт з мандолінами на Різдваны свята 1941 року, котрий своїом красом очарував лемків з Фльоринкы, Білцаревы, Полян, Вафкы... Може вперше нашы західні Бескиды почули композиції Бортняньского, Лисенка, Кошиця, Слонова... Было, минуло — остав лем спомин. Коротко стояв ем в задумі, бо пан

Леонтий вытяг на беріг понад 30-фунтового лосося і повів: То для вас, Семан, за добру памят мого няня, котрий недавно ня одвідів і в тім самім місци зме стояли, што гнес.

Аж ня заткало од такой милой несподіванкы і ледво здобыв ем ся на скромне слово — дякую. Не было медже нами хваліня, выпивкы, закускы — попрощали ся і розышли. Остав малий спомин рыбацкы в устю рікы Освіго.

Променисте жовтньове сонце топит ся в водах Онтарийю, а на мою “рыбацку банду” приходит час вертати домів. В шнурі соток авт з рыбом в багажниках вертаме шыроком автострадом. Нам домів не далеко, бо лем 280-кілометрів. О десятой годині вечером отверам двері. Вношу до кухні та-а-а-ку рыбу!

Пісьньо, ты вічна

(з приводу VIII фестивалю української пісні і музики в Сопоті)

По кількох днях, коли вернув ем з Сопоту і взяв до руки перо, втовды усвідомив ем сой, же мої тверды хопскы долоні іщы не цілком пришли до нормы і приємно печут од шаленых оплесків. То они з тисячами іншых рук творили в Лісній опері своерідну бурю. А діяло ся то над Балтийскым морем року Божого 1983.

Ішы в дорозі строїв ем ся, же сяду сой як найближше естрады і заміню ся в слух, жебы нич, што ся там буде діяло, не ушло мойой увагы. Але видно, вшыткы так як і я думали, бо як ем там пришов, то сопотска арена была юж так обсядена людми, як словяньскій улий пчолами в велию іх роіня. Прото, місце ем сой нашов выгідне.

На естраді іщы нич ся не діяло, і мав ем час присмотрити ся нашій публіці, што ся ту зіхала зо вшыткых куточків краю. Вытворила она величавий настрій, як перед надзвычайным святом. Нарід ту згромаджений шумів, як карпатскій ліс перед бурйом, а мусите знати, же в горах чым векша буря, тым краща. Видно было маханя руками і накликуваня: “Наталякы іди сюди...”, “Ваню под гев...”, “Не пізнаєш, Грицю...”, “Здорові були...”, “ Як ся мате, куме, чисте здрави, што повісте?...” І на очах тысячі

ся обнимали, цілували ся, часто зо слезами в очах. Были ту цілы покоління — од шкільных діти до вікових старців, а вшиткы ся ту злетіли на зов рідной пісьні.

Ту дівчата в вышиваных сукнях, там очы радуют квіты на рукавах блюзочок, там зас мерехтят вышиваны хрестиком фартушкы, а там парадниця в горсеті... Сут і старшы віком мужчыны в перекрасно вышиваных сорочках, вынятых з куфрів на тото величаве свято, жебы доложыти свій квіт до чудового букету, котрым здала ся мі публіка сопотского фестівалю.

Здавало ся, же жодна сила не спроможна втихомирити тоту розрадувану, розбесідувану, гамірну людску фалю, але, коли до мікрофону підышов конферансиер, то ся вам зробило так тихо, як в нашій лемківській церквы перед великодным “Христос воскрес”.

Руку мої, мозольны мої руки без мого розказу, без волі мойой заплескали, затріщали, як перший близкій грім тысяча рук, коли на естраді, як зява, легке як перко, кольорове як писанка, появило ся перше дівча, а за ним друге, третье; там парібци, там зас дівчата... І так група за групом, ансамбль за ансамблем, хор за хором злетіли, обсіли цілу сцену Лісної оперы.

Од кольористыкы строїв, в котры были поубераны артисты—выконавці нашого фестівалю, то аж ся човекови в очах мінило. Од наших лемківскых гунь, холошнів і сердаків през бойківско—гуцульскы кресані, по запорізкы поясы і шаравары. Од лемківскых горсетів, подільскых фартушків, полтавскых вышиваных блюзочок, од тых віночків, што іх дівчата виют над розливистом Десном і над лемківскым черчачым потічком — хыбаль смуга, што виходит над передвечірне сине небо, воду пити, взяла барвы. Штоси неповторне.

Такій бив початок дводневого маратону пісьні, музыкы і танцю. Тоты хвилины в Лісній опері не забудут ся мі до кінця моїх днів. То штоси таке, што не мож докладно спрецизувати, то штоси таке, як в дітиньстві мамина байка о зачаруваній царевні. Тот фестіваль закарбував ся в моім “я” так глубоко, же буде жыти разом зо мною на все, бо рідне слово, рідна пісня — я.

Пісьньо рідна! Де я за тобом юж не ходив, жебыс погасила мою спрагу, на яку терплю майже ціле своє жытя.

По довгих німых роках почув єм тя, рідна пісьньо, публічно в Лігніці, де з України приїхав народний Закарпатській хор і давав нам хоц

кус напиту ся нектару з рідної крениці. Плакав єм втовды з цілом публиком з радости, же наша пісьня жыє, існує. До гнес чую в собі тот сьпів, як то русяве дівча сьпівало нашу лемківску сьпіванку “На поточку—м прала...”, або могутню всеукраїнську, виконану цілым хором “Реве та стоне...”, чи “Взяв би я бандуру...”. Тамтот концерт барз мі в жытю допоміг, то він затримав моє духове гмераня, додав надії до мого жытя, і може зато не змінив єм ся духово од молодых років по осін жытя.

Люблю тебе, пісьньо, зато же ты рідна, весела як дітиньство, тужлива як моя молодіст і сумна як неминуча старіст.

В тобі, пісьньо, штоси таке, чого человек не може описати ниякым пером, лем чує тото в собі, чує як в крови переходит радіст і біль, аж до серця.

Чую в тобі, пісьньо, шум карпатских лісів, сьпів пастуший на высокій полонині, щebet птахів што несе ся над черкотливими потічками. В тобі голос рідної мамы, котра стоїт на ріднім, высокім порозі, і кличе вечеряти.

Чую в тобі, пісьньо, пахучу рідну землю, кіпками липневого сіна пристроєну, золочену вівсом і жытом в серпньовім сонци.

Чую в тобі, пісьньо, смак джерельной воды і смак гіркої слезы, яку приходило ся не раз гывтнути далеко од твоїх груди — землі высокых Бескидів.

Ты, пісьньо, знаш вшытко, бо ты неодлучна товаришка людини од початку світа. Тебе сьпівают, як малы діточкы пасучы гусонькы, так і воякы што ідут в смертельний бій за рідну землю.

Сьпівают тебе, пісьньо, весело вільны народы, а поневолены — на устах з тобом — рвут кайданы.

Ты, пісьньо, звязуєш порізнены людскы руки приязньом, бо ты є великым даром природы, може Бога, а здає ся мі, обох тых сил разом.

Лет, рідна пісьньо, всяди там, де жыют нашы люде, лет, не омин ани єдної хыжы, і сьпівай тым вшыткым, котры не могли ту прити.

Лет през Приморя, Любуску землю, Шлеск, і залет там медже горы, там де жыют лемкы, дай ім себе, бо вштыкы ждуть твого горячого серця. Заплачут з радости іх очы, то буде тобі, пісьньо, найбільша заплаата.

Вступ по дорозі і до тых, што тя забывают, прецін не можут они пред тобом замкнути двери. Може змякнут іх прикамянїлы серця, і будут просити оновліня. Рідна пісьньо, великоднуй, воскрешай. Ты вшытко можеш, неє для тебе границ, декретів, бо в тобі вільний дух, ты вічна!

А хто краще сьпівав, хто краще грав. Ту не о того ходит. Од славетных “Журавлів” по любінській “Водограй” — вшиткы были чудовы, бо каждый з нас там нашов, што му найдорожше. І я нашов...

“Горы нашы, горы нашы Карпаты...” — несе ся над морйом наша старинна лемківска пісьня. І здає ся, же “Лемковина”, котру веде Ярослав Трохановскій з Білцаревы, а тепер з Білянкы, повторює присягу наших дідів: “Никому вас не даме, горы нашы, Бескиды...”.

“Буд здрава землице...” сьпіват “Верховина” з Білого Бору, котром диригує Богдан Фіцак. Буд здрава, з конечности іду на чужыну і не знам, чи ся іщы до тя верну — прощали нашы лемкы—емігранты свій рідний край. Сьпівали тот прощальний гимн потихіцькы і голосно, як хто міг, і сідали на кораблі в Триесті, Бремі і ту, в Гданьску. Як рідном мусіла быти для них “Лемковина”, коли створили таку пісьню? Руками обтерали слезы і ішли в незнане за хлібом. Здає ся мі, же тота пісьня в выконаню “Верховины” помаленькы одходит од нас, зносит ся над сопотскій ліс, заплакана сідат на морску фалю і несе ей солена вода “великой млакы” до тых, котры ей створили, але неповернули ту николи.

Кінчыт ся наше свято. На сцену зас выходит півтисяча барвистой, розсьміяной, розрадуваной громады артистів. Вшиткы разом. Промовы, подякы, оплескы. “Реве та стогне Дніпр широкий...” в выконаню кілкатисячной громады, вітер од моря підносит і веде над шырокій Дніпро, жебы почули і там, же ту іщы мы жыєме.

А я забыв, де ся находжу. Здавало ся мі, же ем молодий і неперезжыв николи ани війны, ани выгнаня. Быв ем думками далеко на высокій горі Зелярці і смотрив ем ся на гористу мою Лемковину. Пісьню рідна, ты твориш чудеса...

Таємниця воєнного друга

В пам'ят невинних жертв другої світової війни з села Білцарева. Розстріляним гітлерівцями в селі Ніжна Бяла коло Ґрибова в 1941 р.: Маюр Ґриншпан і його жена Мілка, їх дочка Брандзля і зят Мортко, родом з Верхомлі. В 1943 р. в Осьвенцімі загинули: Миколай Репела і Миколай Ґабура. На примусових роботах в німеччині загинули без вісти Василь Новицькій і Орина Полянська. Вічна їм пам'ят!

Майже кожна людина, незалежно од віку, носить в собі меншу або більшу таємницю, о котрій ніхто не повинен знати — лем она сама. Найчастійше сут то “ґрішки” невеликого формату, але все такой не прийняты звичаєм, і ліпше, жебы о них ніхто не знав. Часто носиме в собі таємницю бурливої молодости, котра приємно ласкоче нашу душу, але нияк не выпадає хвалити ся ньом перед другыма. Іншым разом таїме в собі біль, котрий остром щамбом ранит нашу душу і не находиме способу, жебы ся го позбыти. В таких припадках остає лем сповід перед Богом, або перед барз—барз довіреном людином. То нияк неможливе, жебы наше серце одкрыте было для вшыткых. Втовды мусів бы быти цілком інший світ, не такой як знаме.

По фронті, шпыталях, выздоровляючім терміні, зас з “языком на бороді” літав єм на войсковім полігоні польскої “одзысканой” землі. Зас в морозны нocy, в “вальонках” стояв на варті, зас з котелком підходив до великого кітла той самой ярчаной кашы, зас спав на голых дощках деревяной причины. Єдным словом “зас” вернув до того, од чого зачав службу в Червеній армії.

Котрысого вечера дижурний старшына припровадив на нашу салю вояка і показав му вільне місце до спаня рядом мого.

Саша звать меня ! — представив ся і подав руку.

Гардий, уродливий вояк, міцна будова тіла і менше—більше, тільо років што я. Юж по короткім часі полюбив єм його сусідство і переконав ся,

же то человек культурний і “о ціле небо” більше вчений од мене. В вільний час, як други грали в карты, він сідав коло мене, або обертав ся на причы в мою сторону і оповідав—оповідав чудовы выімкы зо світовою літературы, котра переносила нас в крашій як нашы реалія, світ. Оповідав розмаіты пригоды других люди, але о своїм минулым не спомнув ани словом, хоц давно юж познав мою, малоцекау біографію. Хоц барз ня цікавило його цивільне жытя, не налігав єм, лем вірив, же з часом сам мі тото повіст. І так ся стало.

В войсковім клубі старшына вычытав кількох заслуженых і взоровых вояків (в тім і мене) і запропонував нам вступити до комуністичной партії (комсомолу), а тым самым простелити собі дорогу до атракційных войсковых і цивільных шкіл. Я встав і одмовив покликуючысь на польске обывательство. Юж в тот вечер Сашка мі повів, же і він тіж польскій обыватель, але нич більше. Од того часу, залежно од обставин, бесідував зо мном юж на двох языках і поясняв незнаны мі ішы вшыткы рускы слова.

Може за тыжден старшына взяв нас обох до магазину. В магазині дано нам на три дни “сухий пайок”, што мало означати дальшу дорогу, або іначы “командіровку”, але ніхто з нас не знав де. На збірці з “вещами” незнаний нам офіцер повідомив, же заберат нас до свого “подсобного хозяйства”, або іначы — Кон Де По, і будеме гнати понімецкы коні і коровы до Союзу. Першым выступив Сашка, же він польскій обыватель, і згідно з приказом товариша Сталіна, належыт ся йому безсрочно демобілізация. За Сашком выступив я і точно повторив його слова. Літинант нич на то не одповів, лем скоро пішов до близкого штабу. Як вернув — казав “сухий пайок” однести до магазину і піти нам до себе. На наступний ден преведено нас обох на другий конаец місточка до інтернаціональной роты, што означало близку демобілізацию. Застали зме ту вояків з ріжных країн Європы, хоц більше з них як половина, то лемкы з обох сторін Карпат. Были французы, бельгїкы, іспанці, югославяне, цигане і хто зна якы. Як тоты люде попали до ЧА, яка была їх военна дорога, то таємниця кожного з осібна. Ту кождий, котрисяй раз з ряду, писав свою біографію і особисто заносив до штабу. Написав і я для себе і ішы пару лемкам, котры ня о то просили. За кілька днів дижурний дав мі карточку, жебым “безсрочно” вставив ся до “особового одделу” під всказаний номер. Майже кождий з нас знав, што то за “уряд” і входив там з душом на рамени. Кождий знав, же можна часто з него выйти задніма дверми і попасти просто на Сибір.

Дижурний офіцер прийняв ня барз приязні, казав сідати, подав папіроса. Звідував ня дем ся родив, яку мам освіту, чи мам наречену, якы ма очы, чи тужу за ньом, што робив ем підчас окупації, чи жыют родиче, кым сут, чи віру в Бога, якої релігії, чи в войну ходили в моім селі партизаны і якы. Бесідував спокійно — мав час. Може по двох годинах несподівано отворив “папку” і показав на моє писмо:

- Ты ето писал?
- Я, я, я — і так повторив ем з осем раз.
- Ты знал, что другому нельзя этого делать?
- Нікак не знал, товаришу старший літинант!
- Ото знай! На другой раз может быть совсем плохо — понял?
- Понял, товаришу старший літинант!
- Уйди!

Сашка барз ся втішыв, же ем вернув, і же ходило о таку дурничку. На варты юж нас не брали, а як зме достерегли — нас вартувано. Роботы прото мали зме дост. Чыстили понімецкы кошары до блиску. Была погідна весна 1946 року. Зелены травники жовтіли квітём, квітли тулипаны, оздобны крякы, черемха, пахли коханьом фіялки.

Сідили зме оба зо Сашком на парковій лавочці, а я звичайно з зацікавлінём слухав його слів. Нараз Саша раптовно, ни з того ни з ового, звідав:

- Ты знаш, же я польскій жыд?
- Додумую ся — одповів коротко.
- Чого?
- Бо ты николи не вzywаш Імени Бога надаремно.

Притулив ня до себе і повів:

- Перед таким другом не може быти таємниці.

І оповідав довго—довго, часом переривав і рукавом гімнасьторкы отерав мокры очы. Здавало ся мі, же мітлом вымітат свій біль на мою одкрыту долонь і вірит міцно, же му полегшат.

Вродив ем ся в Варшаві — такыма словами розпочав про себе, Сашка. Родина моя была дост богата, купці. Моє дітиньство, молодіст, были щасливы і веселы. Коротко перед самом війном здав гімназияльну

матуру і поступив на правничу студію. Мої родиче передчуваючи біду, запасли ся в валюту, біжутерію і цілом родином поїхали зме до Вільна. І так незадовго попали зме під советську окупацію. Чули зме, же під їх пануваньом, жыє ся людям барз бідно, але жебы аж так? Німеччына і Союз підписали пакт о неагресіі, а мы остали на леді. Ани свойой хыжы, ани роботы і здавало ся, же ніхто нами ся не интересує, а нашы запасы корчат ся з дня на ден. Такых жыдів, не лем з Варшавы, было ту барз дуже. Писали зме листы до Варшавы, одтамаль приходили до нас. Жебы лист перешов през цензуру, мусів быти барз короткый і зачатый од таких слів: “Да здравствует Советский союз і батько Сталін. Мы усє здоровы і живєм хорошо. В СССР жызнъ весьолая і беззаботная...” Подібны скечы “скечы” отримували мы з Г.Г. Писали, же працюют, де працювали, вшыткого є веце як за Польщы, ліпшый німецькый порядок...

Дуже наших люди частинно повірило в тамту брехню, бо іщы не знали, же комунізм і фашизм єдном дорогом ідут до смерти. Хтоси систематично підшептував, же під німецьком окупаційом неє ворожости до “буржуів”, а головне, то вільний, ничым не ограничений гандель. Кілька наших люди пішло на пораду до головного коменданта міста, што мают дальше робити, чи дадут нам роботу. Полковник повів, же мы не їх горожане і повинни зме вертати одкаль пришли. Казав зробити листу бажаючых повороту, а транспорт він сам полагадит і вшытко інше тіж што буде треба, і недвозначно дав знати, же то буде “кус” коштувало. Дістав в свої лапы гідні вальюты.

“Бажаючых” было тівко, што ледво помістили ся до телячых вагонів. Декотры люде нарікали; як так можна люди везти, то не худоба. Другы їх потішали; то лем до границі, а там відомо, німецькый порядок.

Потяг на правду рушыв на захід сонця, але іхали зме коротко. Юж на першій вузловій стації наш транспорт цілком звычайно загарештувано. До кожного вагона гвошло войско і робило ревзію. Забєрали валюту і не лем, забєрали запасову біжутерію, запасовы святочны убраня і вшытко тото, што “смерділо” буржуазійом. Але найгірше пришло по двох годинах. Перечєпили паровіз до заду і під звуки стаційной музыки... повєзли в “широку старну родную” — на Сибір. Плакали діти, стары і молоды, плакав наш нещасний жыдівскый нарід.

Вєзли нас довго—довго, довше як треба было. Часом наліют мясятко зупы на ден, часом на два дни “забудут” о нас. Голод, ушы, смрід, бруд, смерт...

Часом транспорт затримат ся в глухій тайзі і втовды єдны воякы змітували трупів з вагонів просто на торы, влекли їх за ноги до найближчих кряжів і лишали неприкрытых земльом “на вічний спокій”. Другы тымчасом ходили попри вагонів з хлібом і кричали: “Хочеш жрать, давай денгї, часи, кольцо”. Оддавали нещасны остатні памятковы скарбы, жебы хоц кус продовжыти нещасне жытя. Потім паровіз зас гукав, рушав, зас чути было тоту саму розстроєну гармошку, тоты самы пісьні: Розцвєтали яблони да груши... Московские вечора... Шуміел камиш...

По трьох тыжнях пересіли зме на корабель і поплыли вельком сиберійском ріком далеко на північ. Тайга, тайга, яка ты безконечна, яка страшна в неволи. Корабель причалив під высокій берег, пороснений білыма берізками. Нигде ани сліду людского жытя. Дальше на північ шыроке плесо ліннвой рікы. Бородатий капітан вышов на поміст, і показуючи руком на лівий беріг, повів:

— А вот і здесь вашая Варшава польские пани — стройте ея!

І строїли зме: буды з чатины, землянкы, річний порт і іншы споруды. Може по двох місяцях привезли ту політичных вязнів перемішаных з кримінальным елементом з цілого Союза. Они будували дороги, баракы, трактором стїгали дерево, бульдозерами рівнали землю. Дали нам сокыры і пилы, але пильників не было. Сокыру даяк поостриш одповіднім каменьом, але пилу — нияк. Што за мука стинати віковий ліс тупым знарядьом. “Спригали” зме ся по штырьох до єдної пилы і мучыли дерево і себе. Жебы достати 800 грамів хліба на душу, треба было выконати норму, што в таких умовах было неможливе. Існували зме на “голодній пайці” і по єдным одходили на другий світ. Першым з нашой родины помер тато. Помер тихо підчас молитвы з десятьома заповідями на челі. Незадовго за ним мама. На другу зиму померли майже одночасно, молодший брат і сестра, на якісу сиберійску джуму.

Померла і моя “наречена”. Поміг єм ей брату выкопати яму і прикрыти ей легке тіло земльом. Познали зме ся на кораблі. Стояли зме близко себе в густій товпі нашого народу і смотрили собі в очы. Была струнка як молода берізка, смутна як водяна русалка і гарда як біблійна Естера. Потім відів єм ей аж в осени, як з іншыма жінками рвала шишкы зо звалєных кедрів. Помахала мі руком, і відів єм ей зас... аж по смерти. Ты знаш, же можна кохати без притуляня? Кохав єм ей очами, помахом руки і восьні. Бо найкраща платонічна любов в неволи. Не знам — чи я їй ся снив?

Друга зима была ішчы тяжша од першой. Вкурив метровый сьніг, замерз, і ходило ся по нім як по столі. Дерево не вільно стинати над сьнігом, лем при самій землі. Треба было найперше одметати сьніг до самых коренів. Же я, і другы лісорубы пережили тоту зиму, завдячам кедрам, котры надзвычайно обродили. То благословенне сибірське дерево птахів, звірят і голодных люди. Их орішкы поживны і смачны, можуть до певной міры заступувати хліб. А морозове повітря, таке чысте там, што в тихий ден голос сокиры чути за двадцет кільметрів.

Надышов тихий вечыр, місяц світив повньом. То была третя моя весна на Сибірі. Сідив ем самітно під “свойом” хыжом і думав: пережыю ішчы єдну зиму, чи буду спав вічно з найближшыма на кіркуці під берізками? Ostatньо выросло там більше хрыстьяньських хрестів. Росла з дня на ден “наша Варшава” коштом невинного людского жытя. Вжэрала ся великом щербом в одвічний ліс, кырвавым потом і проклятым людським словам, росли ей зрубы. Втікати одталы ніхто не думав — бо і де втечеш? Втопиш ся в багні, вмреш з голоду, розорвут тя дикы звірі і рознесут твоі кости по тундрі, пропаде по тобі сьлід, жес ходив і жив на землі. Ліпше юж вмерти разом з людми і з нима лежати під “бєрьозками”, може даколи дахто спомне тихо о нас і помолит ся за душы померлых.

За два рокы познав ем добрі што в тайзі “пищыт”. Переконало ня, же вільний чловец цілком добрі може ту жыти, як і в кождім іншым місці на світі. Сибір лем зато страшний, же привезли нас ту несподівано, невинных і в нелюдскій спосіб збыткуюют ся над нами. Сибір то непребрание богацтво світового значыня, котре захопив дикун двадцетого столітя і незна як ним газдувати. Близка ріка аж “кишит” од рыб, болота сьпівают дикым птахом, ліс реве звірьом, пахне грибом, поляны червеніют ягодом, а мы в кайданах вмераем з голоду. Втікати з того пекла барз легко, майже ніхто тя не пильнує, бо де втечеш? За короткы маш ногы, жебы тя понесли до вільного світа. Розорве тя звір, втопиш ся в болоті, вмреш з голоду...

Нараз од стороны політичных бараків почув ем груповий сьпів:

Над Сибіром сонце сходит
хлопці не внівайте
І на мене Кармелюка
всю надію майте...

Не знав єм в тот час, хто такій Кармелюк, але єм добрі розумів, што значыт слово — надія. А може вдаст ся втечы, може буду мав щестя? Втікати, втікати, як найдальше од того пекла, втікати хоцьбы юж, тепер. Рано з кухарьом “махнув” остатній зигарок за хліб, тушонку, три коробки патичок і кишеню соли. Вынюс тото непостережно на роботу і сховав в безпечне місце. На другий ден донюс до того місця добрий мотузок, ниткы, гачкы на рыбы і “забыв” котелок, што в ним на роботу носив єм воду. Рано зас пришов на роботу “на опушке леса”. Знав єм юж добрі звычаї наших “хранителів” і був єм певний, же цілий ден на пняку будут різати в “дурня” і не рушат ся з місця. Люде, як люде, кождий думав о собі. Кресали, різали, і позерали на сонце. Втікати на схід не было і мысли — шыроchezна ріка, без човна не преїдеш. На полудни і заході будут напевно глядати. Остає найменше підозріла північ, бо якій дурень буде там втікав, жебы ся в багнах втопити.

Подував легкій вітерок на вершках дерев і жовтым пудром запыляв ліс на нове жытя. Взяв єм свій “скарб” на плечы, соқыру до рук і занурился в тін одвічної пушы. Летів єм просто на північ. Летів, падав, вставав і зас летів і сам ся собі дивував: одкаль в мене бере ся іщы тільки силы? То надія несла ня на своїх крылах... А може, може буду жыти?! Летів єм так до вечера, наслукував чи не брешут за мною псы, аж в пізній вечер впав єм на мягкій мох і переспав до зорі. Летів так зо три дни, аж на четвертий скрутив на полудньовий захід і звільнив крок.

Неможливо описати тримісячний марафон Сашкы през сиберійську пушу. Неможливо! Треба бы писати книжку; што зберав, імав, забивав, чым ся живив. Треба бы оповісти як трафив на самітну, стару лісну хыжку, як нашов потрібний му документ нежыючого человека, як дошов до транссиберійской колеі над Байкалом, як іхав на Ураль без білета на буфорах, на дощках, каміню, як робив в мліні і в кышені приносил на квартиру муку, як ночом пюк з неї пляцкы, як му пахли і смакували.

Але Сашка оповідав дале.

В военкоматі спостерегли ся, же такій молодий хлоп нияк не повиден “полошыти” в мліні щуры, але воювати на передовій. Взяли до армії. Служба в войску — то нияка штука, выстарчыт знати як забити другого человека. Остатні приготовліня в запаснім полку. Форсуєме невелику річку і з криком “ур—ра” летиме на вражескую “крепост”. Воювати за цапову “душу”. Для кого, за што? Передомном купка старого желіза яке преросла трава. Міг єм го оминути, але єм не оминув. Вытяг руки вперед,

замкнув очы і з цілой силы впоров до ней. Страшний біль, крик, шпыталь. Остре желізо пребило праву долоню, до кости роздерло лівий локоть. Санітар перевязав раны, написв справку: “Льогкое ранение при полнении боевой задачи”... За тот час моя рота была юж далеко на дорозі і в марши сьпівала: /Край родной, рости хлеба высокие/ наш родной отцовский край/ Проводи меня в бой жестокие/ и удачи пожелай!/ Южноуральские дивизие на бой/ за родину, на бой/ Ты прощай, Урал, бережок крутой/ где мы встречались, милая, с тобой/.

Пісьня гарда, патріотична, але не для мене. Побажав ем в мысли щестя моім колегам, а кілько з них юж николи не вернуло на Ураль? Моі раны гоіли ся довго, тым більше довго, бо я так хотів... Головным хірургом, а рівночасно начальником шпытала, був наш брат — українській євреї в ранзі майора. Давно зме ся познали “очами”, але удавали “настоящих” рускых. Коли ем ся підлічыв, зачав працювати як санітар в тым шпытали. Непокоїло ня барз того, же ношу чуже імя і назвиско і як з тым дальше буде. Котрысого дня запукав ем до двері началника шпытала:

— Здравствуйте товариш майор!

— Шалом, Саша — сідай.

На диво одповів мі в моім ріднім ірвігі. Так ня тым осьмілів, што ем ся перед ним высповідав, як перед варшавскым рабином, або рідным вітцьом — повів ем цілу правду мого жытя.

— Не журись козаче — повів надійно, “будеш жыти, мед—горілку пити”.

Подумав хвильку і пояснив свої слова:

— Ти “вмреш” і другий раз вродишся як Самуель Гольдфінгер.

За кілько тыжнів выписали ня зо шпытала, дали одповідні документи і направліня до радіо—телеграфічної школы далеко на захід. Школа тривала рівно пів рока, котру здав ем на “отлично”. Фронт в тот час був юж на корінных німецкых землях. Заним доіхав ем на “фестунг Бреслав”, война ся закінчыла.

Сашко скочыв на рівны ноги, приложыв руку до пільоткы, тріснув “копытами” з цілой силы і здер ся:

— Ти слишиш, друг, война коньчилась! Будем жить, мед, горілку пить.

Обняли зме ся як рідны братя і рукавами отерли мокры очы.

За тиждень здемобілізували мене, Сашку, Софрона Бортняка з Богушы, Синяву з Крениці, Ставиского зо Сьнітниці і іщы єдного лемка од Крениці, але єм забыв як ся звав. По рокови вышов єм за “браму мурувану” — на вільний світ. На колейовій стації, о новій юж назві — Лесьніца Вроцлавска, довідали зме ся, же особовий на Катовиці будеме мати аж за шість годин.

— Так довго чекати? — неможливе! кричав Сашка. — Хлопці, не чекайме ани минуты, ідме будчым, або піше як найдале одталь, я юж нич ім не вірю, они можут змінити “указ” і нас вернути.

Пристанув товаровий і вшыткы скочыли зме на одкрытий вагон повний якісого гутничого пороху. Яка радіст вертати з війны в рідну сторону. Сьпівали зме якісы любовны сьпіваночки, бо што нам втовды іщы было іншого на мысли. Лем Сашка не сьпівав, бо ани не знав нашы пісьні, ани не іхав до родины. Він юж єй немав. Його дім в Варшаві быв в руїні, наречену лишыв на Сибірі. Іхав до Любліна, до горсткы своїх люди, котры чудом оцілили од страшного гольокалсту. Буде їх о єдного веце.

Краків. Недавно “мешкав єм” ту і користав зо шпытальной бібліотеки. Лермонтов, Тургенев, Пушкін, Чехов... Сідили зме в вагоні на Креницю і махали Сашкови, котрий стояв на пероні. За семафором зникла його рука піднесена над людскыма головами і більше зме ся не віділи. Втовды пригадав єм сой слова поета: /Судьба играет з челавека/ она изменчива всегда/ Быть может будем жит вместе/ или разойдемся навсегда/.

Од тамтого часу, як зме ся розышли, минуло пів столітя і дуже дечого ся призабыло. Неважне, чи мій военний друг быв Самуельом, Саломоном, чи даяке інше мав імено. Сашком назвав я го умовно. Але певний єм, же быв варшавяком і його призвиско Гольдфінгер. Прецін сам мі повідав, же по нашому то “Золотий палец”. Была в него і золота душа. Не раз в тяжкых хвилилах, Сашко стояв коло мене і шептав: Тяжко ти? І мі было тяжко, яле єм пережыв і продовжыв мій старинний рід.

Вірю, же Сашко на свой жытьвовий стежці стрінув выміряну товаришку жытя і зажив юж щасливо в дакотрій стороні світа. Виджу го такого старого, як і я, лем же зо сивом патрияршом бородом, медже чысленныма внуками і правнуками. Таємниця юж ня не зобовязує, тым більше, же імперия зла щезла з лица землі, раз на все!

Ой верше, мій верше...

(в 45-ту річницю нашої трагедії)

Коли перевертам в пам'яті сторінки моєї життєвої книги — часто згадую своїх приятелів, котрих в житті було багато, але тих правдивих — мож бы перерахувати на пальцях єдної руки. До них то належав Кузьма, з яким пришло ся мі стрінути на двох ріжних стежках військової завірюхи. Поверховно знав я го пів року, але якоси не було нагоди познайомити ся ближче. Ничым особливим він не вирізняв ся од інших і в мовчазнім гніві новсив тяжке ярмо, нашмарене окупантом.

Єдного дня привезено нас вшитких до іншого міста, де табірний кватермайстер показав нам місця до спаня на триповерхових дерев'яних причах, які мали нам служити до одпочынку по дню тяжкої, невільничой праці.

Згадую про найкращого приятеля Кузьму, якій спав поруч ня і часто по тихонько мы собі про дашто бесідували.

— Спиш? — звідує.

— Ні! — відповідам.

— Но, то оповідай дашто, бо тоты перуныскы блощыці юж ся доцяп встекли — хыбаль на дощ, і треба бы даякої наркозы, жебы человек не чув што ся діє з його тілом. Оповідай.

— О, ніт! Гнескы на тебе, Кузьмо, черга, бо я оповідав остатні два вечеры.

— Та, кед знаш, я не чытав дуже книжок, бо ани єм не мав на тото часу, ани не мав до того дару. До шіснадцетого року пас єм коровы, а коли мого старшого брата взяли до войска — то лем єм помагав няньови газдувати, і так ся мі тота робота подабала, же не жычу сої ничого ліпшого до самой смерти.

— Ты рад пасти коровы? — втрутив єм.

— Пасти, то ся мі подабало, лем окрутні не рад єм був, як зганяли ня перед сходом сонця. Та того жадна дитина не любить — одповів сої Кузьма — і якбы собі штоси пригадав, і так зачав оповідати.

В нашім селі єст таке пасвиско, што ся зове “на Верху” і користат з него десятиох газдів в спільноті. Нее ту значыня, же дакотрий газда

має од другого о єдну—дві штуку статку веце, але не вільно му пасти більше десятиох штук. Таке єст громадске право. В остатнім році, як єм там пас, то хлопчысків было веце як половина од дівчат, і певно зато опанувала нас манія бавити ся в “войну”. Мали зме свого výroбу: процы, луку, шаблі, а навет “пістолеты”, з котрых, як зме стріяли, то чули нас аж в селі. Пороху і куль валяло ся щы дост по нашым Верху, бо в першу войну світову мали ту свої фехтунку москале, котрых в штурмі на багнеты австриякы побили. В нашім селі єст велькій военний цминтар зо штырнастого року. Правдивых пістолетів ту не мож было найти, але робили зме іх з кривого дровна і обрізаной гільзы, в котрій проверчало ся маленьку дірочку за підставом. Прикручало ся тоту “люфу” міцно дротом до жолобинки копыта і “пістлет” готовий. До той люфы всыпувало ся щыпту пороху, кісно напыхало клачом, і з кінця бльокувало ся деревяным курком. В огни запікало ся кривий гачок з дріту і приклададо до “коминка” — но, і хвилина емоцій од дзвонія в ухах. Дівчатиска барз не любили такой “забавы” і перед старшыми скаржыли на нас, за што часто нашы вітцьове ременьом лоіли нам скору, а “пістолеты” конфіскували.

В котрисий ден Єфремів Орест мав барз kwasну міну, і ся нам признав, же од свого няня за пістолет, котрий нашов в його гуньці, дістав таку научку, же ани за три дни не сяде на пняка. — Знате што — повів до нас Орест. — Запрестанме тоту глупу забаву в войну, покля маме вшыткы пальці на руках і здоровы очы, возме та збудуйме собі таке мале селечко, жебы было подібне до нашого. Вшыткы ся втішыли з той пропзиції, а найбарже дівчата, котры юж давно ліпили з глины розмаїты забавкы. Зараз Ореста выбрали зме своїм “війтом” і енергічно взяли ся до работы. Коло потічка, в котрім нігда не высыхала вода, вычыстили зме місце великосты малой загорідкы на квіты, обгородили міцным плотом з голузя, жебы не то, же корова, але ани заяц ся ту не предостав. З глины, патыків і листя збудували зме не лем парунадцет хыжок, але і церковцю з трьома банями і хрестом, котра стояла на “высоким” горбочку. Орест выстругав кляпачом мале млинське колесо, на котре з потічка пустили зме воду. Нашы “поля” обсіяли зме ярцьом і леном. Навколо попід пліт высыпали зме “горы” і назвали подібно як правдивы. Быв ту і наш маленькій “Верх”. По двох тыжнях вшытко ся гарді зазеленіло, а дівчата перед каждым хыжком посадили даякій дикій квіток. Кождий ден поливали зме свій хотар і тішыли ся “велькым” осягніньом, як малы діти, хоц зме юж перестали ходити до школы, а найстаршым ішло на шіснадцетий рік.

Єдного дня груба Орина наробила такого гравку, же думали зме — напав ей вовк, а она плаче і кричыт: Знищыли наше село. І наравду было ту вшытко знищене так, же не остав ани малий крестик над селом. Мали зме вражыня, же якіса дика орда превалила ся през него, хоцъ выразно было видно сьлід ніг дорослого человека.

— Спиш? Звідує ся Кузьма, якбы в обаві, же го не слухам.

— Ні, — одповідам.

— Но, то чого на Христуса (в нашім селі така пригварка не была знана) ся не одзываш? Повіч мі, чого якісий вандаць тото так зробив?! Повіч мі, чом гнеска нас ту жрут блощыці, а проклятий окупант на нашім худым тілі ламле штотраз то новы палиці і прозыват нас “україньскыма хамама”. Чом нашы кышкы грают марша, коли дома мали зме што істи. Но чого? В таку ніч пішов бым си до свого фраїрчате, пошептав з годинку до ней през одхылене вікно, потім “задекував ся” в няньові стодолі на сіні, і спав до рана як пан, а може ліпше. Кед юж даколи вырву ся з того пекла і верну до свого тихого села, то ня ништо з него ани мотузом не вытягне.

Звычайні, як зме вертали з Вєрха вечером — продовжував Кузьма — то зме на перебіжкы сьпівали розмаїты сьпіваночки. В тот вечер ішли зме за коровами в якісым смутку, а в душах родила ся неокреслена ненавист протів злым, без серця, людам. Навет зме ся голосно выражали, же як ся довідаме хто то зробив, то му коровами стратуєме зерно, або даяк іначе ся пімстиме за нашу кривду. Найбільше дівчатам было жаль той найкращой забавкы пастушого, щасливого дитиньства, бо по якісым часі засьпівали сьпіванку, котру перед тым, николи зме не чули од них. Здавало ся, же том псьньом прощають своє дітиняче щастя і входят в невідомий світ дорослых. “Ой верше, мій верше, мій зелений верше, юж мі так не буде, як мі было перше...”.

Юж сонны, під нашыма вікнами почули зме ритмічны крокы окупацийной патролі. По девятьох місяцях рабского пониження нашы дороги ся розышли. З Кузьмом споткав єм ся зас по несповна трьох роках.

Кінчыла ся війна. Выконував єм обовязок звязного роты і в мордерчїм огни ворога, чолгав ся на брісі по кривій лінії фронту, далеко аж під ліс з мельдунком—розказом до командіра баталіону. Хоцъ военний уніформ барз человека змінят, але я познав го од разу. По чеперы стояв він в каламутній воді і обома руками обнимав стальове тільско “дихтерова”, спєртого ніжками на шкарпі глубокого окопу.

— Кузьма! Та то ты? А повідав єс...

Усьміхнув ся якоси смутно і добрі зрозумів мою алюзію, бо одповів:

— Чи ты раз мі повідав, же юж николи не розстанеш ся зо своїм фраїрком. Де єй маш?

— Не видиш тоту стару пукавку на моїх плечах? Она юж передомном не єдного вояка залюбила на смерт — повів єм якоси не в часі, і зараз того пожалував.

— Але ты ся їй не дай! — одповів Кузьма і доповнив: — Жебы по війні споткали зме ся, але юж в нашій тихій лемківській стороні.

— Дай Боже, дай!

Од того часу проминуло сорок пят років. Правом жытя проминат наше покоління, котре в квіті молодости впало в смертны обіймы війны, од першых єй днів. І хто нам гнеска вкаже правду, кілько лемків она задусила своїма острыма пазурами, лем зато, што не впали перед ньом на коліна.

Про село Кузьмы прочытав єм колиси в “Нашім Слові”. І так за Іваном Красовскым звучали слова: “Село, як таке, від 1947 року припинило своє існування”...

Даколи, молоды досьлідники Лемковины будут собі ставляти запытаня: Яке то драконьске право до того довело? Може знищыло го трясіня земли... Чом го не одбудувано?

То за деликатно повіджено: “припинило своє існування”. А што ся стало з моім дорогым приятельом, Кузьмом? Можу ся лем здогадувати. Може по війні і повернув ся до села, але не заставши там своїй родины, пішов глядати єй по шыроких просторах спаленой війном України? А може в сорок семім переселено го в даяку західню глуш, і в самоті доживат там, не знаючы, же маме свої організації і рідном мовом чытаме “Наше Слово”. Такых родин, на превеликій жаль, єст дуже.

А може Кузьма, юж не вышов з того воєнного окопу, затопленого весняном зливом, і на вікы пригорнула го приязна для лемків ческа земля? Може і добрі, як ся так стало, бо не смотрив на найгірше — повоєнны руїны свого села. Він не пішов на фронт за якісы велькы ідеалы або славу велькых столиц світу, а за то, жебы ніхто не мав права одорвати го од зеленого Верху, котрого бив спадкоємцьом. Може і добрі, же Кузьма того вышиткого не відів і не чув, бо він мав вразливу лемківску душу.

Ватра — то оген на вітри!?

Юж предісторичний чловеk був преконалий о тым, же палити оген під голым небом непрактично, бо може роздути його вітерниця, або заляти буря. Прото палив його в печери, котра на тот час была його хыжом. Тоту свою “хыжу” на смерт і жытя боронив сукатом мачугом, перед котром вшыткы його ворогы чули респект. До нас нихто не чув респекту, бо практично были зме безборонны, і зато нашим ворогам было барз легко “выкурити” нас з наших одвічных “печер” як кырдель баранів, і загнати на безлюдну пустелю помедже голодных вовків.

По довгих роках выгнання невелька група лемків запалила на рідній землі першу “Лемківску ватру” на вітри, котру хтоси назвав “ватром недожертых овечок”. Мусиме признати, же тот поетичний выслів барз трафний і актуальний по гнесній ден. Юж традиційно раз в році злітуеме ся на рідну землю, зо вшыткых кінців світа, жебы під Божым дахом запалити огник надії, котрий скоро, бо по трьох днях, гасне як фата моргана. Юж по кількадесятьох годинах неє ту живого духа, лем карпатскій вітрик по ватрянім поли копырдат розмаіты папериска і чытат по людскы — словацкы, українскы, англицкы, хто ту так насъмїтив.

Часом, як пригрїє осінне сонечко, чудом не задоптаний польний коник высочыт на сухе стебло і грає собі смутну увертуру лемківскої долі, котрой і так нихто не слухат, лем гірскій потїчок секундує йому своїм черканьом. Но, а потім паношыт ся ту “сїбірскя” зима, котра за новым лемківскым календарьом триват триста шїстдесят три дны. І зас в липни на три дны вертат ту лемківске літо, жебы недожерты овечкы скубули собі карпатского зіля і загрїли свої тіла при ватрі.

За рік повторяме зас вшытко од нова. При ерихоньскых трубах, на ново підпалюеме оген на вітри і смотриме ся в трїскаючы іскры надії, чи дакотра не породит доброго вавільоньского царя, котрий позволил бы нам вернути з выгнання і запалити оген в своїй хыжы. При горячїм поломени грїеме зграбілы руки, дым щыпат в очы, а до плечы наперат зимний вітер і за обшытку надуват ледяны крупы. Злетїли зме ся ту, як небожата пташкове до жмінкы зерна шмареного на сьніг в морозну зиму. Кус собі подзьобаме, кус собі подзьвіркаме о теплім літі, або ся і почубиме о тот посьлід перед дачыйом камером. І зас ся розлітуеме як сполошены вороблі попід чужы стрїхы.

Люде добры! Як довго іщы будеме грати в карпатскім пленері тоту трагікомедию? Прецін мы нич не робиме, лем в народных строях выбераме найкращу бортулю і сьпіваме нашій давній Лемковині “Вічная память”. Така тіж мода на ватрах приняла ся скоренько на вигнаню в Михалові, в діаспорі Канады і Гамерики, а остатньо чути, же і в західніх районах України. В Гамериці і Канаді таку міні-ватру зовут “п'ікнік”. Не палят ту великого огня, лем в спеціальных бездымных пециках шкварят гамбургеры, гадоксы, сосич (сурова кобаса), чикен (кура) або даяке інше “стерво” і п'ют дуже пива і соды.

Недавно був єм ту на такім “п'ікніку” і побесідував єм сой з таким старым лемком як я. Прилетів ту зо Старого Краю одвідіти рідного брата і повів мі, же юж за тыжден вертат назад на свое сьмітя до Карпат. На Лемковину — поправив єм. На яку Лемковину? — одповів мі нервово. Она юж не існує од 1947 року. Прецін відів єм ей страшну мученичу смерт, она на моіх очах конала в страшных муках. В Явожні нюхала і мене тота страшна шовіністична джума, і ледво вырвав єм ся з ей смертних кігті. По роках, лем чудом удало ся мі вернути до свойой зруйнуваной хыжы, але і там не нашов єм того, чогом ся сподівав. І там отачат мя того чуже море, як і вас, ту на земли Вашынгтона. І чи скорше, чи пізнійше тота немилосерна стихія затопит нас вшыткых без огляду на то, в котрім кутику світа жыєме.

Алеж, приятелю — не будте такой чорной мысли. Я все іщы вірю, же Лемковина ся одродит і буде така як колиси. А, вірте собі, на здоровля, до гробовой дощкы, як вам так легше жыти — я юж давно перестав дурити самого себе — то нема сенсу. Єдно, на што мам іщы надію, то того, же як в дакотрій рік нашы люде поставлят шатра на рідній земли, то юж іх не позывають, лем будут стояти на ній твердым муром покля не побесідує з нима дахто по людскы. Найвыжший час, жебы скінчыти з тыма “паньскыма жартамы” і публічно на ватрянім огни спалити прокляту куклу “Акції Вісла” і вшыткы ей фальшывы декреты, котры позбавили нас права до рідной землі.

Чи наш нарід здобуде ся на таку одвагу і на вістри ножа поставит свій клопіт, свою трагедию, як то зробили юж дост давно кримскы татары?

Палити ватру, рік за роком, так лем собі на вітер — то нич інше, як дальше гріти ся при зимным і чужым пецу.

Хваліме ся, же купили зме 7 гектарів свойой землі. То кропля в мори в порівнаню до зрабуваного нам маетки. Але дост — жебы поставити памятник Лемковині. А може не буде го мав хто пильнувати перед збещыньом польских шовіністів?!

Нецензуруваний концерт під Журавцьом

(заміст квітів на свіжу могилу св.п. Ярослава Полянського)

Про несподівану смерт Маестра довідав ем ся в Гамериці дост скоро, з короткого повідомленя в штоденнику “Свобода” і так само як його приятелі з Лемковины, не хтіли зме вірити, же то правда. Але юж незадовго прочытали зме в варшавскім тыжневику “Наше Слово” про Його всечесний похорон. Барз боляча то была відоміст для тых вшыткых, котры Го знали і шанували.

Славка знав ем ішы невелькым хлопцьом, бо часто ходив ем, або іздив, до Крениці, і по дорозі вступляв до Його малюваной хыжы в Полянах, де Славковы родиче провадили невеликій склеп. Потім пришли для нас вшыткых страшны часы, што не лем Славка, але своїх рідных братів не відів ем довгы роки. Початком шістдесятых років выгнанці з Фльоринкы, з нагоды одкрытя памятника в Устю Рускім, поіхали там повным автокаром, хоц не так може ходило о саму імпрезу, як о тото, жебы ся стрінуты з давныма приятелями, сусідами, родином, но і найважнійше — одвідіти свої рідны стороны. До них пристав і я. В суботу полудньом были зме юж в Фльоринці, і наш автокар затримав ся перед хыжом Лешка Канюка, котрого не выгнали на захід, бо був дорожником (лем два приклады на десят сіл грибовского повіту). Люде скоро ся розлетіли по знайомах стежках, з велькым жальом смотрили ся по своїх теплых хыжах, зо студенок пили воду, в річці Мостишы мочыли струджены подорожом ноги, а дакотры пішли на цминтар “під Брунары” помолити ся

за душы своїх найближшых, на котрім втотчас пасли ся коровы і бродили по поваленых хрестах.

Тяжко было смотрити на свою вітцьовизну, котра безправно перешла до чужых рук. Душу роздерав болячий жаль. В меджечасі перед Лешкову хыжу заіхав другий автокар з Варшавы, а з него вышов усьміхнений Славко, а за ним його перший хор. Для нас найбільше дивне было тото, же дівчата і молоды жены были убраны в вышываны блюзкы, што в тамтых часах не было “модне”, а часом і небезпечне. Славко, втотчас юж магістер музыкы, быв скорше при своїй хыжы в Полянах, але як сам повів: “Моє сердце не позволило мі там сьпівати, ходте зомном — засьпіваме ту”. Ішли зме вельком гурмом през Фльоринку, аж під Поляны, під сам Журавец. Одталь видно было добрі не лем Фльоринку, але і дальшы хотары західной Лемковины. Подав Славко своїм людям голос і чудна пісьня в Його обробці полетіла верхами гір до самого неба. Пісьня стара, як наша лемківска культура, котру од віків знали і сьпівали фльоринчане — “Ой верше, мій верше, мій зелений верше...”

Музичны акорды полетіли і на мій Верх, котрий одталь добрі было видно, і я заплакав як давно—давно, як то маленькым хлопцьом потратив там коровы. Плакав ем і цівком не встыдав ся той слабости, бо і Славко хусточком втерав свої очы. Розлетіла ся вязаночка наших пісьні по яругах Сиговок, Волощынах, по дебрях Кычеры, Діву, Кычиркы і з вечерном росом осідала на нашы полонины, газдівскы загороды. Было тихо і тепло, а червене сонце схыляло ся над білцарівску Зелярку і золотило церковны бані та найвыжшы гірскы хырбеты. Втовды почули зме іщы “Взявби я бандуру”, “Реве та стогне” і більше пісень української музи.

Вертали зме юж до Лешка, як Славкови ся штоси пригадало і так з “маршу” Його хор засьпівав іщы “Вечирний дзвін”. Задзвонили сопраны, альты, теноры, басы і повтаряли: “Там де я зріс, де є мій дім”. Боже святий, што за краса людской музыкы в горах, при заході сонця што топит ся в лісных дебрях, коли падат тепла роса, а вечерний голос дзвона кличе люды на молитву. Так было давно в Фльоринці, на Вафці, в Білцаревій, Полянах, Берсті, Брунарах... было і проминуло з вітром. Сонце одвічным правом зашло юж за гору, а нам остала лем іскорка надії, же може колиси ту вернеме. Славко пожегнав ся з нами і поіхав зо своіма “варшавяками” деси ночувати, може до Устя?

Юж ся цівком стемніло, як Лешко на свій подворец повиношав столы, а його газдыня поналивала до танірів штоси варене. Поклалі зме на стіл свої “меринді” і зачала ся гостина. Вотчас несподівано влетіло помедже нас, двох мундуровых міліціантів з плютоном місцевых ОРМО.

— Milczeż - здер ся капраль — dokumenty do kontroli!

Мали зме вшытко впорядку, але довго нас пересьлідували, бо конечні хотіли знати, де подів ся другий автокар і люде, “ktęzу na publicznej drodze śpiewali banderowskie zakazane śpiewki...”. Але Лешко добрі знав звичаї тодішньої “влади” і запросив їх до своей хыжы. Як ся добрі наіли і напили, то кус змякли. Пан капраль вышов хвіучы ся надвір і до нас повів:

— A to już sobie pocujcie tę jedną noc u Leszka na sianie, bo co z wami mam zrobić, ale nie wolno wam śpiewać ani naruszać spokoju mieszkańców, a rano o dziesiątej, żeby nie było po was śladu, bo...”.

Але повічте молодым людем спянілым не лем гірскым повітрям, жебы тихо сідили? Осьмілены Славком і Його людми, сьпівали зме до білого рана, лем голос одбивав ся в поблизкій Кычері. Мы ту не пришли преспати тых пару дорогых нам годин, лем ся натішыти собом і рідном стороном. Як ся почували осадники на нашій землі (чуже не гріє) мож ся домьсьліти. Потім чули зме, же ся не выпали про нас, бо цілу ніч “stali na warcie, w ostrym rogotowiu”. А вшыткому був “виден” Славко, бо збудував нас духово.

Рано тіж нестосували зме ся до “розказу” капраля, бо Фльоринку пожегнали помахом рук деси по обіді. Хтоси тихо засьпівав в автобусі “Буд здрава землице, іду...” . Де іду? Чого, за яку кару Божу товчу ся по чужых кутах? Вернув біль 47—року, і як втовды рідну сторону тратили зме в заглєных очах. Лем там деси під Полянми невеликій Журавец, черчав за нами плачливым голосом потічка і топив свій превеликій жаль в бурячых водах Мостишы.

На святочній імпрезі в Устю было дуже сьпівочых груп з обох сторін Карпат, але юж втовды ніхто не міг ся рівнати до Славкового мішаного хору. Ближше познав ем того непєресічного лємка в Гладышові на весілю поета Петра Трохановского — Муриякы. Так молодята, як і весільна дружина, были поубєраны в народний одяг, з чого Славко барз ся тішыв. Гуляв, сьпівав, жартував зо вшыткыма, але найбільше слухав як другы грают, сьпівают і штоси записував на білім папері. Памятам добрі

як пані Текля Шафранова з Ганчовы засьпівала барз красьні: “Поведу коничка на зелены лучкы...”, а коли скінчыла, то Славко попросив єй, жебы повторила тоту любовну пісьню. Чого? А хто може знати лябіринт душы композитора, в котрій діют ся музичны чуда, незнаны простым людям.

Колиси быв єм в Варшаві, і при тій нагоді вступив до редакції “Нашого Слова”, і там стрінув Славка. Довго в вечер сідили зме разом в товаристві Анатоля Кобеляка, і кождий з нас оповідав свої проблеми, клопоты непотрібны, незнаны другим, а повязаны з пресьлідуваньом і дискримінаціям нашой культуры. Втовды од Славка почув єм такы слова.

По вдалім концерті моіх “Журавлів” вышов єм надвір оддыхнути свіжым повітрьом і нехотячы почув такы слова польском мовом: *to wszystko śmierdzi banderowszczyzna, za dużo nasz rząd im pozwala. Ja to bym ich z tym wyciem zaparkdii tam, gdzie “stary niedźwiedz mocno śpi”* (Сибір). Не раз Славко в своїй довгій діяльності почув таку і іншу плюгу під свій адрес од “zaproszonych gości”, без котрых втовды не могло ся обыйти. То была не легка робота в джунглі сьліпого шовінізму і нич дивного, же Його чутливе серце передчасно стало бити.

Остатній раз стрітив єм Того велького лемка в Гамериці, в українській “Союзівці”. Там його “Камеральний хор”, як перший по “Журавлях” і “Лемковині” голосно засьпівав гамерицкій діяспорі — “Боже Великій, Єдиний...”. Люде шаліли з радости і на стоячы громом оплесків дякували Славкови, же за “вельку млаку” принюс нам подых довгожданої Волі зза “железной завісы”. Сідив єм дост близко сцены, але ани на мысль мі не пришло, же Маестро зауважыт ня межде сотками люди. Підчас перервы Славко несподівано підышов до мене і обняв як рідного брата. Быв то велькій гонір для мене перед моіма приятелями в Гамериці. По концерті, дуже знаных люди в гамерицкім крузі підходило до Славка, жебы хоц потиском руки подякувати за чудове сьпіване слово і пропонувати своє товариство. Але Він іщы довго нехтів розыйти ся зо своїм близкым сусідом з Карпат. На пожегнаня повів: “Коли, Семан, будеме ся іщы відіти?” Одповів єм тым самым звіданьом — “Коли, Славку?” Были то остатні, нашы спільны слова.

Спий, Славку, вічным сном під отвоцкыма соснами, котры за довгы рокы в якісьй мірі пригадували Тобі карпатскы ялиці Лемковины. Най Твою вельку музичну душу, на вікы гріє грудка землі — як найвекша данина привезена приятелями з вітцьовизны, з рідных Полян.

Спий тихо, дорогій наш краяне, Ты же довершыў свій святой
обв'язок перед народом в найтяжший для нас час. Спий, Славку, спокійно,
бо Твое місце вічного сну запечатав наш найвекший поет — Остап
Лапський, словами:

“Ти, Ярослав, будеш жити вічно!”.

квітень, 1994р.

Пімста, чи звычайна людска доля?

Народна мудрість повідат нам, же стары дерева ся не пересаджат, бо ся не приймут. Не приймут ся і молоды, як іх ся пересадит на неадповідній ґрунт — знають добрі проты досвідчениы садівники. А може то лем приповідка? Аж втовды человек пізрит старости в очы, як скінчыт ся його продуктивний час і піде на заслужений одпочынок. Декотры такы люде, як непоправны рецидивісты — вертают до своїх материньскых верстатів, і покля лем можут, старают ся быти пожиточны для суспільства. Другы зас діганяют жытыя попрэз розмаіты розрывкы, на котры не могли си позволити в свойй молодости. Внурюют ся в літэратуру, дуже подорожуют або пишут споміны, хоцьбы лем для своих діти і внуків. Але сут і такы, котры лем самом бесідом старают си уміляти тоты юж смутны дні свого жытыя і глядают при кождій нагоді вільного слухача, котрый мав бы терпелівіст годинами слухати іх повторыны моноlogy.

“Старе дерево ся не пересаджат”, але так ся зложыло, же в тым переломовым віці опинив ем ся з мойом товаришком жытыя аж в далекій Гамеріці, а же ту і декотры молоды люде не мают роботы, то мы не можеме і мысьліти о даякым зарібку, і зато маме дуже вільного часу, котрый фінансуе нам наша дорога родина.

Часом юж ся бунтуеме і хцеме вертати до Старого Краю, за котрым все еднако тужыме.

А они нам гварят:

— Та іщы кус посідте, прецін мате вшытко што лем треба, і нич

вам не бракує. Бо як юж ся розыйдеме, то певно більше не будеме ся відіти. Стары зме!

От, і ціла аргументация нашої дорогої родини, котра дала нам якбы даяким птахам “золоту клітку” і мыслят, же ест вшытко добрі. В нашім мешканю сут лем штырі вікна — два на схід і два на захід. През тоты на захід, видно лем шыроку панораму ошкленой фабрыкы щіток і невелькій кавальчык неба, на котрым часом летит европлян. Втовды наша совіст зас нам пригадує незаперечный аргумент: та лем сядте на дакотрый і за пару годин будете юж в Варшаві, а одтамаль лем руку простягнете — і рідна Лемковина. Зато од сходу сонця, ест што більше відіти. По обох боках алеі проходят ся розмаіты люде і женут авта, котры часто з писком гамуют на поблизкім скриваню.

Найбільшом нашом цікавостком ест листонош, котрый цівком ту не ходит з докладністю зигарка. Стараме ся го взріти як выйде зза мурів талиянскої церкви і лігат зигзаком по алеі од номеру до номеру. Потім переходит попід нашы вікна і втотчас юж видиме што вынимат з торбы. Найчастійше минят нашу скринку і втотчас здає нам ся нежычливым, чужым чловеком, але як ся затримат і шмарит лист з синьом льотничом наклейком — то ся усміхаме до него, як до доброго приятеля. Лечу доло по сходах і тремтячом руком вынимаю лист з Польщы од діти, родини, сусідів і приятелів. Нераз такій лист вырываме сой з рук, але найчастійше чытам я його в голос, а она слухат з вельком увагом. Часом ся сьміє, часом втерат дискретно сльозу — як то баба. Чытаме такій лист по пару раз, одписуєме і маме занятя, а то барз важне.

Часом зыйде і цілий тыжден і неє ани паперика. Втовды з нуды іду до поблизкого супермаркету, сідам в велькім голи на лавочку і призерам ся з цікавістю тій велькій людскій ріці, котра в ріжны стороны розливат ся перед моіма очами. На тій лавочці сідають стары люде, котры часто не маюч нич спільного з закупами, лем так як і я — обсервуют рухливе, турботне жытя молодых. Приходит ту часто барз старий мурын, з невыгасаючом файком в зубах, котрый має велькы барз сивы волосы. Наше знакомство зачало ся од того, же ем поздоровив го і присів близко. Одповів, подякував і завюв довгу бесіду, з чого я праві нич не розумів. Повів ем му, же слабо розумію англицку мову, але то до него якбы не дотерало і дале оповідав мі праві добру годину. Кус ня тото бавило, бо мое ухо імало подекотры слова, але головна моя увага была звернена на ріжны мішанины рас і їх одміны.

Сам не знам чогу високу вродливу мурилку порівняв єм до мітичної королевы Сабы. Може зато, же мала в своїх ухах незвычайно велькы золоты кульчыкы, на руках такы самы, бранзолеты, а в перстенях на пальцях світили ся дорогы камені. Поважну матрону, што пхала перед собом повний возок запакуваных продуктів порівняв єм до біблійной Єврекы, бо безсперечно належала до котрысого семіцкогo покоління. Тамтот джентельмен з полудньовыма рисами, то міг быти нащадок римских конзулів, а другий, што з ним бесідував і мав геркулесову будову, то твір богів з Олімпу в старинній Гелладі.

Найтруднійше окреслити мішанину трьох головных рас, хоц такы люде сут переважні найкращы в своїй вроді. Найлекше познати потомків старых вікінгів, котры сут высокы, маюч біло—румяне лице і довгы конопляны волося. Вшитка тота людска мозаїка творит величезну гамерицку спільноту, котру належыт окреслити єдным іменом — люде. Барз важене єст то, же неє ту домінуючой нації або цєрки, і бере ся під увагу лем горожаньство, поза тым можеш світити свічку і даякому Бельзебубови — твоя особиста справа.

Котрысого дня, як єм сідив самітно на тій лавочці, присів коло мене добрі піджылий сеньор, по мойому о кавказкых рисах твари, і ани мі на мысль не пришло, же мам перед собом кримского татарина. Звычайом вшиткых гамериканців повів до мене “гай дон” (витай) — “гавар’ю” (як ся маш), што єст звычайно вступом до довшой розмовы, но і дальше, же маме гардий час і добрий ден. Одповів єм му “тенкю—єс—окей” і вычерпав єм свій засіб слів, і жебы не мав што до мене надії — вырецитував єм добрі юж вывчены силябы, же не розумію англицкогo. Перепросив єм го гарді, але він не зрезигнував, чогу єм ся сподівав, лем звідав ся ня яком мовом бесідую. Одповів єм, же по українськы, польськы, і російськы. При остатнім слові ся усміхнув і навет встав з лавкы і подав руку. “Здрастуйте, меня звать, Ахмед, будьмо знакоми”.

І зас почув єм розмову, тым разом добрі зрозумілу о людській недолі, котра верхом перенесла ся на тым человеку. Походив зо старой аристократичной татарской родины, котра за царя займувала на Кримі високу урядову позицію і была безсперечно дост богата. Повів мі, же юж од пару років все в пятницю приходит посідити на тоту лавочку, і смотрит ся на люди. В його оповіданю не было жадных недомовлень, ани найменшой тіни самохвальства, лем добрі вывчена поезия, яку постановив єм записати. Послухайте.

Вродив єм ся на Кримі, в родині царского чыновника, котрий дав мі щасливе дітинство і веселы юнацкы роки, але іх перетяла революція. Не був єм цівком повнолітній, як єдного дня, родиче спакували до скринь част свого маєтку і завезли до порту на корабель, котрий по пару днх причалив до берегів Франції. Мої родиче твердили, же то лем часово і скоро вернеме назад. Вірив і я в тото свято, тым більше, же лишыв єм там мою першу любов, котра мигнула в моім жыттю хыбаль пото, жебы ціле жытя не зазнати спокою.

Недалеко нашой хыжы невеличка річка впадала по скалистых порогах в шыроке море, але зараз выжше ньюй зеркальне плесо розливалось барз ліново, якбы тота річка призадумувала, чи оддати свою чысту воду соленому Чорному морю. Єй оба берегы пороснены были густыма кряками, і мало хто даколи одвиджував тот затишний закуток, але я його барз любив і часто приходив ту купати ся або імати рыбы, раки, котры водили ся в закамарках обох єй берегів.

Може місяц перед нашым выїздом шпорнув єм руком в обмытих коренях плачучой вербы, котрой вітя сігало аж до самої воды, коли почув своє імено выповіджене праві шептом: “Ахмед—Ахмед, посмотр на мене, я тебе люблю, не забуд”. На березі, надомном стояла дівчына незвычайной красы. Єй дві білявы руки розхыляли з перед свого лица зелены голузкы вербы, котры частинно прилігали до золотых кос. Очы были такы ясны, як кримске небо, а личко як в лісовой мавкы. “Ахмед—Ахмед, я тебе люблю, не забуд! — Тамара”. Коли єм ся опамятав, дівчына пропала в зеленій гушавині як скоронога серна.

Выскочыв єм на беріг і повторяв голосно єй імя: — Тамара, почекай! Ія тебе люблю!

Гнав єм перед себе на осьліп, аж коляча акация поранила ня до кырви. Потім з солодком надійом приходив єм там пару раз, але дармо.

Глядав єм хоц подібной в світі, і гнеска зато єм ту пришов. Дармо.

Так міцно ня очарувала своїом красом, бо показала твар, а было то сурово заборонене нашыма традициями. Тота дивна зява пересьлідуює ня ціле жытя, адже в снах не дає мі спокою і дале водит ня по тамтій ріці і по рідным Кримі. То не была наша звычайна татарочка, але хыбаль пра—пра—внучка уруской бранкы, деси з Поділя, або знад Дністра, котра нич інше лем ся пімстила на мі за моїх предків, якы не розуміли того, як

дуже болю задають тым “дзяврам”, котрых в путах повязаных гнали на свій сонячний Крим, до гамерів і іншых невільничых робіт. То нич інше лем страшна пімста!

Богацтво моіх вітців скоро звітрило на чужыні, і быв ем змушений глядати работы аж ту, бо про поворот не могло быти мовы. Довгы рокы палив ем в фабрычныму печу. Вітцьове давно померли, ішчы в войну, і аж втовды подумав ем про добру товаришку жытя — айришку (ірляндку) і хоц была вельком фанатичком католицизму, пережыли зме свій час в згоді — померла сім років тому.

— Но, а діти сте мали? — звідав ем ся так якоси необачні.

— Мали, двое. Дівчатко вмерло на шкарлятину, коли мало вісем років. Таке было мале і гарде, о Боже! А хлопец... хлопец, ліпше не споминати. Зышов на злу дорогу і затрув ся наркотыкамы, пропав не знам де. Сам ем остав як палец. То лем якаса Божа пімста — я став ёй офіром.

— Но, а там на Крими не мате нікого?

— Не мам. Є там деси на півночы поколіня по стрыку, і навет колыси зме ся переписували. Писали, же іздыт на Крим лікувати ся. Прислалы кольоровый альбум з Криму, в котрім щасливы, усьміхнены люде загоряют на сонці. Ех, мій Крим!.. Чудовый рай на землі, юж го веце ніколи не буду відів... Спорядив ем тестамент, де наказав по смерті ся спалити, а мій порох шмарити з вітром по Атлантику.

Минула весна, літо, зима, але Ахмед більше не пришов до супермаркету посідити на лавочці. Може там даде в старечім домі оповідат свому товаришови о гардїй дівчыні і сонячнім Крими? А може замінів ся в блудный огник і загадочно блимат на безмежнім океані? А може нашов спокій в раю свого Алляха, котрому быв вірний? А може... тых “може” ест тільки, кільки людских істнінь, бо кождий мае право быти собом.

Сверболузка

Росла собі сверболóзка серед ліса, мала
Хоц в березі над парийом, а біды не знала:
Їй коріня ся ввертіли до кóпы камяня,
Никомó не заваджала, была сой газдыня.

Нераз в маю, як заквитля, вкрыла ся рóжами,
Прилітали пчолы, джмелі цілыма роями.
А ей нектар, як ся хтіло барз—барз довго жыти,
то лем треба было трираз покóс наще пити.

То зас зимом, як довкола было всяди біло
Червеніцькых сверболóзок для птахів старчыло.
Сверболóзці пасóвало, было ій до лиця
Прикрашала тотó дебрю, як чóгó кытиця.

Нихто не знав як тó вросла, тота чóд—порода,
Чи ей чары засіяли, чи матір—природа.
Нигда на то не жóграла, же є часом наще,
Лем все квитля каждой яри, штораз чóдні, краще.

Лем раз ішов тади газда з мотыком на плечах,
А же не був добрым газдом, не знав ся на річах,
Взяв выкопав сверболóзкó і в саді ей всадив,
А як земльом юж присыпав, так си до ней радив:

“Тó маш рости, дика рóжо, де я тобі кажó,
Підлію тя, загною тя і людям покажó,
Як ся робит з дичкы щыпкó шляхетной породы,
Бóдеш мала добрó землю, під достатком воды”

А яблони — як яблони, обрекли сóсідó,
Же є дика, же ма колькы і на листккó гнидó.
Сохне, сохне сверболóзка — на нич ей выгоды,
Она тóжыт своїм серцьом до гірской природы.

* Сверболóзка: дика рожа

В темну нічку в Убочы

Слова і музыка:

Семан Мадзелян

Запис і апраца:

Ярослав Трохановскі

В темну нічку в Убочы сонца гукаю ночы.

Дрымут горы, людзе спаю

Лем Ганічка з Ванічком позераюць сабе вочы,

позераюць сабе вочы, лем!

<p>2. Притульце мя Ванічку,
Дай мі гамці Ганічку,
Ту не бачыць ніхто нас.
Лем місячок на небе,
Притульце ся гу сабе,
Притульце ся гу сабе, лем.</p>	<p>4. Чом ты хмаро задрасціш
Того шчасця в любові?
Най ця вітры раздуць гены!
Най Ганічка з Ванічком
Покля ся хцяць любуюць,
Покля ся хцяць любуюць, лем.</p>
<p>3. Зашоў місяц за хмару
І не бачыў уж пару,
Што робілі яны там.
А Ганічка з Ванічком
Позералі на хмару,
Позералі на хмару, лем.</p>	<p>5. В темну нічку в Убочы
Сова гучыць по ночы,
Дуюць вітры горами, лем!
Лем потоку, парні,
Спамінаюць за пами,
Спамінаюць за пами, лем.</p>

Зміст

Під вічно зеленом гором (про автора).....	7
Колиси в селі.....	10
Садок в ярбі.....	19
В тіни цминтарной липы.....	22
Квітóля.....	29
Млин над Мостишом.....	31
Третій Абтайлюнг.....	38
Смак долі.....	64
Байка.....	82
Гостина.....	89
Тиха вода.....	104
Быча покóта.....	108
Одміна.....	110
Лемківска симфонія.....	113
Правда і легенда про статю св. Анны.....	117
А якы вашы вно́кы?.....	120
Викенд!.....	123
Хыжа при битій дорозі.....	127
Дошове літо в Європі.....	131
Казадеро в тіні секвої.....	159
Рóсаля в “Лемко Паркó” і ...пчолы.....	163
Крива грóша.....	167
Што снит ся Білцареві.....	169
Дідова стóдня.....	175
Великодний сон.....	178
Ватра на чо́жыні — Михалів’97.....	183
Рыбы женят ся в Освіго.....	193
Пісьньо, ты вічна.....	196
Таємниця воєнного дрóга.....	201
Ой верше, мій верше.....	212
Ватра — то оген на вітри?!	216
Нецензóрований концерт під Жóравцьом.....	219
Пімста, чи звычайна людска доля?.....	224
Свербо́зка.....	198
Пісьні.....	199

Выдала "Наша Загорода" – Криниця, 2000
Книжку можна замовити під тел. 0-18 471-27-63